

Х.М.ШЕННАЕВ, И.К.ОЧИЛОВ
С.Э.ШИРИНОВ, И.Ғ.КЕНЖАЕВ

СУҒУРТА ИШИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

СУҒУРТА ИШИ

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма сифатида тавсия этган

Тошкент
“Иқтисод-молия”
2013

Кириш.....

I БОБ. СУҒУРТАНИНГ ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ, ФУНКЦИЯЛАРИ ВА БОЗОР МУНОСАБАТЛАРИДАГИ ЎРНИ

- 1.1. Суғурта муносабатларини пайдо бўлиши ва унинг иқтисодий моҳияти.....
- 1.2. Суғурта иқтисодий категория сифатида.....
- 1.3. Суғурта фондлари, уларнинг шаклланиши ва фойдаланиш йўналишлари.....
- 1.4. Суғуртанинг функциялари.....

II БОБ. СУҒУРТА СОҲАСИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН АСОСИЙ АТАМА ВА ТУШУНЧАЛАР

- 2.1. Суғурта фондини ташкил этиш билан боғлиқ атамалар.....
- 2.2. Суғурта фондидан фойдаланиш билан боғлиқ атама ва тушунчалар..
- 2.3. Халқаро суғурта амалиётида ишлатиладиган атама ва тушунчалар....

III БОБ. СУҒУРТА ФАОЛИЯТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

- 3.1. Суғурта муносабатларини тартибга солишда ҳуқуқнинг аҳамияти.....
- 3.2. Суғурта фаолиятини тартибга солувчи қонунлар.....
- 3.3. Суғурта фаолиятини қонун ости ҳужжатлари билан тартибга солиш.
- 3.4. Суғурта фаолияти классификаторининг таркиби ва унинг тасдиқланиши.....

IV БОБ. СУҒУРТАДА ТАРИФ СИЁСАТИ

- 4.1. Суғурта тарифи тушунчаси.....
- 4.2. Суғурта тариф ставкасининг тузилиши ва таркиби.....

V БОБ. СУҒУРТА БОЗОРИ ВА УНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ

- 5.1. Суғурта бозори тушунчаси ва унинг иштирокчилари.....
- 5.2. Суғурта бозорининг турлари ва уларга умумий тавсифнома.....
- 5.3. Суғурта бозори инфратузилмасининг суғурта бозори ривожланишидаги аҳамияти.....
- 5.4. Суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг объектив зарурлиги ва назорат қилиш шакллари.....
- 5.5. Давлат суғурта назорати: унинг функция ва вазифалари.....

VI БОБ. СУҒУРТА ТАШКИЛОТИ МОЛИЯСИ

- 6.1. Суғурта ташкилотининг даромадлари ва уларнинг гуруҳланиши.....
- 6.2. Суғурта ташкилотининг харажатлари ва уларнинг таркиби.....
- 6.3. Суғурта ташкилотларида молиявий натижани шаклланиши.....

6.4. Суғурта ташкилотларини инвестицион фаолияти ва унинг мазмун-моҳияти.....

VII БОБ. ШАХСИЙ СУҒУРТАНИНГ МАЗМУНИ ВА ТУРЛАРИ

7.1. Шахсий суғуртанинг моҳияти ва ривожланиш тарихи.....

7.2. Шахсий суғуртанинг турлари.....

7.3. Фуқароларни бахтсиз ҳодисадан суғурта қилиш.....

7.4. Ижтимоий суғурта тушунчаси ва унинг, моҳияти.....

VIII БОБ. МОЛ-МУЛҚ СУҒУРТАСИ

8.1. Умумий суғурта тармоғининг мол-мулкларни суғурталашга оид класслари.....

8.2. Юридик шахслар мол-мулкни суғуртасида иштирок этаётган томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари.....

8.3. Суғурта ҳодисаси юз берганда томонлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш.....

8.4 Қурилиш-монтаж ишларини суғурталаш.....

IX БОБ. ЖАВОБГАРЛИК СУҒУРТАСИ ВА УНИ ЎТКАЗИШ ТАРТИБИ

9.1. Автотранспорт воситалари эгаларининг учинчи шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлигини суғурталашнинг зарурлиги ва асосий шартлари.....

9.2. Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталашнинг моҳияти ва уни амалга ошириш тартиби.....

9.3. Касбий жавобгарликни суғуртаси ҳақида тушунча. нотариусларнинг касбий жавобгарлигини суғурталаш бўйича шартнома тузиш.....

9.4. Нотариусларнинг касбий жавобгарлигини суғуртаси бўйича суғурта тарифини аниқлаш ва суғурта даъволарини кўриб чиқилиши.....

X БОБ. ҚАЙТА СУҒУРТА

10.1. Қайта суғурта ҳақида тушунча.....

10.2. Қайта суғуртанинг турлари ва шакллари.....

10.3 Қайта суғурта шартномаларининг тузилиши, бажарилиши ва бекор қилиниши.....

10.4. Пропорционал қайта суғурта.....

10.5. Нопропорционал қайта суғурта.....

ТЕСТЛАР.....

МЕЪЁРИЙ ХУЖЖАТЛАР.....

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....

СОДЕРЖАНИЕ

Введение

ГЛАВА I. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ФУНКЦИИ СТРАХОВАНИЯ, ЕГО МЕСТО В РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЯХ.....

- 1.1. Возникновение страховых отношений и их сущности.....
- 1.2. Страхование, как экономическая категория.....
- 1.3. Формирование страховых фондов и целевое использование их средств....
- 1.4. Функции страховых фондов.....

ГЛАВА II. ОСОВНЫЕ КАТЕГОРИИ И ПОНЯТИЯ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В СФЕРЕ СТРАХОВАНИЯ

- 2.1. Категории страхования, связанные с формированием страховых фондов.....
- 2.2. Категории страхования, связанные с использованием страховых фондов...
- 2.3. Категории и понятия страхования, используемые в международной практике страхования.....

ГЛАВА III. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....

- 3.1. Значение право в регулировании страховых отношений.....
- 3.2. Законы, регулирующие страховую деятельность.....
- 3.3. Подзаконные акты, регулирующие страховую деятельность.....
- 3.4. Состав классификатора страховой деятельности и его утверждение.....

ГЛАВА IV. ТАРИФНАЯ ПОЛИТИКА В СФЕРЕ СТРАХОВАНИЯ.....

- 4.1. Содержание страхового тарифа и его содержания.....
- 4.2. Состав и формирование страхового тарифа.....

ГЛАВА V. ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТРАХОВОГО РЫНКА.....	
5.1. Страховой рынок и его участники.....	
5.2. Виды страхового рынка.....	
5.3. Значение инфраструктуры в развитии страхового рынка.....	
5.4.Объективная необходимость государственного регулирования страхового рынка. Основные формы регулирования страхового рынка.....	
5.5. Государственный страховой надзор: Его функции и задачи.....	
ГЛАВА VI. ФИНАНСЫ СТРАХОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ.....	
6.1. Состав и группировка доходов страховых организаций.....	
6,2. Состав и содержание расходов страховых организаций.....	
6.3. Формирование финансовых результатов страховых организаций.....	
6.4. Содержание инвестиционной деятельности страховых организаций.....	
ГЛАВА VII. ВИДЫ И СОДЕРЖАНИЯ ЛИЧНОГО СТРАХОВАНИЯ...	
7.1. Сущность личного страхования и его история развития.....	
7.2. Виды личного страхования.....	
7.3. Страхование граждан от несчастных случаев.....	
7.4. Содержание и сущность социального страхования.....	
ГЛАВА VIII. СТРАХОВАНИЕ ИМУЩЕСТВА.....	
8.1. Классы отрасли общего страхования связанные с имущественным страхованием.....	
8,2. Право и обязанность сторон, участвующих в страховании имущества юридических лиц.....	
8.3. Регулирование претензий при возникновении страховых случаев.....	
8.4. Страхование строительно-монтажных рисков.....	

ГЛАВА IX. СУЩНОСТЬ И ПОРЯДОК СТРАХОВАНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ.....

9.1. Необходимость и условия страхования ответственности владельцев автотранспортных средств.....

9.2. Сущность и порядок осуществления страхования ответственности работодателей.....

9.3. Страхование профессиональной ответственности. Заключение договоров страхования профессиональной ответственности нотариусов.....

9.4. Порядок установления страховых тарифов и рассмотрения претензии в страховании профессиональной ответственности нотариусов.....

ГЛАВА X. ПЕРЕСТРАХОВАНИЕ.....

10.1. Перестрахование и его содержание.....

10.2. Виды и формы перестрахования.....

10.3. Заключение договоров перестрахования, порядок признания их недействительным.....

10.4. Пропорциональное перестрахование.....

10.5. Непропорциональное страхование.....

ТЕСТЫ.....

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ АКТЫ.....

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....

TABLE OF CONTENTS

Introduction.....	
CHAPTER I. ECONOMIC ESSENCE AND FUNCTION OF INSURANCE RELATIONS, ITS PLACE IN THE MARKET.....	
1.1. The emergence of insurance relations and their essence.....	
1.2. Insurance is an economic category.....	
1.3. Formation of the insurance funds and the intended use of their funds.....	
1.4. Functions of insurance funds.....	
CHAPTER II. MAIN CATEGORIES AND DEFINITIONS USED IN INSURANCE.....	
2.1. Categories of insurance related to the formation of insurance funds	
2.2. Categories of insurance related to the use of insurance funds	
2.3. Categories and concepts of insurance used in international insurance practice.	
CHAPTER III. LEGAL BASIS OF INSURANCE RELATIONS.....	
3.1. The value of the right to regulate the insurance relationship.....	
3.2. The laws governing the insurance business.....	
3.3. Sub-legislative acts Regulating insurance business.....	
3.4. Classifier insurance business and its approval.....	
CHAPTER IV. TARIFF POLICY IN THE INSURANCE.....	
4.1. Contents insurance rate and its content.....	
4.2. Composition and formation of the insurance rate.....	
CHAPTER V. STATE REGULATION OF INSURANCE MARKET.....	
5.1. The insurance market and its participants.....	
5.2. Types of insurance market.....	
5.3. The value of infrastructure in the development of the insurance market.....	
5.4. The objective need for state regulation of the insurance market. The main forms of regulation of the insurance market.....	
5.5. State Insurance Supervision: Its functions and tasks.....	
CHAPTER VI. FINANCE OF THE INSURANCE ORGANIZATIONS.....	
6.1. The composition and grouping of income of insurance companies.....	
6.2 Structure and content of the costs of insurance companies.....	
6.3. Formation of the financial results of insurance companies.....	
6.4. The content of the investment activities of insurance companies.....	
CHAPTER VII. TYPES OF PERSONAL INSURANCE	
7.1. The essence of life insurance and its history of development.....	
7.2. Types of personal insurance.....	

7.3. Insurance of accident case.....
7.4. The content and nature of social insurance.....

CHAPTER VIII. PROPERTY INSURANCE.....

8.1. Classes of general insurance industry related to property insurance.....
8.2. Rights and obligations of parties in the property insurance of entities.....
8.3. Regulation of claims in the event of insurance claims.....
8.4. Insurance of building- construction risks.....

CHAPTER IX. SUMMARY AND ORDER OF LIABILITY INSURANCE.....

9.1. Conditions of liability insurance of vehicle owners.....
9.2. The nature and procedure of the insurance of Employers obligation.....
9.3. Insurance Professional obligation. Conclusion contracting professional insurance obligation of notaries.....
9.4. The procedure for setting insurance rates and a review of the claim in the insurance professional obligation of notaries.....

CHAPTER X. REINSURANCE.....

10.1. Reinsurance and its contents.....
10.2. Types and forms of reinsurance.....
10.3. Conclusion contracting reinsurance, the recognition of their invalid.....
10.4. Proportional reinsurance.....
10.5. Disproportionate insurance.....

TESTS.....

LEGISLATIVE ACTS.....

REFERENCES.....

Кириш

Республикамиз ўз мустақиллигини қўлга киритгандан сўнг миллий иқтисодда туб ўзгаришлар юз берди. Жумладан суғурта тизимида ҳам иқтисодий ислохотлар натижасида суғурта соҳасида ракобат асосида фаолият курсатадиган турли мулк шаклидаги суғурта ташкилотлари вужудга келди. Суғурта бозорини барпо этиш ва уни барқарор ривожланишини таъминлаш учун зарур бўлган иқтисодий ва ҳуқуқий асослар яратила бошлади.

Суғурта бозор ва унинг инфратузилмаси республика иқтисодиётини ривожланишига хизмат кўрсата бошлади. Молия тизимининг ажралмас таркибий қисми бўлган суғуртанинг миллий иқтисодиёт ракобатбардошлигини ва барқарорлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Шу сабабли, Ўзбекистонда суғурта бозорини шакллантириш ва уни ривожлантиришга Ҳукуматимиз томонидан катта эътибор берилмоқда. Хусусан, суғурта ташкилотларига солиқ имтиёзлари берилмоқда. Натижада суғурта бозорида фаолият юритаётган суғурта ташкилотларининг сони ортиб бормоқда. Ҳозирги кунда 30 дан ортиқ суғурта ташкилотлари давлат рўйхатидан ўтган.

Бугунги кунда суғурта муносабатларини ривожлантириш асосида суғурта бозорининг кўламини кенгайтириш, суғурта ташкилотларининг узоқ қишлоқ жойларида ўз филиал ва бўлинмаларини очилиш, суғурта бозорига янги хизматлар таклиф этиш, суғурта қонунчилигини такомиллаштириш долзарб бўлиб қолмоқда.

Суғурта тизимини ривожлантириш учун суғурта соҳасини яхши билувчи малакали кадрлар тайёрлаш ҳам ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланади. Республикамиз олий ўқув юртларида суғурта соҳаси учун ҳам олий маълумотли мутахассис-кадрлар тайёрланади. Мазкур ўқув-қўлланмада суғурта ишининг назарий ва амалий жиҳатлари ўз аксини топган.

I БОБ. СУҒУРТАНИНГ ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ, ФУНКЦИЯЛАРИ ВА БОЗОР МУНОСАБАТЛАРИДАГИ ЎРНИ

1.1. СУҒУРТА МУНОСАБАТЛАРИНИ ПАЙДО БЎЛИШИ ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ

Суғурта кишилиқ жамиятининг турли босқичларида мавжуд бўлган ва узоқ тарихга эга. Суғурта инсоният ва унинг мол-мулкини ишончли ҳимоялашнинг муҳим воситаси сифатида ривожланиш тарихида икки босқични бошидан кечирган.

1. Тижоратга асосланмаган суғурта.
2. Тижоратга асосланган суғурта.

Тижоратга асосланмаган суғурта ибтидоий жамоа, қулдорлик ва феодал жамиятларига хос бўлиб, унда суғурталовчилариттифоқи ўз олдига фойда олишни мақсад қилиб қўйишмаган.

Ибтидоий жамоа тузумида қабила шаклида турмуш кечирган инсонлар қурғоқчилик ва бошқа табиий офатлардан сақланиш учун озиқ-овқат, сув захираларини шакллантирганлар. Кейинчалик, қўл меҳнатининг такомиллашиши ва ишлаб чиқариш жараёнида асбоб-ускуналардан фойдаланиш (техник, ижтимоий хавф-хатарлар) ва аста-секинлик билан табиий бойликларни саноат усулида ўзлаштирилиши қўшимча хавф-хатарларни: ишлаб чиқариш, техниккомилларни пайдо бўлишига олиб келди.

Дастлаб, инсонлар турли табиий офатлар ва бошқа олдиндан кўриб бўлмайдиган ҳодисалар рўй беришини олдини олиш мақсадида худоларга сиғинишган. Стихияли ҳодисаларнинг рўй бериши, бу табиий ҳол эканлигини англаган инсонлар қулдорлик давридаёқ, ёнғин, қурғоқчиликдан сақланиш учун натура шаклидаги суғурта фондларини ташкил этишган.

Тарихий ҳужжатларга кўра, нотижорат суғуртанинг дастлабки шакллари, эрамиздан 2000 йил олдин Вавилон подшоҳи Хаммурапи қонунларида, шунингдек, Форс кўрфази, Қадимги Греция ва Миср, Қадимги Римдаги савдогарларнинг ўзаро тузган битимларида ўз аксини топган. Бу битим шартларига мувофиқ, умумий карвон сафида савдо қилувчи савдогарлардан

бирортаси стихияли ҳодисалар ёки қароқчилар ҳужуми оқибатида зарар кўрса, бу зарарлар бошқа савдогарлар томонидан қопланиши белгиланган. Бу даврларда махсус суғурта ташкилотлари бўлмаган ва суғурта бадаллари тўланмаган.

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш натижасида суғуртанинг мазмуни такомиллашиб, унинг янги турлари пайдо бўлган. Хусусан, Қадимги Римда касбий (савдогарлар, ҳунармандлар, ҳарбийлар) ва диний белгиларга кўра, ўз уставларига эга бўлган коллегия, иттифоқлар бўлган. Коллегия ёки иттифоқ аъзолари суғурта бадалларини тўлашган ҳамда Уставда қайд этилган шартларда кўрилган зарарни қоплаш учун қопламалар олиш ҳуқуқига эга бўлган. Қадимги Римда биринчи бизнинг эрамыздан 133 йил олдин Ланувийлар коллегияси ташкил топган ва фаолият юритган.

Ланувийлар Уставига мувофиқ, унга аъзо бўладиган шахслар 100 систерн миқдорида кириш бадалини тўлашган. Ойлик бадал суммаси – 5 ассани ташкил этган. Мабодо, коллегия аъзоси вафот этса, унинг меросхўрига 300 систерни ажратилган. Агар, коллегия аъзоси ўзини-ўзи ўлдирса ёки вафот этиш арафасида ойлик бадаллар тўлаш муддати 6-10 ой чўзилган бўлса, бундай ҳолатда унинг меросхўрларига суғурта суммаси тўланмаган.

Қадимги Римда нотижорат суғуртанинг ривожланганлигига яна бир мисол келтириш мумкин. Ҳарбий коллегияга аъзо бўлган шахслар кассага 750 динарий (1 динарий 4 систерн) тўлашган. Бу бадал бир маротаба тўлиқ тўланмасдан, ой-ой тўланишига рухсат этилган. Тўланган бадал эвазига, коллегия аъзоси хизмат юзасидан кўтарилса, унга 500 динарий; бошқа легионга ўтказилганда 500 динарий; вафот этса, унинг меросхўрига 500 динарий тўланган.

X-XIII асрларда суғурта гильдий ва цехлар томонидан амалга оширила бошлади. Масалан, X асрда Англияда гильдия аъзоларига тегишли ўғирланган ҳайвонларни қоплаш учун англосаксония Гильдияси ташкил этилган. XI асрда Данияда гильдия аъзолари, улардан қайси бири кема

авариясига учраса ёки асирга тушса, унга умумий касса ҳисобидан зарар қопланган ёки асирдан қутқариш учун сотиб олинган.

Кейинчалик гильдия суғуртаси ҳимоя қилувчи ва касбий гильдияларига бўлинишган. Ҳимоя қилувчи гильдиялар ўз аъзоларининг мол-мулкини турли хавф-хатарлардан ҳимоя қилишган.

Хунармандчилик билан шуғулланувчи шахслар цехларга бирлашишган. Цех ўз аъзоларига бахтсиз ҳодисалар рўй берганда, қарилик туфайли меҳнат қобилиятини йўқотганда ва вафот этганда ёрдам кўрсатган. Цех ҳалок бўлган аъзосининг оиласини боқиш мажбуриятини олган.

Нотижорат шаклидаги суғурта Қадимги Русда ҳам мавжуд бўлган. Жумладан, агар округ ҳудудида ўлим ҳодисаси рўй бериб, қотил аниқланмаса: князлик эркаги учун -80 гривен (1 гривен-409,536 гр. оғирликка эга кумуш қўйилмаси), оддий фуқаро учун эса- 40 гривен қоплама тўланган.

Тижорат суғуртаси пайдо бўлишининг биринчи босқичида суғурта хизмати олди-сотди объектига айланди; иккинчидан, суғурта фаолияти шаклланаётган бозор хўжалигининг муҳим тармоғига айланди; учинчидан, суғурта битимлари шартнома асосида тузиладиган бўлди.

XV асрда суғурта операцияларини амалга ошириш орқали фойда олиш, Италияда, денгиз орқали юк ташиш амалиётида жорий этилган. Ўша даврда Ўрта ер денгизи орқали юкларни ташишда Италия устун мавқега эга бўлган. Денгиз суғуртаси ривожланганлигини, 1393 йилда биргина нотариус орқали бир ҳафтада 80 та суғурта шартномаси тузилганлиги билан тушунтириш мумкин.

Бу даврларда денгиз суғуртаси Испания ва Португалияда ҳам тараққий эта бошлаган. Биринчи суғурта полиси 1347 йилда Барселонада берилган. 1468 йилда денгиз суғуртаси бўйича Венеция Кодекси яратилади.

Кейинчалик, XVI² асрга келиб денгиз суғуртаси бўйича хизматларни кўрсатиш Англияга кўчади. 1601 йилда бу ерда денгиз суғуртасида юзага келадиган низоларни кўриб чиқадиган судлар ташкил этилган. XVI асрда саноат ишлаб чиқаришининг мануфактура шакли ўз ўрнини фабрика шаклига

берди. Бу ўз навбатида, суғурта янада ривожланиши учун катта имкониятлар яратди.

Тижорат суғуртаси шаклланишининг иккинчи босқичида мулк суғуртасининг бир шакли сифатида денгиз суғуртаси асосий суғурта тури сифатида ўз мавқеини сақлаб қолди.

Денгиз суғуртаси бўйича дастлабки жамият 1668 йилда Францияда ташкил этилган. XVI аср охирларида Лондонда хусусий суғурталовчиларнинг уюшмаси ташкил этилган. 1871 йилгача ушбу уюшма “Лондон ллойди” номи билан фаолият кўрсатиб келган. Германиядаги дастлабки суғурта жамиятлари 1765 йилда Гамбург ва Берлинда тузилган.

Денгиз суғуртасини пайдо бўлиши ва ривожланишига стихияли ҳодисалар, қурғоқчилик таъсир кўрсатган бўлса, Европа мамлакатларидаги урбанизация мулк суғуртасининг бошқа турларини вужудга келишига олиб келган. 1666 йилда Лондонда катта ёнғин бўлган ва натижада 70,0 минг киши ҳалок бўлган. Бу Европада ёнғиндан суғурталашни пайдо бўлишига шароит яратган. Англияда кўплаб ёнғиндан суғурталаш билан шуғулланувчи жамиятлар барпо этилган.

Германияда дастлабки ёнғиндан суғурталаш бўйича акциядорлик суғурта жамияти 1812 йилда тузилган.

Ҳаётни суғуртаси бўйича биринчи суғурта жамияти “Эквитебл” номи билан 1762 йилда ташкил этилган. 1830 йилга келиб, Англияда 35 та йирик ҳаётни суғуртаси бўйича жамиятлар фаолият кўрсатган. Ҳаётни суғурталаш бўйича дастлабки акциядорлик суғурта жамиятлари 1787 йилда Францияда ташкил этилган. Германияда эса 1806 йилга келиб ҳаёт суғуртаси бўйича акциядорлик жамияти тузилган.

XVI аср охири ва XX асрнинг бошларига келиб саноат ишлаб чиқарилишини ривожланиши мулкӣ ва шахсий суғуртани тараққий этишини анча тезлаштирди.

XX аср охирларида саноат соҳасидаги туб ўзгаришлар, хусусан, ишлаб чиқаришда илмий-техника ютуқларидан фойдаланиш, электр энергиясидан кенг фойдаланиш технологик характердаги рискларни келтириб чиқарди.

1776 йили Россияда Давлат банки ҳузурида суғурта экспедицияси ташкил этилган.

1800 йилда Император фармони билан кема ва товарларни суғурталаш бўйича суғурта жамияти ташкил этилди, бироқ унинг миждозлари бўлмаганлиги учун тугатилган. Бу суғурта жамиятини қўллаб-қувватлаш учун Россия ҳукумати унга энг асосий губерналарда суғурта ишини мутлоқ амалга ошириш учун 20 йил муддатга ҳуқуқ берган.

1835 йилда иккинчи ёнғиндан суғурталаш бўйича жамият тузилган. 1890-1900 йилларга келиб, ўзаро суғурталаш бўйича шаҳар жамиятлари бўлган ва ривожланган. 1909 йилда маркази Петербург шаҳрида бўлган ўзаро суғурталаш жамиятларининг Россия иттифоқи ташкил этилиб, 1914 йилда унинг таркибида 300 га яқин суғурта ташкилоти бўлган. 1894 йилда Россия Ички Ишлар Вазирлигига суғурта жамиятлари устидан назорат олиб бориш юклатилади. 1917 йилга қадар, Россияда суғурта иши рақобатга асосланган ҳолда ривожланишнинг юқори даражасига эришишган эди.

Ўзи суғурта деб табиий ва бошқа стихияли кучлар таъсири натижасида юзага келадиган зарарларни қоплаш, олдини олиш ҳамда огоҳлантириш учун мақсадли йўналишдаги пул фондларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ иқтисодий муносабатлар йиғиндисига айтилади. Суғуртанинг характерли белгилари қуйидагилардан иборат:

- Суғурта рискни мавжудлиги. Риск-суғурта муносабатлари пайдо бўлишининг асосий шартидир. Риск бўлмас экан, суғуртанинг бўлиши мумкин эмас. Рискнинг ҳажми, миқдори эҳтимоллар назарияси ва математик статистика усуллари ёрдамида аниқланади. Суғурта рискларини таҳлил қилиш уларни 2 та йирик гуруҳга бўлишни тақозо этади. Яъни, риск суғуртавий ва суғуртасиз бўлади. Суғурта шартномаларида ўз аксини топган рисклар суғуртавий рисклар дейилади. Риск баҳосини пулда ифодаланиши

суғурта ставкасини ташкил этади. Риск доимий кўрсаткич эмас, балки у доимо ўзгариб туради. Бу ўзгаришлар иқтисоддаги ва бошқа соҳадаги ўзгаришлар билан чамбарчас боғлиқдир. Суғурта ташкилоти рискни ривожланишини, ҳолатини доимо кузатиши лозим, яъни тегишли статистик ҳисоб олиб бориши, йиғилган маълумотларни қайта ишлаши ва таҳлил қилиши керак.

Рискни баҳолаш учун уни қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

1) Суғурталаниши мумкин бўлган рисклар.

2) Суғурталаниши мумкин бўлмаган рисклар.

Рискнинг энг катта гуруҳини суғурталаниши мумкин бўлган рисклар ташкил этади. Қуйида келтирилган мезонлар асосида суғурта рискинни суғуртасиз рисклардан фарқ қилиш мумкин.

а) Риск тасодифий характерга эга бўлмоғи керак ;

б) Суғурта ҳодисаларини рўй бериш фактининг вақти ва маконининг номаълум бўлиши;

в) Хавф солиш манбасига кўра рисклар табиатнинг стихик кучлари билан боғлиқ рисклари ва моддий бойликни ўзлаштириш оқибатида инсониятни табиатга таъсири билан боғлиқ рисклар. Рискларни туркумлашда катта ҳалокатли рисклар алоҳида ўрин тутди. Чунки бундай рисклар рўй бериши натижасида кўплаб объектлар йирик миқдорда зарар кўриши мумкин. Катта ҳалокатли рискларга зилзила, цунами, кучли шамол мисол бўлиши мумкин. Юқорида айтилган рисклардан ташқари экологик, сиёсий ва махсус рисклар бўлиши мумкин.

Риск менежмент (рискни бошқариш) - рискни чегаралаш ёки камайтириш билан боғлиқ тадбирлар йиғиндиси. Амалиётда рискни бошқариш қуйидагича амалга оширилади:

- рискни аниқлаш, масалан ссуда олувчиларнинг ссудани ўз вақтида қайтариб бера олмаслик rischi суғурталанади, риск даражаси аниқланади. Кредит олувчи шахснинг молиявий ҳолати қандай активларга эга эканлиги, лойиҳада ҳисоб-китоб қанчалик асосланганлиги ва ҳакозо;

- рискни баҳолаш - рискни ҳолатлари аниқланади, рискни содир бўлиш эҳтимолийлиги, актуар ҳисоб-китоблар, статистик кузатувлар, эҳтимоллар назарияси асосида баҳоланади ва суғурталанаётган объектга нисбатан риск даражаси аниқланиб суғурта тарифи ҳисобланади. Суғурта тарифининг ставкаси - бу риск баҳосидир;

- рискни назорат этиш - бу суғурта компаниясининг вакили томонидан суғурталанган объект ҳолатини, унинг сақланиш устидан кузатув ишларини олиб бориши. Шунингдек, унинг сақлаш хавфлилиги талабларига жавоб бериши текширилади. Қатор объектларни яхши сақлаш учун зарур тавсия ва маслаҳатлар берилади;

- рискни молиялаштириш - бу рискни аниқлаш, баҳолаш ва назорат этиш билан боғлиқ ҳамма харажатларни қоплаш.

Суғурта муносабатларининг тақсимлаш характериға эға эканлиги. Молия тушунчаси каби, суғурта ҳам ялпи ички маҳсулотни ва миллий даромадни қайта тақсимлашда иштирок этади. Суғуртада зарарларни ҳудудлар бўйича ва муайян бир вақтда тақсимланиши. Бу суғуртанинг асосий белгиси бўлиб, ҳудудлар бўйича суғурта фондини суғурталанган хўжаликлар ўртасида тақсимлаш учун катта ҳудуд ва кўплаб суғурталаниши мумкин бўлган объектлар зарур бўлиши талаб этилади. Зарарларни маълум бир вақтда тақсимланиши суғурта ходисаларини тасодифий рўй бериш характериға эға эканлигидан келиб чиқади. Қатор йиллар мобайнида фавқулодда ходисалар эҳтимол рўй бермаслиги мумкин. Бу ҳолат суғурта ходисалари содир бўлмаган вақтда тегишли миқдорда суғурта заҳираларини ташкил этишни талаб қилади. Суғурта муносабатларида қуйидаги томонлар қатнашадилар:

Суғурталовчи – суғурта хизматларини кўрсатишға ихтисослашган ва тегишли лицензияға эға бўлган юридик шахслар. Тадбиркорлик фаолиятининг муҳим бўғини. Ўзбекистон Республикасининг "Суғурта фаолияти тўғрисида"ги Қонуниға кўра, суғурта шартномасиға мувофиқ

суғурта товони (суғурта пули) тўловини амалга ошириш мажбуриятини олувчи юридик шахс суғурталовчи деб ҳисобланади.

Суғурталовчилар турли мулк шаклига эга бўлиши мумкин (давлат суғурта ташкилотлари, акционерлик суғурта ташкилотлари ҳамда ўзаро суғурталаш жамиятлари). Суғурта фаолиятини олиб боровчи ташкилотлар давлат органларининг тегишли лицензиясига эга бўлиши зарур.

Суғурталанувчи – суғурталовчи билан аниқ суғурта муносабати ўрнатган ва тегишли суғурта мукофотларини тўловчи юридик ёки жисмоний шахс.

Суғурта воситачилари – суғурталовчи ва суғурталанувчи ўртасида воситачилик вазифасини бажарувчи юридик шахс. Мақоми бўйича воситачи суғурталанувчининг манфаатларини ҳимоя қилади. Кўрсатган хизматлари учун воситачи суғурталанувчидан эмас, балки суғурта компаниясидан тегишли воситачилик ҳақини олади.

1.2. СУҒУРТА ИҚТИСОДИЙ КАТЕГОРИЯ СИФАТИДА

Бозор муносабатлари такомиллашуви иқтисодий инфратузилманинг қарор топиши билан биргаликда кечадиган жараёндр. Суғурта фаолияти иқтисодий инфратузилманинг ажралмас қисми сифатида бир томондан, ижтимоий кафолатни таъминласа, иккинчи томондан, шартномавий мажбурият ва тарифлар механизми орқали турли суғурта рискларидан огоҳ этиш негизида иқтисодиёт субъектлари манфаатларининг ҳимоясини ҳам ўз зиммасига олади.

Суғурта фаолияти жисмоний ва юридик шахслар манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг рисклар юз бериши оқибатида кўриши эҳтимол бўлган зарарларини қоплашнинг зарурий воситаси сифатида пайдо бўлди ҳамда ривожланди. Шундай англанган зарурат - аниқ суғурта манфаатлари негизида суғурта муносабатлари юзага келди.

Суғурта муносабатлари, уларнинг ташкилий шакллари қандайлигидан қатъи назар, суғурта фондини яратиш ва ундан фойдаланиш жараёнидир.

Таъкидлаш лозимки, суғурта муносабатлари - мураккаб ва кенг қамровли молиявий-пуллик иқтисодий муносабатлар бўлиб, улар юзага келиши учун ўзаро боғлиқ шарт-шароит мажмуаси мавжудлиги ҳам муҳимдир.

Ўзбекистонда тадбиркорликнинг ривож топиши жараёнида турли рискларнинг юз бериши эҳтимоли мавжудлиги, шунингдек, ижтимоий ҳаётнинг ўзида намоён бўлиши мумкин бўлган карама-қаршиликлар субъектларнинг суғурта фаолиятига, хусусан, рисклар трансферига бўлган муносабатларини ижобий томонга ўзгартирди.

Суғурта фаолияти бозор муносабатларининг энг муҳим унсурига айланди. «Суғурта фаолияти деганда суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг суғуртани амалга ошириш билан боғлиқ фаолияти тушунилади»¹. «Шу нарса аниқки, бугунги кунда хўжалик юритувчи субъектлар... суғурта тизимисиз самарали ишлаш, инвестиция фаолияти билан шуғулланиш, кредит олиш имкониятига эга эмас»².

Шу ўринда, ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш)да узлуксизликни таъминлаш имкониятини яратиш мақсадига йўналтирилган, мулкчилик шаклларига кўра, махсус қайта тақсимлаш муносабатлари тизими мавжудлиги иқтисодиёт субъектлари равнақига хизмат қилмоқда. Бу жараёнда уларнинг мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ҳамда даромад олишлари каби манфаатлари юзага чиқади.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда суғурта фаолиятида талаб даражасидаги риск трансфери шаклланиши ва ривожланиши ҳамда уни илмий асосда ўрганиш муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамият касб этмоқда. Айниқса, иқтисодиёт субъектларининг эркинликлари кенгайиб бораётган, улар томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш)нинг янги турлари ўзлаштирилиши суғурта фаолиятида риск трансферининг илмий-назарий асосларини тадқиқ этиш ва такомиллаштиришга бўлган эҳтиёжни орттирмоқда.

¹Ўзбекистон Республикасининг «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, 3-модда.

²Қаранг: Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш - энг муҳим вазифамиз. Президент И.Каримовнинг 1999 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якуналари ва 2000 йилда иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.// «Халқ сўзи» газетаси, 2000 йил, 16 февраль.

Суғуртанинг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини тўлиқроқ очиб бериш учун илмий адабиётларда бу масалага бўлган ёндашувларни ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Уларда «суғурта-хизмат кўрсатиш индустрияси»³ эканлиги қайд этилган, шунга асосланиб, кейинги йилларда халқаро иқтисодий атамашуносликда «хизматлар иқтисодиёти назарияси» қарор топаётганлигини таъкидлаш мумкин.

Суғурта фаолиятида ўз моҳияти нуқтаи назаридан, айнан «хизмат» тушунчаси фундаментал ҳисобланади. Суғуртачи томонидан таклиф этилаётган «хизмат» ўзида дастлаб моддийликни акс эттирмайди, яъни у ўз миқдорига фақат «ваъдани сотади». Шу нуқтаи назардан халқаро савдода унга «кўринмайдиган фаолият»¹ деб ҳам тасниф берилади. Суғурталанувчига шартнома тузилганлигини тасдиқловчи далил-ҳужжат сифатида «полис»² берилади холос. Суғурта шартномасида суғурталанувчига суғурта воқеасига кўра, кўриши эҳтимол бўлган зарарининг эквивалент қийматидаги пул тўлови (айрим ҳолларда мол-мулк кўринишида) таъминланиши назарда тутилади. Шартноманинг бажарилиши унда қайд этилган маълум давр оралиғида амалга оширилади.

Мамлакатимизда босқичма - босқич бозор муносабатлари шаклланиши ва ривожланиши, иқтисодиёт субъектларининг юксак даражадаги иқтисодий мустақиллиги, эркинлиги даражаси ортиб бораётган жараёнда доимо рисклар мавжуд бўлиши кузатилади. Улар манфаатларига зарар келтириши мумкин бўлган ва доимий тақрорланиб турадиган рискларни қайта тақсимлаш, яъни ўзига хос бўлган махсус хизмат билан суғурта шуғулланади.

«Суғурта деганда юридик ёки жисмоний шахслар тўлайдиган суғурта мукофотларидан шакллантириладиган пул фондлари ҳисобидан муайян воқеа (суғурта ҳодисаси) юз берганда, ушбу шахсларга суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш йўли билан уларнинг

³ Қаранг: Insurance: Principles and Practice. Compiled by David Bland, The Chartered Insurance Institute, Great Britain, 1993. p.1 b. 3.

¹ Қаранг: Insurance: Principles and Practice. Compiled by David Bland, The Chartered Insurance Institute, Great Britain, 1993. p.1 b. 4.

² Қаранг: Ефимов С.Л. Энциклопедический словарь. Экономика и страхование. М.: Церих -ПЭЛ, 1996. I-X, с. 347.

³ Ўзбекистон Республикасининг «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, 3-модда.

манфаатларини ҳимоя қилиш тушунилади»³.

Америка Қўшма Штатларида фаолият кўрсатаётган суғурта компанияларини учта йирик гуруҳга бўлиш мумкин:

- ҳаётни суғурта қилишга ихтисослашган компаниялар;
- умумий суғурта операцияларини (ҳаётни суғурта қилишдан ташқари)

амалга оширувчи компаниялар.

- ўзаро суғурталаш жамиятлари.

Ҳаётни суғурталашга ихтисослашган Американи энг йирик компанияларининг ўзига хос хусусияти шундаки, улар бугунги кунда кўп минг сонли пенсия фондларига тегишли юз миллиардлаб маблағларни бошқарадилар. Айрим компаниялар активининг 30-40 фоизини, айнан Пенсия фондларига тегишли маблағлар ташкил этади. Бунда суғурта монополияларининг асосий вазифаси Пенсия фондлари томонидан ишончли бошқарувга топширилган маблағларни оқилона инвестицион сиёсат юритиш орқали кўпайтиришдан ва ишончли сақлашдан иборат. Суғурта компаниялари бундай хизматлари учун Пенсия фондларидан тегишли воситачилик ҳақини оладилар. Бу хизмат ҳақи суғурта компанияларига миллионлаб даромад келтирадилар. Аммо, бу асосийси эмас. Гап шундаки, суғурта компаниялари ихтиёридаги катта миқдордаги инвестицион ресурслар, уларни саноат корхоналари устидан назорат ўрнатишлари учун имконият яратади. Статистик маълумотларга қараганда, Американинг энг йирик 100 та саноат корпорацияларидан 27 тасида суғурта компанияларининг вакиллари Директорлар кенгашини бошқарган. Бу кўрсаткич бўйича суғурта компаниялари фақат тижорат банклари ва инвестиция компанияларидан кейинги ўринда туради.

Умумий суғурта операцияларини амалга оширувчи компаниялар, айтарли барча кўрсаткичлар бўйича ҳаётни суғурталашга ихтисослашган компаниялардан кейин туради. Аммо, йиғиб олинган суғурта мукофотлари миқдори ва активининг ўсиши бўйича умумий суғурта операцияларини амалга оширувчи компаниялар бироз илгари ҳаракат

қилишмоқда. Бунинг асосий сабаби шундаки, кейинги йилларда бу суғурта турларига бўлган талаб сезиларли равишда кучайди.

Мазкур тоифага мансуб суғурталовчилар миқозлар сонини ошириш мақсадида мунтазам янги суғурта хизматларини таклиф этмоқдалар. Жумладан, адвокатларнинг, шифокорларнинг ва меъморларнинг учинчи шахсга зарар келтириш бўйича касбий жавобгарлигини суғурта қилиш юқоридаги фикримизнинг яққол исботидир. Ҳозирги пайтда, биргина “Сан Паул компани” суғурта компаниясида 65 мингдан ортиқ шифокор ўз жавобгарлигини суғурта қилишган. Ушбу суғурта тури бўйича тўпланган суғурта мукофотлари миқдори ялпи тушумларнинг 15 фоизига яқинини ташкил этмоқда.

Америка Қўшма Штатларининг суғурта тизимида “мьючуэлс” деб аталувчи ўзаро суғурталаш жамиятлари ўзига хос ўринни эгаллайди. Агар, акциядорлик суғурта компаниясининг эгалари акциядорлар бўлса, “мьючуэлс” типидagi ўзаро суғурталаш жамиятининг эгалари - бу шу жамиятда ўз ҳаёти ёки мол-мулкини ёхуд жавобгарлигини суғурта қилган жисмоний ва юридик шахслардир. Бундай суғурта жамиятларининг бутун пул маблағлари суғурта мукофотлари ва фойдадан ажратмалар ҳисобидан шаклланади. Шунинг учун суғурта мукофоти бир вақтнинг ўзида суғурталанувчининг жамиятга кириш ҳиссаси бўлиб ҳам хизмат қилади. Суғурталанувчи ўзаро суғурталаш жамиятидан суғурта полисини сотиб олар экан, у нафақат суғурта қопламасини олишга даъвогарлик қилади, балки суғурталовчи фаолиятининг натижалари бўйича олинган фойдани бир қисмини олишга ҳам ҳақлидир.

Дастлабки, “Мьючуэлс” типидagi суғурта жамиятлари акциядорлик суғурта компанияларига қарама-қарши равишда ташкил этилдики, бунда суғурталовчи нафақат суғуртани даромад олишни бир манбаи сифатида қараши, балки ўзининг ҳиссадорларини энг қулай шароитларда суғурталаши зарур эди.

Мавжуд маълумотларга кўра, АҚШда 2000 дан ортиқ ўзаро суғурта қилиш жамиятлари фаолият кўрсатишмоқдаки, бу кўрсаткич Буюк Британия, Франция ва Данияда 100 тадан ортиқни ташкил этади. Бу шаклдаги суғурта жамиятларининг умумий даромади АҚШда 482,1 млрд.долл.ни ташкил этади. Бу бошқа давлатларнинг кўрсаткичларидан жуда кўпдир. Шу ерда таъкидлаш зарурки, Японияда бор-йўғи 20 та ўзаро суғурталаш жамияти мавжуд бўлишига қарамадан, улар томонидан тўпланган суғурта мукофотлари 278,3 млрд.долл.ни ташкил этган.

Америка суғурта тизимида суғурта брокерлари ўз мавқеларига кўра муҳим аҳамиятга эга. Кўп суғурта шартномалари амалда суғурталовчи билан суғурталанувчи ўртасида бевосита тузилмасдан, балки брокерлар воситасида тузилади. Жумладан, Американинг энг йирик компанияларидан бири-“Пруденшиал” 22 минга яқин агентларнинг хизматидан фойдаланишади.

Юқорида қайд этганимиздек, Америка Қўшма Штатларида суғурта бизнеси ривожланишининг асосий йўналишларидан бири, уни янада интернационаллашувидир. Чет элдаги бўлим ва ваколатхоналар сони бўйича АҚШ бугунги кунда дунёда иккинчи ўринни эгаллаб турибди. Америка суғурта компанияларининг халқаро миқёсда фаол иштирок этишларининг асосий сабаби шундаки, Америка транснационал корпорациялари жаҳон бозорида тобора кучли позицияларни эгаллашмоқда. Бу корпорацияларга қаршли мол-мулклар ва бошқа манфаатларни суғуртавий ҳимоя этиш, шубҳасиз унинг таркибига кирувчи суғурта компаниялар томонидан амалга оширилади. Американинг машҳур “ИТТ” концерни, ўз суғурта операцияларини жаҳоннинг 80 мамлақатида амалга ошираётган 25 суғурта компанияларини назорат қилади.

Америка Қўшма Штатлари суғурта тармоғидаги энг йирик компаниялардан бири - бу “SIGNA” суғурта корпорациясидир. Бу корпорация 1982 йилда “Коннектиут дженерал корп.” ва “ИНА корп.” компаниялари негизида ташкил этилган бўлиб, унинг штаб - квартираси Филадельфияда жойлашган. У амалга оширадиган асосий суғурта

операциялари мол-мулкни ва жавобгарликни суғурталашдир. “SIGNA” суғурта корпорациясининг ваколатхоналари жаҳоннинг 160 дан ортиқ мамлакатда фаолият кўрсатяпти. Уни чет элдаги филиаллари асосан шахсий суғурта ва мол-мулк суғуртаси билан шуғулланишади. 1995 йилда корпорация бўйича келиб тушган суғурта мукофотларининг сал кам 10,0 фоизи чет элдаги филиаллар ҳисобига тўғри келган.

Кўшма Штатларнинг энг етакчи компаниялари ҳақида тўхталар эканмиз, “Amerikan International Group (АИГ)” суғурта гуруҳининг ички ва ташқи бозордаги фаолияти алоҳида таҳсинга сазовордир. Гуруҳ асосан савдо ва саноат тармоқлари таваккалчиликларини суғурталашга ихтисослашган. “АИГ” ўзининг дастлабки операцияларини 1919 йилда Шанхайда бошлаган бўлиб, кейинчалик штаб-квартираси Нью-Йоркка кўчирилган. Бугунги кунда гуруҳнинг ваколатхоналари ва филиаллари ер юзининг 140 мамлакатда мавжуддир. “АИГ”нинг бир йиллик суғурта операциялари ҳажми қарийб 10,0 млрд.долл.дан ортиқ.

Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, 1990 йилларнинг бошида соҳада рақобатни кескинлашуви 1993 йилларга келиб ҳаётни суғурта қилишга ихтисослашган 105 та ва умумий суғурта операцияларини амалга оширувчи 74 компанияни банкрот бўлишига олиб келди. Суғурта фаолиятини назорат қилувчи ҳукумат органлари буни олдини олиш мақсадида суғурта компанияларининг мавжуд капиталларига бўлган энг кам талабни янада кучайтирди. 1993 йилдан бошлаб, бу талаб 2-3 млн.долл. атрофида белгиланди.

1.3. СУҒУРТА ФОНДЛАРИ, УЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА Фойдаланиш йўналишлари

Суғурта фондлари ташкил этиш манбасига ва фойдаланиш йўналишига қараб, уч кўринишда бўлади:

-ўз-ўзини суғурталаш фондлари. Бу фонд ҳар бир хўжалик субъектида ташкил этилади ва ишлаб чиқаришда вақтинча юзага келган қийинчиликларни олдини олишга хизмат қилади;

-давлатнинг марказлашган суғурта фондлари. Марказлашган суғурта фондлари умумдавлат ресурслари ҳисобидан ташкил этилади. Бу фонддан асосан фавқулодда ҳодисалар рўй берганда пайдо бўлган зарарларни қоплашга ишлатилади;

-суғурта йўли билан ташкил этиладиган суғурта фондлари. Бу фонд суғурталанувчилар томонидан тўланган мукофотлар ҳисобидан ташкил этилади. Суғурта фонди фақат пулли шаклда ва у қатъий мақсадли йўналишда фойдаланилади, яъни суғурталовчи ва суғурталанувчи ўртасида тузилган шартномага мувофиқ, суғурта қопламаси ёки суғурта суммасини тўлашга ишлатилади.

Суғурта фондларига жалб этилган суғурта мукофотларини қайтариб бериш. Суғурта мукофотлари суғурта тарифи асосида аниқланади. Суғурта тарифи икки қисмдан иборат бўлиб, нетто-ставка (суғурта ҳодисалари рўй берганда зарарларни қоплашга ишлатилади) ва нетто-ставкага устамалардир (суғурта компанияси ишини ташкил этиш билан боғлиқ харажатлар қопланади). Нетто-ставка, асосан, суғурта ҳодисаси рўй берганда суғурталанувчига қайтариб берилади.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексига мувофиқ, мажбурий суғурта турларига доир суғурта шартлари қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилади. Ихтиёрий суғурталашга доир суғурта тарифларининг миқдори томонларнинг келишувига мувофиқ белгиланади.

Суғурта фонди маблағлари, фақат, шу фондни ташкил этишда қатнашган субъектлар ўртасида тақсимланади. Бу субъектларга суғурта қилдирувчилар киради.

Суғурталанувчи – суғурталовчи билан аниқ суғурта муносабати ўрнатган ва тегишли суғурта мукофотларини тўловчи юридик ёки жисмоний шахс.

Суғурталовчи – суғурта хизматларини кўрсатишга ихтисослашган ва тегишли лицензияга эга бўлган юридик шахслар. Тадбиркорлик фаолиятининг муҳим бўғини. Ўзбекистон Республикасининг "Суғурта

фаолияти тўғрисида"ги Қонунига кўра, суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товони (суғурта пули) тўловини амалга ошириш мажбуриятини олувчи юридик шахс суғурталовчи деб ҳисобланади.

Суғурталовчилар турли мулк шаклига эга бўлиши мумкин (давлат суғурта ташкилотлари, акционерлик суғурта ташкилотлари ҳамда ўзаро суғурталаш жамиятлари). Суғурта фаолиятини олиб борувчи ташкилотлар махсус давлат органининг тегишли лицензиясига эга бўлиши зарур.

Суғурта фондларидан ташқари суғурта ташкилотларида захиралар ташкил қилинади. Суғурта ташкилотларининг захиралари турли туманликка эга. Суғурталовчининг тўлов қобилиятини аниқлаш учун охириги ҳисобт санасига суғурталовчининг баланс маълумотлари, шунингдек, ҳисоб-китоб асосида аниқланадиган маълумотлардан фойдаланилади. Суғурталовчининг тўлов қобилияти кўрсаткичи мазкур Низом асосида ўрнатилган суғурталовчи томонидан қабул қилинган мажбуриятлар ва ликвидлиги ҳисобига олинган активлар ўртасидаги нисбат меъёрларининг бажарилиши ҳисобланади. Тўлов қобилиятини суғурта фаолияти ҳажмларига мувофиқ равишда таъминлаш учун суғурталовчилар йўл қўйиладиган активларнинг ҳақиқий ҳажми даражасини белгиланган тартибда мувофиқлаштириб бориши зарур.

Республика суғурта компанияларида суғурта захираларни шакллантириш Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган, 2006 йил 6 майда №1571-рақам билан давлат рўйхатидан ўтган « Суғурталовчилар томонидан суғурта захираларини шакллантириш ҳамда жойлаштириш тартиби ва шартлари тўғрисида низоми»га асосан амалга оширилади.

Суғурта захираларининг шаклланиши бўйича қуйидаги қонун-қоидалар мавжуд:

- ҳамма захиралар махсус ҳисоб-китоблар асосида шаклланади;
- захиралар суғурта олиб бораётган валютада шаклланади;
- суғурта захиралари ҳар бир аниқ тўлаш муддатига шаклланади;

- захиралар фақат суғурта шартномаси бўйича эмас, қайта суғурталашда қабул қилинган шартномалар бўйича ҳам шаклланиши мумкин.

Суғурталовчилар ўзига қабул қилган суғурта мажбуриятларини бажариш учун йиғилган суғурта мукофотларидан келгусида суғурта тўловлари учун барча суғурта турлари бўйича керакли суғурта захираларини шакллантиришади. Суғурта захиралари суғурталовчининг суғурталовчилар билан тузган суғурта шартномалари бўйича шу вақтдаги бажарилмаган мажбуриятларининг ҳажмини кўрсатиб туради.

Хориж мамлакатларида қабул қилинган суғурта захираларининг шаклланиши техникасига кўра, суғурта қилувчи бўйнига олган ҳар бир мажбурият тури суғурта захирасига мос келадиган тури билан қопланади. Ҳаёт суғуртаси бўйича амалдаги шартномалар шароитига боғлиқ ҳолда математик захиралар, йиллик рента захиралари, фонд захиралари ва иштирок этиш захиралари шаклланади. Суғуртанинг бошқа турлари бўйича -мукофот захиралари ва зарар захиралари шаклланади. Суғурта захиралари ҳажми амалдаги шартнома бўйича тўланиши керак бўлган суммани бутун ҳолда қоплаши зарур. Шунинг учун уларнинг ҳажмини аниқлаш учун суғурта қилувчининг операцияларини чуқур тахлили ва математик ҳисоб китоблар зарур.

Техник маблағлар суғурта қилувчи томонидан алоҳида суғурта шартномаси ва бутун суғурта портфели бўйича бир муддатга ҳисоб-китоб қилинган суғурта тўловлари бўйича молиявий мажбуриятларни бажариш керак бўлган маблағлар йиғиндиси. Улар суғурта захираларининг қисми бўлиб ҳаёт суғуртасидан ташқари суғурта турлари бўйича ҳисоб-китоб қилинади.

«Суғурталовчилар томонидан суғурта захираларини шакллантириш ҳамда жойлаштириш тартиби ва шартлари тўғрисида низоми»га мувофиқ суғурталовчи ўзининг балансида мажбурият ёки

актив(шароитдан келиб чиқиб) сифатида акс эттириладиган қуйидаги техник захираларни шакллантиришга мажбурдир:

- ишлаб топилмаган мукофотлар захираси (умумий суғурта соҳасида фаолият амалга оширилганда);

- мукофотлар захираси (хаёт суғуртаси соҳасида фаолият амалга оширилганда);

- зарарлар захираси. Суғурта ходисаси оқибатида юзага келган ва суғурта шартномасининг шартлари бўйича қопланиши лозим бўлган зарарлар хажмига мувофиқ равишда аниқланади ва қуйидагилардан ташкил топади:

- хабар қилинган лекин, бартараф этилмаган зарарлар захираси;
- содир бўлган лекин, хабар қилинган зарарлар захираси;
- Суғурталовчи Давсуғуртаназорат билан келишган ҳолда қўшимча равишда, қуйидаги захираларни ташкил этиши мумкин:
- олдини-олиш чора-тадбирлари захираси;
- халокатлар захираси;
- зарарлиликнинг тебраниши захираси ;
- активларнинг номувофиқлик захираси ;
- бошқа захира турлари.

Ижтимоий суғурта фондлари 3та манба ҳисобидан юзага келади: ишчиларнинг суғурта бадали иш берувчининг бадаллари ҳамда давлат субсидиялари.

Суғурталанган ишчиларнинг бадаллари уларнинг даромадидан олиб қолинади. Аслида бу мақсадли даромад солиғи. Суғурта бадали ставкаси ялпи иш ҳақида нисбатан фоизларда аниқланади ва кўп ҳолда даромаднинг катталигига боғлиқ бўлмайди.

Давлат субсидиялари ўз ичига ишламайдиган фуқаролар ҳарбий хизматчилар давлат хизматчилари учун мажбурий ижтимоий суғурта

фондларига бадалларни (датация) камомадни қобловчи датациялар ва солиқ имтиёзларни олади.

Мажбурий ижтимоий суғурта маблағлари пул тўловлари ижтимоий хизматларни молиялаштириш имтиёзли ёрдам кўринишида ишлатилади.

Ижтимоий иқтисодий маънода ресурслар ҳажми жиҳатидан биринчи ўринда пул тўловлари туради. Уларнинг пенсия, нафақалар кўринишида намоён бўлади.

Ижтимоий суғурта тизимида солиқни сақлаш ва ижтимоий таъминот муассасалари хизматлари, санатория ва курорт ташкилотининг меҳнат қобилиятини тиклаш бўйича хизматлари соғломлаштириш-профилактика тадбирларининг ўтказилиши ўқув муассасалари ва бошқа молиялаштирилади.

Имтиёзли ёрдамни ўзига хос хусусиятлари шундаки унинг мақсад ва вазифалари маълум бир моддий бойлик хизматлари эга бўлиши билан боғлиқ.

Пенсиялар ёшига, ногиронликка, боқувчисини йўқотганликка, белгили хизмат муддатини ўтаганликка қараб белгиланган, шунингдек, ижтимоий пенсиялар ҳам мавжуд.

1.4. СУҒУРТАНИНГ ФУНКЦИЯЛАРИ

Суғуртанинг иқтисодий табиати унинг функцияларида ўз аксини топади. Молия, кредит каби иқтисодий категориялар билан бир қаторда суғурта ҳам бир қатор функцияларни бажаради. Таъкидлаш лозимки, иқтисодий адабиётларда суғуртанинг функциялари бир неча кўринишда талқин этилади. Масалан, и.ф.д., проф. В.М.Родионова раҳбарлигида чоп этилган “Финансы” ўқув қўлланмасида суғурта иккита функцияни бажариши кўрсатиб ўтилган. Бу функциялар қуйидагилардан иборат: қайта тақсимлаш ва назорат функцияси. И.ф.д., проф. Ҳ.Р.Собиров суғурта қуйидаги функцияларни бажаришини қайд этади: “хавф-хатар; огоҳлантириш; инвестиция; омонат; ахборот”.

Кўриниб турибдики, проф. Ҳ.Р.Собиров суғуртанинг 5 та функцияга эга эканлигини қайд этади. Фикримизча, бу функцияларнинг баъзилари тегишли баҳс-мунозарани талаб этади. Хусусан, суғуртанинг инвестиция функцияси. Инвестиция – суғурта ташкилотлари учун функция эмас, балки асосий суғурта фаолиятига қўшимча равишда амалга ошириладиган фаолиятдир. Инвестициясиз ҳам суғурта ташкилотлари фаолият кўрсатишлари мумкин. Аммо, суғурта ташкилотлари вақтинча бўш турган маблағларини инвестиция қилиш орқали қўшимча даромад олади. Функция доимийлик характериға эга ва у ўзгармасдир. Собиқ совет ҳокимияти даврида давлат суғурта органларининг маблағлари инвестиция қилинмас эди. Бозор муносабатларига ўтиш муносабати билан суғурта ташкилотларида инвестиция фаолияти билан шуғулланишга имконият туғилди. Шунинг учун биз инвестицияни суғуртанинг функцияси бўла олмайди, деб тасдиқлашимиз мумкин.

Айни шундай фикрларни ахборот функцияси ҳақида ҳам гапириш мумкин. Суғурталанувчиларға суғурта ташкилотлари ҳақида маълумот бериш бу суғуртанинг ахборот функцияси мавжудлигини англамайди. Суғурта ташкилотларининг тижорат сирига кирувчи маълумотлари умуман ахборот сифатида берилмайди. Суғуртаға ахборот функцияси хослиги унчалик ҳам ўз исботини топмаган.

Бизнинг фикримизча, суғурта қуйидаги функцияларни бажаради:

- Суғурта фондини ташкил этиш билан боғлиқ функция.
- Суғурта фондидан фойдаланиш билан боғлиқ функция.
- Назорат функцияси.

Юқорида қайд этилган функциялар суғурта фаолиятида доимий ҳисобланади ва ҳар қандай шароитда ўзгармасдир. Суғурта фаолиятини амалга ошириш учун, албатта, суғурта ташкилотида етарли миқдорда пул маблағлари фонди бўлиши лозим. Агар, суғурталовчи пул фондини, яъни суғурта фондини ташкил этмаса, унинг молиявий аҳволи мураккаблашиши мумкин. Ташкил этилган суғурта фондининг маблағлари қатъий мақсадли характериға эга бўлиб, у фақат суғурта ҳодисалари рўй берганда қоплама

бериш учун ишлатилади. Суғурта фондининг маблағларини бошқа мақсадларда ишлатиш мумкин эмас. Суғурта фонди маблағлари давлат томонидан олиб қўйилиши ва солиққа тортилиши мумкин эмас.

Мавзуни такрорлаш учун саволлар

1. Суғуртанинг моҳиятини тушунтириб беринг.
2. Суғуртага хос бўлган характерли белгиларини айтиб беринг.
3. Суғуртанинг иқтисодий категорияси нима.
4. Суғурта фондларини тушунтириб беринг.
5. Суғуртанинг функциялари ҳақида гапириб беринг.
6. Рискка таъриф беринг.
7. Суғурта захираси деганда нимани тушунасиз?
8. Риск менежменти деганда нимани тушунасиз?
9. Суғурта муносабатлари пайдо бўлишини тушунтириб беринг.
10. Рискларни баҳолаш деганда нимани тушунасиз?

II БОБ. СУҒУРТА СОҲАСИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН АСОСИЙ АТАМА ВА ТУШУНЧАЛАР

2.1. СУҒУРТА ФОНДИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ БИЛАН БОҒЛИҚ АТАМАЛАР

Суғуртада фондини шаклланиши билан боғлиқ атама ва тушунчаларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

Суғурта муносабатларида қуйидаги томонлар қатнашадилар:

Суғурта воситачилари – суғурталовчи ва суғурталанувчи ўртасида воситачилик вазифасини бажарувчи юридик шахс. Мақоми бўйича воситачи суғурталанувчининг манфаатларини ҳимоя қилади. Кўрсатган хизматлари учун воситачи тегишли воситачилик ҳақини олади.

Риск- битта кутилаётган ҳодиса бўйича хавфнинг юзага келиши. Риск тушунчаси кўринишларининг хилма-хиллиги, уни содир бўлиши натижасида юзага келган оқибатларнинг оғирлиги, рискни рўй бериши сабабли пайдо бўлган зарарларни мутлоқ тугатишни имконияти бўлмаганлиги суғурта ишини ташкил этиш учун асос яратди. Шундай қилиб, риск суғуртавий ҳуқуқий муносабатларни шакллантириш учун шарт-шароит яратади. Риск-рискли ҳолатларнинг ягоналик ва ўзаро алоқадорлик йиғиндисидир.

Суғурта фанида риск тушунчасига турлича тарифлар берилган. Жумладан, риск-бу конкрет ҳодиса ёки ҳодисалар йиғиндиси бўлиб, улар содир бўлган тақдирда суғурта компанияси қопламалар тўлайди. Риск суғурта объекти билан тўғридан тўғри боғланган. Объектга риск салбий таъсир кўрсатиб, уни шикастлаши ёхуд нобуд қилиши мумкин. Шу туфайли риск - бу ягона тасодифий ҳодиса бўлиб, унинг рўй бериши инсон онгига ёки иродасига боғлиқ эмас. Суғурта рискларининг рўйхати суғурталовчининг суғурта жавобгарлиги ҳажмини ташкил этади.

Риск баҳосининг пулдаги ифодаси суғурта тариф ставкасини ташкил этади; суғурта объекти; суғурта жавобгарлигининг тури.

Тиббий суғурта- аҳоли соғлигини ҳимоя қилиш воситаларидан бири. Суғурта ҳодисаси рўй бериши муносабати билан, суғурта полиси орқали бепул тиббий хизмат кўрсатилиши. Тиббий хизмат кўрсатиш билан боғлиқ

харажатларни суғурта компанияси тўлайди. Тиббий суғурта мажбурий ёки ихтиёрий бўлади.

Мулкый суғурта - турли кўринишдаги мол-мулкларни сақлаш билан боғлиқ манфаатлар суғурта муносабатларининг объекти ҳисобланган, суғуртанинг мустақил тармоғи. Суғурталанувчининг шахсий мулки, унинг қарамоғида жойлашган мол-мулклар суғурталаниши мумкин. Суғурталанувчи сифатида, нафақат мол-мулкнинг соҳиблари, балки мол-мулкнинг сақланиши учун масъулиятли бўлган жисмоний ва юридик шахслар ҳам бўлиши мумкин.

Нетто-ставка - брутто-ставканинг асосий таркибий қисми. Нетто-ставка суғурта қопламасини тўлашга мўлжалланган пул маблағлари ресурслари бўлиб, у брутто-ставканинг 90 фоизигача миқдорини ташкил этиши мумкин.

Мажбурий суғурта - суғурта муносабатларининг қонун кучига эга бўлган шакли. Мажбурий суғурта қонунчилик ҳужжатлари асосида амалга оширилади. Ушбу ҳужжатда суғуртага тортиладиган объектлар сони, суғурта жавобгарлигининг ҳажми, суғурта муносабатларида қатнашадиган томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда бошқа реквизитлар кўрсатилади. Амалдаги қонунчиликка асосан, Ўзбекистонда мажбурий суғуртани тегишли лицензияга эга бўлган ҳар қандай суғурта компанияси ўтказиши мумкин. Шунингдек, мажбурий давлат суғурта турлари ҳам мавжуд. Масалан, ҳарбий хизматчилар, давлат божхона ва солиқ хизмати ходимлари ҳамда бир қаторда шундай тоифадаги шахслар бахтсиз ҳодисалардан мажбурий давлат суғуртасига тортилади. Бу суғурта тури бўйича суғурта мукофотлари Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Рискларни жойлаштириш:

1) суғурта манфаати туфайли юзага келадиган суғуртавий ҳуқуқий муносабатларнинг бошланиш жараёни. Рискларни бирламчи, иккиламчи ва учламчи жойлаштириш мос равишда тўғридан тўғри суғурталаш, қайта суғурталаш ва ретроцессияни англатади. Бозор муносабатларига асосланган

иктисодиётда рискларни жойлаштириш суғурта воситачилари орқали суғурта бозорида амалга оширилади;

2) суғурта брокери ёрдамида бир вақтнинг ўзида йирик ва хавфли рискларни қисмларга бўлиб бир нечта суғурта компаниясида суғурталаш услуги. Бир қанча суғурта компаниялари таркибидан биттаси етакчи сифатида ажралиб чиқади ва у суғурта шартномасидаги шартларни маъқуллаб, рискнинг тегишли қисмини ўз жавобгарлигига олади. Кейин, брокер бошқа суғурта компанияларига мурожаат қилиб, рискнинг қолган қисмини ҳам жойлаштиради.

Суғурта - ҳар хил нохуш ҳодисалар рўй бериши натижасида кўрилган зарарни қоплаш ҳамда фуқароларнинг ҳаётида тегишли суғурта ҳодисалари рўй берганда уларга моддий ёрдам кўрсатиш мақсадида ташкил этиладиган ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ (мақсадли пул фондлари) иқтисодий муносабатлар йиғиндиси. ўтказиш шартига қараб, суғурта мажбурий ва ихтиёрий бўлади. Объектига кўра, мулкый, шахсий ва жавобгарлик суғуртасига бўлинади. Суғуртанинг асосини риск ташкил этади. Суғурта - бу рискни тақсимлаш усулидир.

2.2. СУГУРТА ФОНДИДАН ФОЙДАЛАНИШ БИЛАН БОҒЛИҚ АТАМА ВА ТУШУНЧАЛАР

Бош полис- суғурта компанияси ва суғурталанувчи ўртасидаги ёзма битим. Бу битимга мувофиқ, тегишли давр мобайнида суғурталанувчи барча объектларни суғурта компаниясига суғурталаш учун беради. Чет эл тажрибасида бу битим «очиқ полис» ёки «полис-абонамент» дейилади. Мазкур бош полис асосида суғурталаш ташқи савдо юклари суғуртасида кенг тарқалган. Суғурталанувчи суғурта компаниясига ҳар бир жўнатилган юк ҳақидаги маълумотлар (юкнинг вазни, суғурта суммаси, юкни жўнатиш ва қабул қилиб олиш пунктлари) баён этилган аризани тақдим этса етарли, юк автоматик равишда суғурталанган ҳисобланади.

Квотали қайта суғурталаш - суғурта компанияси қайта суғурталовчи компания билан келишган ҳолда унга рискларни бир қисмини беради. Бу

операция квота шартномаси орқали расмийлаштирилади. Қайта суғурталовчи компанияга суғурта мукофотини тегишли қисми берилади ва қайта суғурталовчи компания мутаносиб равишда кўрилган зарарни қоплашда иштирок этади.

Воситачилик ҳақи - мижозларни суғуртага тортганлиги учун суғурта компанияси томонидан воситачиларга (суғурта брокери, агент) тўланадиган ҳақ. Воситачилик ҳақининг миқдори суғуртанинг турига ва келиб тушган мукофотнинг ҳажмига боғлиқ ҳолда суғурта мукофотига нисбатан фоизларда тўланади.

Суғурта полиси - суғурта шартномаси тузилганлик фактини тасдиқловчи ҳужжат. Суғурта полисида қуйидаги реквизитлар бўлиши шарт: суғурта компаниясининг юридик манзили, суғурталанувчининг номи, суғурта объекти, суғурта мукофотининг миқдори, шартноманинг амал қилиш муддати. Суғурта қопламасини тўлашда суғурталанувчи суғурта полисини суғурта компаниясига тақдим этиши зарур.

Суғурта далолатномаси - суғурта ҳодисаси рўй берганда суғурта компанияси томонидан тузиладиган ҳужжат. Далолатномада мол-мулкнинг зарарланиш ёхуд нобуд бўлиш сабаблари, кўрилган зарар миқдори ва бошқа кўрсаткичлар бўлади. Далолатномага, зарур ҳолларда суғурта ҳодисаси ва мол-мулкнинг зарарланганлигини тасдиқловчи тегишли ташкилотларнинг (ёнғинга қарши кураш, давлат автомобиль назорати, қишлоқ хўжалиги, ветеринария хизмати ва бошқалар) ёзма ҳулосаси илова этилади. Халқаро суғурта муносабатларида суғурта далолатномасини аджастер ёки авария комиссари тузади ва моҳиятан авария сертификатига яқинлашади.

Суғурта мукофоти- суғурта хизматини кўрсатганлик учун тўланадиган ҳақ. Суғурта мукофотининг миқдори суғурта суммасига нисбатан фоизларда аниқланади. Суғурта мукофотининг миқдори аниқ суммаларда ҳам ифодаланиши мумкин. Масалан, автомобиль эгаларининг учинчи шахсга зарар келтириш фуқаролик жавобгарлигини суғуртасида суғурта мукофоти аниқ пул бирлигида кўрсатилади.

Суғурта пули - суғурта мажбуриятини бажариш ҳамда суғурта операцияларини молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида юридик шахс мақомига эга бўлмасдан ўзаро келишган ҳолда бир қанча суғурта компанияларининг ихтиёрий уюшмаси. Суғурта пули, асосан, хавфли, йирик объектларни суғурталаш мақсадида ташкил этилади. ҳар қайси компания ўз суғурталанган рискни пулга беради ва бунинг учун, пул орқали йиғилган суғурта мукофотларининг бир қисмини олади.

Суғурта объекти - шахсий суғуртада фуқароларнинг ҳаёти, соғлиги, меҳнат қобилияти билан боғлиқ манфаати; мулкый суғуртада бинолар, қурилмалар, транспорт воситалари уй-жой мулки, ташиладиган юклар ва бошқа моддий бойликларни сақлашга бўлган юридик ва жисмоний шахсларнинг манфаати; жисмоний ёки юридик шахснинг ўз ҳатти-ҳаракати билан унинг шахсга зарар келтириш фуқаролик масъулияти - масъулиятни суғурталашда суғурта объеклари бўлиб ҳисобланади. Рискни баҳолаш мақсадида суғурта объекти суғурта компаниясининг мутахассислари томонидан экспертиза қилиниши мумкин.

Суғурта шартномаси - икки ёки ундан ортиқ томонлар ўртасида тузиладиган ёзма равишдаги битим бўлиб, бунда суғурта компанияси суғурта ҳодисаси туфайли зарар кўрилганда суғурталанувчига суғурта қопламаси ёки суғурта суммасини тўлаш мажбуриятини, суғурталанувчи эса белгиланган муддатларда суғурта мукофотини тўлаш мажбуриятини олади. Суғурта шартномаси тузилганлик фактини тасдиқлаш учун суғурталовчи суғурталанувчига суғурта полиси беради. Суғурта шартномасини тузишдаги асосий, оддий ва қўшимча шартлар суғурта шартномасининг мазмунини ташкил этади.

2.3. ХАЛҚАРО СУҒУРТА АМАЛИЁТИДА ИШЛАТИЛАДИГАН АТАМА ВА ТУШУНЧАЛАР

Абандон - тўлиқ миқдордаги суғурта суммасини олиш учун суғурталанувчининг суғурталанган мол-мулкдан суғурталовчининг фойдасига воз кечиши (суғурталанган кема нобуд бўлганда, у хабарсиз

йўқолганда, кема ёки юк қароқчилар томонидан босиб олинганда). Абандон тўғрисидаги ариза воқеа-ҳодиса рўй бергандан кейин олти ой мобайнида берилиши керак. Айрим чет мамлакатлар қонунчилигида абандон суғурталанувчининг бир томонлама акти ҳисобланади. Фақат, Англия қонунчилигида абандон учун суғурталовчининг розилиги талаб этилади.

Авария комиссари - суғурта компаниясининг ваколатига эга бўлган жисмоний ёки юридик шахс. Суғурталанган кема ёки юк бўйича кўрилган зарарнинг характери ва миқдорини аниқлайди, ҳодиса рўй берганлик сабабларини ўрганadi. Суғурта компанияси авария комиссарининг чет элда ҳам, мамлакат ичкарасида ҳам тайинлаши мумкин. Авария комиссарининг юридик манзили, телефон ва телекс рақамлари суғурта компанияси томонидан бериладиган суғурта полисида кўрсатилади. Суғурталанувчи суғурта ҳодисаси рўй бериши заҳоти авария комиссарига мурожаат қилиши зарур. Авария комиссари мол-мулкнинг зарарланганлик даражасини аниқлайди ва суғурта компаниясининг топшириғига асосан, кўрилган зарарни қисман қоплаши мумкин. Авария комиссари бажарилган ишлар тўғрисида суғурта компанияси учун авария сертификати тузади ёки унга ёзма ахборот тайёрлайди.

Авария сертификати - мол-мулк суғурта ҳодисаси туфайли зарарланганда, кўрилган зарарнинг миқдори ва характерини тасдиқловчи ҳужжат. Авария сертификати авария комиссари (аджастер) томонидан тузилади ва тегишли воситачилик ҳақи ҳисобига суғурталанувчига тақдим этилади. Авария сертификати суғурталанувчининг суғурта қопламасини олиш тўғрисидаги аризасига илова этилади ва қопламани тўлашда суғурта компаниясига асос бўлиб хизмат қилади.

Аджастер - суғурта ҳодисаси рўй бериши муносабати билан суғурталанувчи томонидан билдирилган эътирозни тартибга солишда суғурта компаниясининг манфаатларини ҳимоя этувчи жисмоний ёки юридик шахс. У суғурталанувчи билан унга тўланадиган суғурта қопламаси миқдорини келишишга ҳаракат қилади. Аджастер суғурта ҳодисасини рўй бериш

сабабларини ўрганади ва таҳлил этади. Ушбу таҳлил натижалари бўйича суғурта компаниясига эксперт хулосасини тузади ҳамда авария комиссари функциясини бажаради. Аджастер вазифасини суғурта компаниясининг таркибий бўлими ёки ихтисослашган ташкилот амалга ошириши мумкин.

Актуарий - лотин тилидан таржима қилганда ҳисобчи деган маънони билдиради. Актуар ҳисоб-китоблар назариясини ўзлаштириб олган суғурта математикаси соҳасидаги мутахассис. У суғурта тарифларини ҳисоблаш ва методологиясини ишлаб чиқиш, узоқ муддатли суғурта турлари бўйича суғурта захираларини шакллантириш билан боғлиқ ҳисоб-китобларни амалга ошириш билан шуғулланади. Ҳозирги пайтда Англияда актуарийлар институти фаолият кўрсатмоқда. Актуарийларнинг халқаро уюшмаси мавжуд.

Актуар ҳисоб-китоблар - суғурта тарифи ставкаларини ҳисоблашнинг иқтисодий-математик усуллари йиғиндиси. Ушбу ҳисоб-китоблар катта сонлар қонунига асосланади. Актуар ҳисоб-китобларнинг методологияси, эҳтимоллар назарияси, демография қонуниятларига асосланади, тариф ставкасини миқдори суғурта ҳодисалари рўй беришининг эҳтимолийлигига боғлиқ. Демография маълумотларидан фуқароларнинг ҳаётини суғурталашда суғурталанувчиларнинг ёшига мос равишда суғурта тарифи ставкасини табақалаштиришда фойдаланилади. Узоқ муддатли ҳаётни суғуртаси бўйича суғурта суммалари суғурталанган шахс вафот этганда ёки у маълум бир ёшга етганда тўланади. Етарли миқдордаги суғурта фондини шакллантириш учун, суғурталовчи шартнома амалда бўлган даврда қанча шахс вафот этиши ёки маълум бир ёшга етиши эҳтимолийлигини билиши зарур. Аҳоли ўлими даражаси ҳақидаги статистик маълумот асосида турли ёшга етиши эҳтимоллигини ҳисоблаш ҳамда фуқароларнинг ўлими тўғрисидаги жадвални тузиш мумкин. Бу жадвал асосида нафақани ва ҳаётни суғурталаш бўйича тариф ставкаларни ҳисоблаш мумкин.

Андеррайтер – 1) турли рискларни суғурталаш ваколатига эга, суғурта компанияси томонидан тайинланадиган шахс. Суғурта компаниясини суғурта

портфели шаклланиши учун жавоб беради. У суғурта шартномаларини тузиш, рискларни баҳолаш ва суғурта тарифи ставкасини белгилаш юзасидан тегишли малакага эга бўлиши зарур; 2) Ллойд суғурта полисларини берадиган Ллойд суғурта корпорациясини аъзоси; 3) потенциал мижозларга суғурта полисини сотиш билан шуғулланадиган ёки манфаатдор томонларга суғурта соҳаси бўйича юқори даражада маслаҳат хизматларни кўрсатадиган жисмоний ёки юридик шахс.

Андеррайтер сиёсати- суғурталаш билан боғлиқ янги таклифларни кўриб чиқиш ва мазкур таклифни қабул қилиш ёки рад этиш тўғрисида хулосалар чиқаришга қаратилган сиёсат.

Аннуитет – рента ва нафақаларни суғурталашнинг ҳамма турларини умумлаштирувчи тушунча. Бунда суғурталанувчи суғурта компаниясига бир вақтнинг ўзида ёки бир неча йиллар давомида тегишли суғурта мукофотларини тўлайди. Кейин суғурталанувчи бутун ҳаёти давомида суғурта компаниясидан даромад олади. Аннуитетнинг бир тури ҳисобланадиган фуқароларнинг йиллик даромадини суғуртаси бугунги кунда Буюк британияда, Францияда ва АҚШда кенг ривожланган.

Диспашер – денгиз транспортида умумий авария содир бўлганда кўрилган зарарни кема, юк ва фрахт ўртасида тақсимлаш бўйича ҳисоб-китобларни тузадиган мутахассис. Ривожланган мамлакатларда диспашер функциясини махсус компаниялар бажаради. Зарарларни тақсимлаш бўйича ҳисоб-китоблар диспаша дейилади ва диспашани тuzганлик учун ҳақни манфаатдор томонлар (кема эгаси, юк эгаси, юкни сотиб олувчи шахс) тўлайди.

Европолис – Европа Иттифоқи мамлакатларида суғурта шартномаси тuzганлик фактини тасдиқловчи суғурта полиси.

Ковернота – суғурта воситачиси томонидан суғурталанувчига бериладиган ва суғурталанувчининг суғурта шартномаси тузишини тасдиқловчи ҳужжат. Ушбу ҳужжатда кўрсатилган муддат мобайнида суғурта брокери суғурталанувчига суғурта полисини бериши шарт. Чунки,

ковернота суғурта компанияси учун юридик кучга эга бўлган ҳужжат ҳисобланмайди.

Мавзуни такрорлаш учун саволлар

1. Суғурта фонди деганда нимани тушунасиз?
2. Суғурта воситачилари бўлиб кимлар ҳисобланади?
3. Тиббий суғурта тушунчасига шарҳ беринг.
4. Мулкый суғурта нима?
5. Нетто ставкасини моҳиятини тушунтириб беринг.
6. Мажбурий суғуртани ўзига хос жиҳатларини айтиб беринг.
7. Бош полис нима?
8. Квотали қайта суғурталаш деганда нимани тушунасиз?
9. Суғурта далолатномаси нима?
10. Суғурта пули тушунчасини айтиб беринг.
11. Авария комиссари қандай ваколатга эга?
12. Аджастернинг вазифаларини тушунтириб беринг.

III БОБ. СУҒУРТА ФАОЛИЯТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

3.1. СУҒУРТА МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА ХУҚУҚНИНГ АҲАМИЯТИ

Жамиятда фуқаролар ва уларнинг жамоаси ўз фаолиятлари жараёнида бир-бирлари билан тегишли ижтимоий муносабатда бўладилар. Ушбу муносабатларни бир қолипга солиш учун уларни тартибга келтириш зарур, яъни фуқаролар ва ташкилотларнинг ҳатти-ҳаракат қилиш доирасини белгилаш зарур. Баён этилганлар тўлалигача суғуртага ҳам тааллуқлидир. Суғурта ижтимоий-иқтисодий қонуният сифатида ҳуқуқий томондан мустаҳкамланишни талаб этади. Суғурта фондини ташкил этиш ва ундан фойдаланиш жараёнида пайдо бўладиган муносабатлар ҳуқуқий тартибга солинади.

Суғурта соҳасида вужудга келадиган ҳуқуқий муносабатлар фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар таркибига киради. Бундай муносабатлар фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг ҳуқуқий ҳолатини, мулк ҳуқуқи ва бошқа ашёвий ҳуқуқларнинг, шартнома мажбуриятларини, шунингдек мулкӣ ҳамда шахсий номулкӣ муносабатларни тартибга солади.

Суғурта соҳасидаги фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар қуйидаги йўналишларда намоён бўлади:

- фуқаролар ва суғурта ташкилотлари ўртасида шаклландиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар;
- суғурта ташкилотлари ўртасида юзага келадиган ўзаро муносабатлар;
- фуқаролар ва махсус давлат органлари ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар;
- суғурта ташкилотлари ва махсус ваколатли давлат органи ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар.

Фуқаролар ва суғурта ташкилотлари ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар тегишли шартнома қоидаларига асосланади. Бунда бир томондан суғурта ташкилотининг фуқаро олдида,

иккинчи томондан фуқаронинг суғурта ташкилоти олдидаги бурч ва мажбуриятлари пайдо бўлади. Яъни, тузилган шартномага кўра, фуқаро ўз вақтида суғурта мукофотини тўлаши шарт. Суғурта ҳодисаси рўй берганда эса, суғурта ташкилоти суғурта шартномасида қайд этилган шарт ва муддатларда суғурта қопламаси (суммасини) фуқарога тўлаб бериши лозим. Кўриниб турибдики, шартнома –фуқаролик-ҳуқуқий ҳужжат сифатида тарафларнинг ўзаро муносабатини ҳуқуқий тартибга соляпти.

Суғурта ташкилотларининг бир-бирлари ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлари суғурта пулини ва қайта суғурта қилиш билан боғлиқ тузилган шартномалар доирасида шаклланади. Амалдаги қонун ҳужжатларига кўра, суғурта ташкилоти молиявий барқарорликни таъминлаш, бинобарин, суғурталанувчилар олдида ўз мажбуриятини бажаришини таъминлаш мақсадида суғурта пулида иштирок этиши ёхуд бошқа суғурта ташкилотлари ёки ихтисослашган қайта суғурта ташкилотлари билан шартномавий муносабатларга кириши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 959-моддасида «суғурта шартномаси бўйича суғурталовчи ўз зиммасига олган суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлаш хавфи унинг томонидан тўлиқ ёки қисман бошқа суғурталовчида (суғурталовчиларда) у билан тузилган қайта суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурталаниши мумкин» деб алоҳида қайд этилган.

Қайта суғурта қилиш шартномасига нисбатан, агар қайта суғурта қилиш шартномасида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, Фуқаролик кодексининг тадбиркорлик хавфини суғурта қилиш борасида қўлланиши лозим бўлган қоидалари татбиқ этилади. Қайта суғурта қилиш шартномасини тузган суғурта шартномаси (асосий шартнома) бўйича суғурталовчи кейинги шартномада суғурта қилдирувчи ҳисобланади.

Фуқаролар ва махсус давлат органлари ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар махсус ваколатли давлат органининг суғурталанувчилар бўлган – фуқароларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя этиш билан боғлиқдир. Амалиётда шундай ҳолатлар бўладики, суғурта

ташкilotи суғурталанувчига суғурта ҳодисаси туфайли кўрилган зарарни қоплашдан асоссиз воз кечиши мумкин. Бундай пайтда ўз манфаатларини ҳуқуқий ҳимоя этиш мақсадида суғурталанувчи махсус ваколатли давлат органига мурожаат этиши мумкин.

Суғурта ташкilotлари ва махсус ваколатли давлат органи ўртасида пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар қонун ҳужжатлари асосида тартибга солинади. Махсус ваколатли органининг суғурта ташкilotларига нисбатан пайдо бўладиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлари ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ва «Суғурта фаолияти» тўғрисидаги Қонунда ўз аксини топган. Махсус ваколатли давлат органи қонунда белгиланган тартибда суғурта ташкilotларининг фаолиятини назорат этиб боради. Зарурият бўлганда эса, суғурталанувчиларнинг манфаатини ҳимоя этиш мақсадида ундан суғурта фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензияни чақириб олиш ҳуқуқига эга.

Суғуртани ҳуқуқий тартибга солиш давлат томонидан суғурта муносабати қатнашчиларининг ҳатти-ҳаракатини ҳуқуқий нормалар воситасида амалга оширилади. Жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ ҳуқуқларини ҳар хил олдиндан кўриб бўлмайдиган суғуртавий ҳимоя қилиш учун кўпчилик шахслар томонидан ташкilot этиладиган махсус фонд ҳисобидан амалга ошириладиган суғурта фаолияти жараёнида пайдо бўладиган ижтимоий муносабатлар мавжуд. Ушбу муносабатларни тартибга соладиган нормалар йиғиндисига суғурта ҳуқуқи дейилади.

3.2. СУҒУРТА ФАОЛИЯТИНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ ҚОНУНЛАР

Суғурта фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатларини икки турга бўлиш мумкин:

- суғурта фаолиятини тартибга солувчи махсус қонунлар;
- суғурта фаолиятини тартибга солувчи умумий қонунлар

Суғурта фаолиятини тартибга солувчи махсус қонунларга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2002 йилнинг 5 апрелида қабул қилинган ва шу йилнинг 28 майида амалиётга жорий этилган «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуни ҳамда 2008 йил 21 апрелда қабул қилинган «Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш тўғрисида»ги Қонуни суғурта фаолиятини тартибга солувчи махсус қонунлар ҳисобланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, суғурта муносабатларида иштирок этувчи томонларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя этиш мақсадида 1993 йили Олий Мажлис «Суғурта тўғрисида» Қонун қабул қилган эди. Ўтган йиллар мобайнида мазкур қонунга икки марта қўшимча ва ўзгартиришлар киритилди. Табиийки, бу қонун ўша пайтда мавжуд бўлган иқтисодий жараёнларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган ва амалиётга жорий этилган. Бошқача сўз билан айтганда, ушбу қонун суғурта муносабатлари қатнашчилари учун бироз юмшатиш ҳолатида амал қилди. Жумладан, унда суғурта ташкилотлари тугатилган тақдирда уларнинг суғурталанувчилар олдидаги мажбуриятини бажариш тартиби тўлиқ ёритилмаган. Шунингдек, бу қонунда қонунчилик талабларини бузганлик учун томонларнинг жавобгарлиги ўз аксини топмаган ҳамда давлат суғурта назорати органининг суғурта ташкилотларига нисбатан таъсир қилиш имконияти кескин чегараланган эди.

Баён этилган ҳолатлар мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг ҳозирги босқичи талабларини ҳисобга олган ҳолда, амалдаги «Суғурта тўғрисида»ги Қонунни янгилаш ва такомиллаштириш заруриятини келтириб чиқарди. Шуни эътиборга олиб, 2002 йилнинг 4-5 апрель кунлари бўлиб ўтган иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг саккизинчи сессиясида «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги янгидан ишлаб чиқилган қонун лойиҳаси депутатлар томонидан апрофлича муҳокама қилинди ва қабул қилинди.

Маълумки, суғурта соҳасини ҳуқуқий тартибга солувчи 2002 йил апрель ойигача амалда бўлган қонун «Суғурта тўғрисида» деб аталади.

ҳолбуки, биз фикр-мулоҳаза юритмоқчи бўлган қонуннинг номи эса “Суғурта фаолияти тўғрисида” дейилади ва шубҳасиз, бу ҳолат диққатимизни ўзига жалб этди. Кўпчилик муҳтарам талабаларимизда ҳақли савол туғилиши мумкин: суғурта ва суғурта фаолияти тушунчалари ўртасида фарқ борми? Саволга жавобан биз мутахассислар айтамызки: фарқ бор. Суғуртанинг моҳиятини оддий тил билан ифодаладиган бўлсак, олдиндан кўриб бўлмайдиган ҳар хил ҳодисалар рўй бериши оқибатида юридик ва жисмоний шахслар кўрадиган зарарларни суғурта ташкилоти томонидан қоплаш билан боғлиқ муносабат. Шунинг эътиборига эришсак, суғурта ташкилоти ўз хизматини мижозларга тегишли ҳақ - суғурта мукофоти тўлаш эвазига кўрсатади. Суғурталовчи мижозлардан келиб тушган суғурта мукофотлари ҳисобидан мақсадли пул жамғармаларини ташкил этади ва бу жамғарма маблағлари фақат суғурта ҳодисалари туфайли кўрилган зарарларни қоплайди. Эътибор берган бўлсангиз, суғурта муносабатларида иккита томон иштирок этади: суғурта ташкилоти (суғурталовчи) ва юридик ҳамда жисмоний шахслар (суғурталанувчилар). Энди, суғурта фаолияти тушунчасига келсак, қонунда таъкидланишича, у суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг суғуртани амалга ошириш билан боғлиқ фаолияти. Суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари фақатгина суғурталовчи ва суғурталанувчидан иборат эмас. Унда қайта суғурталовчилар, қайта суғурталанувчилар, суғурта брокерлари ва агентлари ҳам иштирок этади.

Янги қонуннинг эътиборга молик томонларидан бири, унда, аниқроқ айтадиган бўлсак, унинг 4-моддасида суғурталовчиларнинг суғуртани амалга ошириш билан бевосита боғлиқ бўлмаган тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари мумкин эмаслиги қайд этилган. Қайд этиш жоизки, суғурта фаолияти ҳам тадбиркорликнинг бир кўриниши. Мамлакатимизда иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнлари кечаётган ва тадбиркорлик ҳаракатларига кенг йўл очилаётган бир пайтда, тадбиркорлик тизимининг муҳим бўғинларидан бўлган-суғурталовчилар учун бундай чекловнинг қонун

йўли билан белгиланишига сабаб нима? ўтган йиллар тажрибаси шундан далолат берадики, кўпгина суғурта ташкилотлари “суғурталовчи” ниқоби остида турли тижорат операцияларини, хусусан, савдо-воситачилик ишларини амалга оширдилар. Юридик ва жисмоний шахсларни суғурта қилиш ҳисобига келиб тушган суғурта мукофотлари, қоидага кўра, суғурта қопламаларини тўлашга мўлжалланган заҳира жамғармаларини ташкил этишга сарфланмасдан, балки суғурта фаолияти билан боғлиқ бўлмаган тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишга сарфланган ҳолатлар ҳам бўлган. Суғуртанинг энг асосий принципларидан бири-суғурталовчиларнинг ўз зиммаларига олган мажбуриятларини бажаришни таъминлайдиган суғурта заҳираларига эга бўлишидир. Таассуфки, баъзи суғурталовчиларимиз, бундай заҳираларни шакллантирмаганликлари оқибатида мураккаб молиявий ҳолатни бошидан кечирганлиги сир эмас. Айниқса, бу кўп минг сонли суғурталовчилар учун ноқулай вазиятни вужудга келтириши мумкин.

«Суғурта фаолияти тўғрисида» Қонуннинг диққатга сазовор жойларидан яна бири, унинг 10-моддасида суғурта ташкилотларини давлат рўйхатидан ўтказиш тартибини аниқ кўрсатиб қўйилганлигидир. Маълумки, қонун ҳужжатларига мувофиқ, акциядорлик жамияти шаклида ташкил этилган суғурта ташкилотлари ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида давлат рўйхатига олинганлар. Аммо, узоқ вақт, аниқроғи, 1998 йилнинг биринчи ярмигача суғурта фаолиятини тартибга солиш ваколати берилган давлат суғурта назорати органининг ташкил этилмаганлиги ва илгари Адлия вазирлигида давлат рўйхатига олинган ташкилотларнинг фаолияти ҳеч ким томонидан назорат қилинмаганлиги оқибатида янги ташкил этилган суғурта ташкилотларини давлат рўйхатига олишда муаммолар пайдо бўлган.

«Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонун 29 та моддадан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 52-боби суғуртавий ҳуқуқий муносабатларга бағишланган. Унда жами 47 та модда мавжуд. Кодекс суғурта ташкилотлари билан суғурталовчилар ўртасидаги

муносабатларни тартибга солса, «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонун суғурта ташкилотлари ва давлат ўртасидаги муносабатларни тартибга солади.

3.3. СУВУРТА ФАОЛИЯТИНИ ҚОНУН ОСТИ ХУЖЖАТЛАРИ БИЛАН ТАРТИБГА СОЛИШ

Қонун ости хужжатларига Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва фармойишлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишлари, вазирликлар ва идораларнинг норматив хужжатлари киради.

Мустақиллик даврида суғурта фаолияти билан боғлиқ бир қанча Президент фармонлари қабул қилинган. Улардан бири 1995 йилнинг 26 июлида ташкил этилган «Мадад» суғурта агентлиги фаолияти билан боғлиқ Президент фармонидир. Ушбу фармонга кўра, агентликнинг фаолият йўналишлари кўрсатилган ҳамда уни 3 йил муддатга даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод этилганлиги таъкидланган. Шу ерда қайд этиш керакки, «Мадад» суғурта агентлигини ташкил этиш билан боғлиқ Президент Фармони ижросини таъминлаш учун Вазирлар Маҳкамаси қарор қабул қилган.

Шу билан бир қаторда 1997 йил 18 февралда «Ўзбекинвест» экспорт-импорт миллий суғурта компаниясини, 1997 йилнинг 25 феврилида эса «Ўзагросуғурта» давлат-акциядорлик суғурта компаниясини ташкил этиш бўйича Президент фармонлари қабул қилинган. Бу фармонларда қайд этилган компаниялар 5 йил муддатга даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти 2002 йил 31 январиди «Суғурта бозорини янада эркинлаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармон қабул қилди. Бу фармон суғурта хизматлари соҳасидаги эркинлаштириш жараёнини янада ривожлантириш ва иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, республикада суғурта бозорини тараққий эттиришнинг иқтисодий омилларини кучайтириш, суғурта ташкилотларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда уларнинг

молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида қабул қилинганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Шунингдек, фармонда 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб, мулкчилик шаклларида катъий назар, суғурта ташкилотлари 3 йил муддатга даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод қилиниши ва бунинг натижасида бўшайдиган маблағлар аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда мазкур ташкилотларнинг моддий-техника базасини ривожлантиришга, минтақаларда кенг тармоқли агентлик шахобчаларини ташкил этишга, кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашга, шу жумладан, чет элларда тайёрлаш ва қайта тайёрлашга йўналтирилиши аниқ белгилаб қўйилган.

Шуниси эътиборлики, солиқ олишдан бўшайдиган маблағларни таркибида давлат улуши бўлган суғурта ташкилотлари устав жамғармаларини кўпайтиришга йўналтириш чоғида мазкур маблағлар давлатга тегишли улуш миқдорида қўшиб ҳисоблайди. 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб тўрт йил мобайнида суғурта ташкилоти тугатилган ёки у суғурта фаолиятини тўхтатган ҳолларда даромад (фойда) солиғининг суммаси ушбу Фармонга мувофиқ берилган бутун имтиёзли давр учун тўлиқ миқдорда ундириб олинади.

Фармонда белгилаб қўйилдики, юридик шахсларнинг ихтиёрий суғурта турлари бўйича сарф-харажатлари даромад (фойда) солиғини ҳисоб-китоб қилиш чоғида қонунчиликда белгиланган меъёрлар доирасида солиққа тортиладиган база ҳисобидан чегириб ташланади. 2002 йилнинг 1 февралидан бошлаб хўжалик юритувчи субъектлар харидорларга хизмат қиладиган банкларнинг кафолатлари ёки экспорт шартномаларининг сиёсий ва тижорат таваккалчиликларидан суғурта полиси мавжуд бўлган тақдирда олдиндан ҳақ олмасдан ва аккредитив очмасдан эркин алмаштириладиган валютага товарлар (ишлар, хизматлар)ни экспорт қилишлари мумкин.

3.4. СУҒУРТА ФАОЛИЯТИ КЛАССИФИКАТОРИНИНГ ТАРКИБИ ВА УНИНГ ТАСДИҚЛАНИШИ

Суғурта фаолияти классификатори - суғурталовчилар ҳамда суғурта брокерлари суғурта фаолиятини лицензиялаш жараёнида уларнинг фаолият йўналишларини белгилашда ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қиладиган меъёрий ҳужжатдир. Суғурта фаолияти классификаторида келтирилган класслар ёрдамида суғурталовчиларнинг суғурта хизмат турлари бўйича суғурта шартномалари тузилади.

Суғурта хизматларини кўрсатиш икки хил йўл билан амалга оширилади:

- ихтиёрий;
- мажбурий.

Суғурта фаолияти классификаторида иккала турда амалга ошириладиган суғурта турлари ҳам мавжуд бўлиб, улар: жавобгарлик суғуртаси, мулкӣ суғурта ва ҳаёт суғуртасига бўлинади.

Мамлакатимиз суғурта компаниялари томонидан амалга ошириладиган суғурта турлари бўйича классификатор ҳам 2002 йил 27 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 413-сонли Қарорининг 1-илоvasи - “Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолиятини лицензиялаш тўғрисида”ги Низомга 1-илова сифатида суғурта фаолияти классификатори тасдиқланган.

Мазкур суғурта фаолияти классификаторининг қабул қилиниши суғурта компаниялари учун суғурта фаолиятини амалга оширишда асос ҳисобланади. Суғурта компаниялари суғурта фаолияти учун лицензия олишда Молия вазирлиги томонидан қўйиладиган талабларда ҳам фаолият юритмоқчи бўлган суғурта хизматлари бўйича суғурта шартномларидан нусха тақдим этилдиши шарт ҳамда аризада суғурта класслари номлари ҳам келтирилади. Келтирилган суғурта турлари бўйича бошқа талаблар ҳам ўрнатилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 27 ноябрдаги “Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-

тадбирлари тўғрисида”ги 413-сонли Қарорининг 1-илоvasи - Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги Низом ҳақида бўлиб, унинг 1-илоvasида суғурта фаолияти классификаторининг таркиби ҳамда тармоғи келирилган.

Суғурта фаолияти КЛАССИФИКАТОРИ

1. Ҳаётни суғурта қилиш тармоғи

Класс тартиб рақами	Класснинг номи	Мазмуни ва суғурта қилиш шартлари бўйича талаблар
I класс	Ҳаёт ва аннуитетлар	Қуйидаги ҳолларда суғурта суммалари тўлаш бўйича суғурталовчининг мажбуриятларини назарда тутувчи, бир йилдан ортиқ муддатга амал қилувчи ҳаётни суғурта қилиш турлари жами: - суғурта қилинувчининг суғурта муддати тамом бўлгунгача ёки суғурта шартномасида белгиланган ёшгача яшаши; - суғурта қилинувчининг вафот этиши; шунингдек суғурта шартномаси амал қилиши давридаги жорий тўловлар (аннуитетлар), III класс бундан мустасно
II класс	Никоҳ ва туғилиш	Никоҳга киришда ёки бола туғилганда суғурта суммаси тўланишини таъминловчи, бир йилдан ортиқ муддатга амал қилувчи ҳаётни суғурта қилиш турлари жами
III класс	Ҳаётни узок муддатли суғурта қилиш	Умрбод рента тўланиши билан биргаликда ҳаётни суғурта қилиш турлари жами
IV класс	Соғлиқни суғурта қилиш	Кўрсатиб ўтилган суғурта даври камида беш йилдан кам бўлмаган муддатга ёки суғурта қилинувчининг пенсия ёшига етгунига қадар белгиланиши шарти билан бахтсиз ҳодиса ёки муайян турдаги бахтсиз ҳодиса ёки касаллик ёки касалланиш туфайли қаттиқ шикастланиш натижасида меҳнатга лаёқатлиликни йўқотганда суғурта суммалари тўланишини таъминловчи ҳаётни суғурта қилиш турлари жами. Бунда шартномада кўрсатилган суғурта даври суғурталовчи томонидан бир томонлама тартибда бекор қилиниши ёки ўзгартирилиши мумкин эмас

2. Умумий суғурта тармоғи

Класс тартиб рақами	Класснинг номи	Мазмуни ва суғурта қилиш шартлари бўйича талаблар
1-класс	Бахтсиз ҳодисалардан эҳтиёт шарт суғурта қилиш	Қуйидаги ҳолларда: а) бахтсиз ҳодиса ёки муайян турдаги бахтсиз ҳодиса натижасида соғлиқнинг қаттиқ шикастланиши, ёхуд; б) бахтсиз ҳодиса ёки муайян турдаги бахтсиз ҳодиса

		<p>натижасида вафот этган тақдирда, ёхуд;</p> <p>в) касаллик ёки муайян турдаги касаллик натижасида меҳнат қобилиятини йўқотиш, шу жумладан ишлаб чиқаришда жароҳатланиш ва касб касалликлари, бироқ 2-класс ва IV класс бўйича суғурта шартномаларини истисно қилган ҳолда, суғурта қилинган шахсга суғурта таъминотининг белгилаб қўйилган пул суммаси ёки пул компенсацияси тўланишини таъминловчи суғурта турлари жами</p>
2-класс	Касалликдан эҳтиёт шарт суғурта қилиш	Суғурта таъминотининг белгилаб қўйилган пул суммаси тўланишини ёки касаллик ёки соғлиқнинг издан чиқиши муносабати билан суғурта қилдирувчининг пул компенсацияси (ёки унинг ҳам, бунинг ҳам комбинацияси)ни таъминловчи суғурта турлари жами, бироқ ҳаётни суғурта қилиш тармоқларининг IV классни бўйича шартномаларни истисно қилган ҳолда
3-класс	Ер усти транспорт воситаларини суғурта қилиш	Транспорт воситалари, ўзи юрар машина ва механизмлар, ҳаракатланадиган темир йўл таркиби бундан мустасно, йўқотилганда ёки шикастланганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғурта турлари жами
4-класс	Ҳаракатланадиган темир йўл таркибини суғурта қилиш	Ҳаракатланадиган темир йўл таркиби йўқотилганда ёки шикастланганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғуртанинг турлари жами
5-класс	Авиация суғуртаси	Ҳаво кемаси, ҳаво кемасининг машина асбоб-ускуналари, жиҳозлари, инвентари, эҳтиёт қисмлари йўқотилганда ёки шикастланганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғуртанинг турлари жами
6-класс	Денгиз суғуртаси	Денгиз ва ички дарё кемалари, кемаларнинг машина асбоб-ускуналари, асбоб-ускуналари, инвентари, эҳтиёт қисмлари йўқотилганда ёки шикастланганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғуртанинг турлари жами
7-класс	Йўлдаги мол-мулкни суғурта қилиш	Транспортнинг ҳар хил турлари билан ташишда юклар, багаж ва бошқа мол-мулк йўқотилганда ёки шикастланганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғуртанинг турлари жами
8-класс	Мол-мулкни оловдан ва табиий офатлардан суғурта қилиш	Ёнғин, портлаш, бўрон, довул, жала, кўчки, тупроқнинг чўкиши, емирилиш, ер ости сувлари, сел, яшин уриши, зилзила, ядро энергияси таъсири натижасида мол-мулк (3 ва 7- классларда кўрсатилганлар бундан мустасно) йўқотилганда ёки шикастланганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғуртанинг турлари жами
9-класс	Мол-мулкни зарардан суғурта қилиш	8-классда кўрсатилмаган дўл, калин қор ёғиши ёки қаттиқ совуқ тушиши, бузиб кириб ўғирлик қилиш ва бошқа воқеалар натижасида мол-мулк (3 ва 7- классларда кўрсатилгандан бошқа) йўқотилганда ёки шикастланганда суғурта қопламаси тўланишини

		таъминловчи суғуртанинг турлари жами
10-класс	Автофуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш	Ер усти транспорт воситалари ва бошқа ўзиюрар машиналар ва механизмлардан фойдаланиш оқибатида, ташувчиларнинг жавобгарлиги ҳам шу жумлага киради, учинчи шахсларга (жисмоний ва юридик шахсларга) зарар етказилган тақдирда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғурта турлари жами
11-класс	Авиация суғуртаси доирасидаги жавобгарликни суғурта қилиш	Ҳаво кемасидан фойдаланиш оқибатида, авиаташувчиларнинг жавобгарлиги ҳам шу жумлага киради, учинчи шахсларга (жисмоний ва юридик шахсларга) зарар етказилган тақдирда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғурта турлари жами
12-класс	Денгиз суғуртаси доирасида жавобгарликни суғурта қилиш	Денгиз ва ички кемалардан фойдаланиш оқибатида, денгиз ташувчисининг жавобгарлиги ҳам шу жумлага киради, учинчи шахсларга (жисмоний ва юридик шахсларга) зарар етказилган тақдирда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғурта турлари жами
13-класс	Умумий фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш	10, 11 ва 12-классларда кўрсатилмаган таваккалчиликлар оқибатида учинчи шахслар (жисмоний ва юридик шахслар) олдида фуқаролик жавобгарлиги пайдо бўлган тақдирда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғурта турлари жами
14-класс	Кредитларни суғурта қилиш	Суғурта қилдирувчининг дебитори ночорлиги (банкротлик) ёки дебиторнинг суғурта қилдирувчи олдидаги қарзларни қайтариш мажбурияти бажарилмаслиги (ночорликдан ташқари) натижасида суғурта қилдирувчи зарар кўрганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғурта турлари жами
15-класс	Кафилликни (кафолатларни) суғурта қилиш	Суғурта қилдирувчининг ўзига берилган кафолатни бажариши мажбурияти натижасида суғурта қилдирувчи зарар кўрганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғурта турлари жами
16-класс	Бошқа молиявий таваккалчиликлардан суғурта қилиш	Қуйидаги ҳолларда: а) суғурта қилдирувчининг бизнеси (хўжалик фаолияти) узилиб қолиши ёки суғурта қилдирувчи томонидан амалга оширилаётган бизнес (хўжалик фаолияти) кўлами камайиши натижасида суғурта қилдирувчи зарар кўрганда; б) олдиндан назарда тутилмаган харажатлар натижасида суғурта қилдирувчи зарар кўрганда (17-классда кўрсатилгандан ташқари); в) шартномалар тузилиши ва бажарилиши билан боғлиқ фаолиятни амалга ошириш натижасида мазкур даражанинг а) ва б) бандларида кўрсатилгандан бошқа нобудгарчиликларга учраганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғурта турлари жами
17-класс	Ҳуқуқий ҳимоя қилиш билан	Суд муҳокамаси билан боғлиқ қўрилган харажатлар натижасида суғурта қилдирувчи зарар кўрганда

	боғлиқ харажатларни суғурта қилиш	суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғурта турлари жами
--	---	--

Мавзуни такрорлаш учун саволлар

1. Суғурта ҳуқуқининг аҳамиятини айтиб беринг.
2. Суғурта муносабатларини тартибга солувчи умумий қонунларни айтиб беринг.
3. Суғурта соҳасида вужудга келадиган ҳуқуқий муносабатларни айтиб беринг.
4. Суғурта фаолиятини тартибга солувчи махсус қонунларни айтиб беринг.
5. Суғурта фаолиятини тартибга солувчи қонун ости ҳужжатларини айтиб беринг.
6. Суғурта фаолияти классификатори қайси меъёрий ҳужжат асосида тасдиқланган?
7. Ҳаёт суғурта тармоғига оид классларни айтиб беринг.
8. Умумий суғурта тармоғига оид классларни айтиб беринг.
9. “Суғурта фаолияти тўғрисида” ги Қонун қачон қабул қилинган?
10. Ўзбекистон Республикаси Фуқоролик кодексини қайси боби суғурта фаолиятини тартибга солишга бағишланган?

IV БОБ. СУҒУРТАДА ТАРИФ СИЁСАТИ

4.1. СУҒУРТА ТАРИФИ ТУШУНЧАСИ

Рисклар трансферини функционал мазмун-моҳиятига кўра ўзаро узвий боғлиқ бўлган суғурта хизматларини ташкил этиш ҳамда уларни кўрсатиш саъй-ҳаракатлари мажмуаси, деб таъкидлаш мумкин. Мазкур фаолиятнинг асосий мақсади иқтисодиёт субъектларининг талабларига кўра, уларни суғурта рискларидан ҳимоясини таъминлашга қаратилгандир. Бу жараёнда рисклар юз бериши оқибатида кўрилиши эҳтимол бўлган зарарларни қоплашда суғурта тизими барқарорлигини таъминлашнинг аҳамияти ортмоқда.

Шунга кўра, рисклар трансферида тарифларни оптимал даражада белгилаш суғурта тизими барқарорлигини таъминлашнинг муҳим омили сифатида қаралмоқда.

Рисклар трансферида тарифларни белгилаш қатор услубиятларга, хусусан, эҳтимоллик назариясига биноан суғуртачиларда шакллантирилган маълумотлар базасига асослангандир.

Хусусан, тарифларни белгилашда ҳар бир шартнома бўйича қуйидаги:

- суғурта ходисаси юз бериши эҳтимоли;
- суғурта мукофотининг ўртача катталиги;
- тўланиши эҳтимол бўлган суғурта қопламасининг ўртача суммаси каби омиллар эътиборга олинади.

Рисклар трансфери бўйича тарифларни аниқлаш услубиятларида объектларнинг ўзига хослиги тўлиқ акс этмаган. Шунини таъкидлаш керакки, тарифларни белгилашда унга таъсир этувчи қатор омиллар қатъий эътиборга олинган услубиятнинг самараси кутилган даражада бўлиши мумкин. Хусусан, бундай услубият:

- суғурта объектларини таснифлаш (гуруҳлаш);
- ҳар бир гуруҳнинг ўзига хос томонларини аниқлаштириш;

- ўзига хос хусусиятларни сон жиҳатдан баҳолаш услубиятини ишлаб чиқиш;

- ҳар бир гуруҳ объектларининг умумий томонларини акс эттирган маълумотлар базасини шакллантириш;

- тарифларини ҳисоблашнинг дастурий таъминотини йўлга қўйиш каби бир қатор саъй-ҳаракатларни амалга оширишни талаб этади.

Суғурта фаолиятида зарарлилик кўрсаткичилари ўзгариши суғуртачининг суғурталанувчилардан ундирган мукофотлари суммаси жамлаши ва уларни инвестициялар бозорида жойлаштириши жараёнидаги воситачи сифатидаги роли билан ҳам изоҳланади.

Инвестицион фаолиятдан олинган фойда суммаси суғурта компаниясининг тариф сиёсатига таъсир этувчи муҳим омил саналади. Қайд этиш лозимки, суғурта операцияларидан кўрилган зарарни инвестиция фаолиятидан олинган фойда ҳисобидан субсидия қилинишига бўлган муносабат ҳам турличадир. Хусусан, бундай фаолият, бир томондан, маблағлар тақчиллигида рақобатга мос бўлган тариф сиёсатини юритиш учун айнан инвестициялар бозорида қулай конъюнктуранинг юзага келиши ҳисобига захирани талаб даражасида шакллантириш имкониятини юзага келтирса, бошқа томондан, айнан шундай фаолиятдан олинган даромад ҳисобига техник натижаларни тенглаштириш учун суғурта фондидан жалб этиладиган маблағлар етарли даражада бўлишини таъминловчи омил сифатида қаралаётганлигини ҳам қайд этиб ўтиш лозимдир. Мазкур ҳолат суғуртачининг ўз жавобгарлигига қабул қилган риск бўйича назорати сустлашувининг омили бўлмаслиги лозим.

Ҳозирга қадар, суғурта амалиётида мажбуриятлар ҳажми, эркин активларнинг тузилиши ва баҳоси, молиявий кафиллик таъминланганлиги, суғурта портфелининг рационал шаклланиши билан боғлиқ бўлган рисклар тақсимоти, суғурта захиралари шакллантирилиши борасида ягона бир концепция ишлаб чиқилмаган. Шу боис суғурта ташкилотлари бу муаммоларни эмпирик тарзда ҳал этишга мажбур бўлмоқда.

Ҳар қандай суғурта тури бўйича тарифлар ҳисоб-китоби (актуар ҳисоб-китоблар)да аниқ суғурта объектининг қиймати ҳисоблаб чиқилади. Умуман актуар ҳисоб-китоблар ёрдамида суғурта хизматини ҳамда суғуртачи томонидан суғурталанувчига кўрсатиладиган хизматининг қанча туриши аниқланади.

Суғуртани амалга ошириш харажатларини ҳисоблаш «актуар калькуляция» (actuary) деб аталади. Унинг ёрдамида шартнома бўйича суғурта мукофотлари ҳамда суғуртачининг иш юритиш харажатлари суммаси, яъни мазкур хизмат таннархи ҳисоблаб чиқилади. Суғурта фаолиятида актуар ҳисоб-китобларнинг ўзига хос томонлари ҳам мавжуд ва улар қуйидаги ҳолатларда намоён бўлади:

- баҳоланаётган риск доимо эҳтимоллик характериға эға бўлиши;
- айрим йилларда умумий қонуниятға зид туркум тасодифий ҳодисалар юз бериши, уларнинг таъсири, ўз навбатида, суғурта ташкилотидан талаб этиладиган суғурта қопламаси тўлови суммасининг сезиларли ўзгаришини тақозо этиши;
- суғуртачи томонидан кўрсатилаётган хизмат таннархи суғурта муносабатлари йиғиндисидан келтирилиб чиқарилиши;
- суғуртачи ихтиёрида бўладиган махсус захирани ажратиш, унинг оптимал ҳажмини аниқлаш талаб этилиши;
- суғурта шартномалари кўрсаткичларини (инглизча «storno») башорат қилиш ҳамда улар бўйича эксперт баҳоси талаб этилиши;
- қарз (ссуда) фоизлари меъёрларини ва аниқ вақт оралиғида уларнинг ўзгариш анъаналарини тадқиқ этиш тақозо этилиши;
- суғурта ҳодисаси билан боғлиқ ҳолда тўлиқ ёки қисман зарарлар юзаға келиши ҳамда улар катталигининг кенглик ва вақтда тақсимланишиға махсус жадваллар ёрдамида ўзгартиришлар киритиш талаби намоён бўлиши;
- эквивалентлик тамойилиға амал қилиш, яъни суғурта мукофотлари ва суғурта ташкилоти томонидан тариф даврида кўрсатилаётган суғурта таъминоти ўртасида ўзаро тенглик ўрнатилиши тақозо этилиши;

- умумий суғурта доирасида рискларни аниқлаштириш ва уларни гуруҳлаш талаб этилиши кабилар.

Суғурта тўловлари ҳажмининг ҳисоб-китоблари айнан бир мамлакат, алоҳида бир ҳудуднинг ўзига хос томонларини инобатга олган ҳолда, шунингдек риск юз бериши эҳтимолининг вақт ва кенгликдаги хилма-хиллиги асосида аниқланади. Масалан, суғурталанган объектлар сони 100 та, ҳар бир объект бўйича суғурта суммаси 2 млн. сўм бўлса, риск эҳтимоли 2 фоиз даражасида ($0,02 \times 100 \times 2$ млн. сўм) ҳамда зарар суғурта суммасига тенг ёки ундан катта бўлганида, мазкур умумий суғурта доирасидаги бу суғурта тури бўйича йиллик суғурта қопламаси, яъни нетто-ставка айнан 4 млн. сўмни ташкил этади.

Аниқланган суғурта қопламасини суғурталанган объектлар сонига бўлсак, умумий суғурта захирасига ҳар бир суғурталанувчи томонидан тўланиши керак бўлган суғурта мукофоти 40 минг сўм ($0,02 \times 2$ млн. сўм) эканлиги аниқланади. Ҳар бир суғурталанувчи айнан шунча суғурта мукофотини тўлаши керак. Суғурта суммасининг бирлиги сифатида 1000, 100 ёки 1 сўм олиниши мумкин.

Тариф ставкаси ёрдамида ҳар бир суғурталанувчи томонидан суғурта шартномаси бўйича тўлаши керак бўлган суғурта мукофоти аниқланади. Бунинг учун шартномада қайд этилган суғурта суммаси тариф ставкасига кўпайтирилади. Масалан, тариф ставкаси ҳар 100 сўмдан 2 сўм даражасида белгиланган бўлса, шартнома бўйича суғурта суммаси 5 млн. сўмга тенг бўлганда, суғурта мукофотининг катталиги қуйидагича аниқланади:

$$(2 \text{ сўм} \times 5 \text{ млн. сўм}) : 100 \text{ сўм} = 100\,000 \text{ сўм.}$$

Суғурта тарифи ставкаси суғурта суммасига нисбатан фоизларда белгиланади. Унинг тўғри ҳисоблаб чиқилганлиги муҳимдир. Суғуртачи суғурта тарифи асосида ундирилган суғурта мукофотлари ҳисобидан ўз зиммасига олган мажбуриятларини тўлиқ ҳажмда бажарилишини таъминлайди, яъни суғурта фаолиятини амалга ошириш харажатларини қоплайди.

Суғурта рисклари сезиларли даражада кам юз берган ёки суғурта ходисаси оқибатида кўрилган зарар кўлами катта бўлмаган йиллар ҳисобига суғуртачининг даромад (фойда) олиш эҳтимоли ортади. Шунини ҳам назарда тутиш лозимки, аниқ натижалар ҳисоб-китобида ҳисобот даври давомида хабар қилинган, аммо суғурта қопламаси амалга оширилмаган зарар суғурта ташкилоти фаолиятининг молиявий кўрсаткичларига ҳам сезиларли таъсир этади.

Суғурта тарифининг риск юз бериши эҳтимолига нисбатан юқори даражада кўрсатилиши бир томондан, миждоз билан суғурта шартномаси тузилмай қолишига сабаб бўлса, иккинчи томондан, суғуртачининг суғурта бозоридаги рақобатбардошлигига ҳам салбий таъсир этади. Ва, аксинча, тариф ставкасининг паст даражада белгиланиши суғуртачи маблағларининг тақчиллигини келтириб чиқариши оқибатида, суғурталанувчи кўрган зарарнинг суғурта қопламаси амалга оширилмай қолинишига олиб келиши мумкин, аммо, бундай ҳолат амалиётда деярли учрамайди.

4.2. СУҒУРТА ТАРИФ СТАВКАСИНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА ТАРКИБИ

Суғурта мукофотларининг ставкалари тариф даври учун ҳисоблаб чиқилади, яъни тариф ҳисоблари асосида белгиланган давр учун эквивалентлик таъминланади. Шундай қилиб, ҳар қандай суғурта тури бўйича тариф ставкаси брутто-ставка сифатида қаралади ва у икки қисмдан: нетто-ставка (суғурта қопламаси тўловлари учун захира суммаси) ва суғуртачининг фаолият юритиш харажатларидан (одатда у «юк» деб аталади) иборат бўлади. Брутто-ставкада бу иккала қисмнинг нисбати, уларнинг моҳиятидан келиб чиқиб, турлича фоизларда белгиланиши мумкин. Нетто-ставка брутто-ставканинг асосини ташкил этади ва унинг ҳиссасига, суғурта турига қараб, 60-95 фоизгача улуш тўғри келиши мумкин. «Юк» ҳисобига эса, шунга мос равишда одатда 5-40 фоиз улуш белгиланади.

Суғурта шартномаси бўйича қанча суғурта тури суғурталанаётган бўлса, нетто-ставка ҳам шунча қисмдан иборат бўлади. Масалан, ҳаётни

аралаш суғурталаш бўйича нетто-ставка белгиланган давргача яшаганлиги учун, ўлим ҳолати юз берганлиги учун, меҳнат фаолиятини йўқотиш ҳолати учун каби нетто-ставкалардан ташкил топади.

«Юк»да суғурта ишини олиб бориш харажатлари акс этади. У қуйидаги қисмларни ўз ичига олади:

- маъмурий-хўжалик харажатлари (унинг асосини ташкилот штатидаги ходимларга тўланадиган маошлар суммаси ташкил этади);

- суғурта полисларини жойлаштирганлиги учун ҳақлар;

- суғурта агентлари, менежерлар учун ҳақлар.

Тўлов шакллари, одатда брутто-ставка ёки «юк»ка нисбатан фоизларда аниқланади. Фоиз тўловларидан ташқари рағбатлантиришлар ҳам амалга оширилиши мумкин.

Умумий суғурта қилиш тармоғи класслари бўйича «юк» суғурта ишини юритиш харажатларидан ташқари огоҳлантириш захирасига ажратмалар қилиш ва режалантирилган фойда суммаларини ҳам ўзида акс эттиради. Брутто-ставкани ҳисоблашда, дастлаб нетто-ставка аниқлаб олинади, сўнгра унга «юк» (одатда брутто-ставкага нисбатан фоизларда) қўшиб ҳисобланади. Брутто-ставка қўйидагича аниқланади:

$$МС = \frac{НС}{100 - Ю(\%)}$$

Бу ерда, МС - брутто-ставка;

НС - нетто-ставка;

Ю(%) - юк (фоизларда ифодаланади).

Мажбурий суғурта турлари бўйича тарифлар меъёрий хужжатлар билан ўрнатилса, ихтиёрий суғуртада эса, суғуртачи томонидан мустақил равишда аниқланади.

Тарифни аниқлаш услубияти, тариф ставкаси ва унинг дастлабки маълумотлар манбаси, нетто-ставка ва «юк» улушлари кўрсатилган ҳолда тариф ҳисоб-китоблари махсус ваколатли Давлат органига тақдим этилади.

Мазкур орган томонидан рухсат берилганидан сўнг суғурта ташкилоти ўзи ҳисоблаб чиққан суғурта тарифини қўллаш ҳуқуқига эга бўлади. Ҳар бир суғурта шартномаси бўйича суғурта тарифининг ҳажми суғурта объектини тавсифловчи қатор ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда томонларнинг ўзаро келишувига кўра белгиланади.

Умумий суғурта қилиш тармоғи класслари бўйича тариф ставкасини аниқлашда нетто-ставка ҳисоб-китоби муҳим ҳисобланади. Айнан унинг ҳисобидан суғурталанувчилар кўрган зарарнинг қоплама тўловлари амалга оширилиши назарда тутилади.

Суғурта ташкилоти мукофот ундирилиши ҳисобига суғурта ҳодисаси юз бериши оқибатида суғурталанувчи кўрган зарарни қоплаш учун етарли миқдордаги суммани жамлаб олиши муҳимдир. Масалан, ҳар йили суғуртага қабул қилинган 1000 хонадондан 6 таси бутунлай ёниб кетиши ҳодисаси рўй беради деб фараз қилсак, ҳар бир хонадоннинг баҳоси 1 млн. сўм бўлса, бу ҳолатда суғуртачи (1 млн. х 6) 6 млн. сўм миқдоридаги пул фондига эга бўлиши талаб этилади. Бу суғурта қопламаси суммасини суғурталанган объектлар сонига бўлиш орқали ҳар бир суғурталанувчига тўғри келадиган (6 млн. сўм : 1000 = 6 минг сўм) суғурта мукофоти аниқланади. Айнан шу сумма аниқ бир суғурта объекти учун ҳисоблаб чиқилган нетто-ставкадир.

Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган суғурта ташкилотлари томонидан нетто-ставкани ҳисоблаш амалиётда бирмунча мураккаброқдир¹. Негаки, суғурталанган объектнинг (бир қисми ёки батамом) зарар кўрганлиги даражаси, суғурта ҳодисалари (ёнғин, сув тошқини ва бошқа) сонининг йиллар бўйича тафовути, шунингдек, бошқа қатор далилларни эҳтимолликка асосланиб, башорат қилиш ва ҳисобга олиш керак бўлади. Мол-мулк (бино, уй хайвонлари, қишлоқ хўжалиги экинлари)нинг турли суғурта ҳодисалари (ёнғин, касалликлар, совуқ ва шу кабилар) юз бериши оқибатида, зарар кўриши ёки ҳалокатга учраши эҳтимоли турличадир. Шундан келиб чиқиб,

¹Худди Европа мамлакатларидаги каби суғуртачилар иштирокидаги суғурта компаниялари ассоциациялари ва махсус (масалан, «Assamlee Plenièrè des Socièetes d'Assurances Dommages» каби) техник ташкилотлар томонидан суғурта «махсулот»ларини кўрилиши эҳтимол бўлган зарарлар бўйича ишончли даражада тарификациялаш сингари фаолият Ўзбекистонда йўлга қўйилганича йўқ.

объектларнинг шартномада қайд этилиши назарда тутилаётган суғурта ҳодисаларидан суғурталаш бўйича тариф ставкалари ҳам турлича белгиланиши мумкин.

Нетто-ставка икки қисмдан - суғурта суммасининг зарарлилик кўрсаткичи ва риск «юки»дан шакллантирилади. Суғурта суммасининг зарарлилик кўрсаткичи - энг катта эҳтимолликка кўра, суғурталанган объектлар суммасининг тўланган суғурта қопламаси суммаси нисбатидан келиб чиқади. Масалан, бир автомобилнинг нархи 10 млн. сўм, уни таъмирлаш 3 млн. сўм, йўл ҳалокати ҳодисаси доимийлиги коэффициенти (ДАН маълумотига кўра) 0,2 бўлса, суғурта суммасининг зарарлилик кўрсаткичи ($ССЗК = 3 \text{ млн. сўм} : 10 \text{ млн.} \times 0,2 \times 100 = 6 \text{ сўм ёки } 6 \%$) 6 фоизни ташкил этади.

Риск қопламаси тўловининг катталиги суғурта ҳодисаси юз бериши эҳтимоллиги даражасига боғлиқ бўлади. Риск бўйича суғурта мукофоти унинг юз бериш эҳтимоллигининг вақт ва кенгликдаги ҳолатидан келтириб чиқарилади. Ҳаёт суғуртаси тармоғида риск эҳтимоли мижозлар жинси ва ёшига кўп жихатдан алоқадор бўлса, умумий суғурта тармоғида эса, нисбатан доимий риск мавжуддир. Аммо маълум вақт оралиғида риск катталиги ўзгариши ҳам кузатилади.

Мавзунини такрорлаш учун саволлар

1. Суғуртада тариф сиёсати деганда нимани тушунасиш?
2. Суғурта тариф сиёсатига таъсир этувчи омилларни айтиб беринг.
3. Суғурта тариф ставкаси ким томонидан белгиланади.
4. Суғурта тариф ставкасини таркибий тузилишини айтиб беринг?
5. Суғурта тарифларини белгилаш ҳар бир шартнома бўйича қандай амалга оширилади?
6. Актуар ҳисоб-китоблар деганда нимани тушунасиш?
7. Брутто ставка деганда нимани тушунасиш?
8. Нетто-ставка неча қисмдан иборат?
9. Мажбурий суғуртада суғурта таърифлар қандай белгиланади?
10. Суғурта таърифида “юк” қанча миқдорни ташкил қилади?

V БОБ. СУҒУРТА БОЗОРИ ВА УНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ

5.1. СУҒУРТА БОЗОРИ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ИШТИРОКЧИЛАРИ

Ҳар бир бозорда сотувчи ва харидор бўлади ҳамда улар ўртасида тегишли товарлар (хизматлар) айирбошланади. Худди шундай, суғурта бозорида ҳам сотувчи (суғурталовчи) ва харидор (потенциал суғурталанувчи) иштирок этади. Бу ерда потенциал суғурталанувчи тушунчасини қандай изоҳлаш мумкин, деган ўринли савол туғилиши мумкин. Гап шундаки, башарти, потенциал суғурталанувчини тўғридан тўғри суғуртананувчи, деб атасак катта хатога йўл қўйган бўламиз. Негаки, амалдаги қонунларга мувофиқ, суғурта компаниялари билан бевосита шартнома тузган, фуқаролик салоҳиятига эга бўлган юридик ва жисмоний шахсларга суғурталанувчилар дейилади. Аксинча, суғурта “маҳсулотини” сотиб олишга эҳтиёжи бор, аммо ҳали суғурталовчилар билан тегишли суғурта муносабатларига киришмаган шахслар потенциал суғурталанувчилар деб аталади. Энди, суғурталовчилар ҳақида гапирадиган бўлсак, суғурталовчи - бу мамлакат ҳудудида суғурта фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқи берилган ҳамда суғурталаш ўзи учун асосий фаолият тури ҳисобланган юридик шахслардир. Кўриниб турибдики, суғурта компанияси тегишли фаолият юритиши учун ваколатли давлат органининг лицензиясига эга бўлиши ва суғуртага боғлиқ бўлмаган операциялар билан шуғулланмаслиги зарур.

Суғурталовчилар бозорга ўзларини ишлаб чиқарган ўзига хос маҳсулоти - суғурта хизматини таклиф этадилар. Ушбу хизматлар юзлаб, минглаб суғурта компаниялари томонидан сотилиши мумкин. Ўз-ўзидан, бу ҳолат суғурта бозорида потенциал мижозларни жалб этиш учун суғурта компаниялари ўртасида рақобатнинг кучайишига олиб келади ва “маҳсулот”нинг сифатига ижобий таъсир кўрсатади. Энг асосийси, потенциал суғурталанувчи ҳар томонлама ўзининг талабини қондирадиган “маҳсулот”га эга бўлади. Баён этилганлар қуруқ гап эмас, балки бугунги

кунда иқтисоди тараққий этган мамлакатлар бозорида руй бераётган оддий ҳақиқатдир.

Суғурта бозорининг моҳиятини чуқурроқ англаб олиш учун кундалик ҳаётимиздан оддий бир мисол келтирсак мақсадга мувофиқдир.

Ўзимиз ёки болаларимизга кийим-кечак сотиб олиш учун буюм бозорига борамиз. Айтайлик, бирорта кийим, аниқроғи, куйлак сотиб олмоқчимиз. Бозорда куйлакнинг ҳар хили мавжуд, баҳолари ҳам, нархи ҳам турлича. Биз, албатта, сифати яхшисини ва баҳоси арзонини сотиб оламиз. Суғурта бозорида ҳам айнан шу жараён юз беради.

Суғурта компанияси ўз маҳсулотини бозорда сотар экан, зиммасига катта масъулият олганлигини унутмаслиги керак. Чунки, суғурталовчи озгина суғурта мукофоти эвазига йирик миқдордаги рискни қабул қилиб олади ва суғурта ҳодисаси руй берганда зиммасидаги суғурта қопламасини тўлаши шарт. Шу ўринда, биз суғурта компаниясига мурожаат қилишни истаган ёки муайян суғурта хизматига эҳтиёж сезган шахсларга суғурта шартномасини тузишдан олдин суғурта компаниясининг молиявий ахволи, баланси билан албатта танишиб чиқишларини маслаҳат қиламиз.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бошқа товарлар ва хизматлар каби, суғурта хизматининг ҳам баҳоси талаб ва таклиф асосида пайдо бўлади ҳамда бу баҳо ўзининг пастки ва юқори чегараларига эга. Суғурта тушумларининг миқдори суғурта тўловлари ва суғурта ташкилотлари харажатлари миқдорига тенг бўлиши суғурта баҳосининг пастки чегарасини билдиради. Бундай шароитда суғурта компанияси асосий фаолиятдан фойда ололмайди. Кўп ҳолларда суғурта бозоридаги кескин рақобат, суғурта ташкилотларининг потенциал мижозларни жалб этиш мақсадида тариф ставкаларини камайтиришга мажбур этади. Чет мамлакатларда, суғурталовчилар суғурта фаолиятдан зарар кўрганда, бу зарар инвестициядан келадиган даромад ҳисобидан қопланади.

Суғурта хизмати баҳосининг юқори чегараси талаб ҳажми ва банк фоизининг миқдори билан аниқланади. Суғурта хизматининг маълум бир

турига етарли даражада талаб мавжуд бўлганда, суғурта ташкилоти мазкур хизмат баҳосини юқори даражада сақлаб туриши мумкин. Лекин, вақт ўтиши билан бозорда суғурта хизмати кўрсатиш турларининг кўпайиши билан, ўз-ўзидан тариф ставкалари камаяди.

5.2. СУҒУРТА БОЗОРИНИНГ ТУРЛАРИ ВА УЛАРГА УМУМИЙ ТАВСИФНОМА

Суғурта бозори ҳудудий жойлашувига қараб халқаро, минтақавий ва миллий суғурта бозорларига бўлинади. Миллий суғурта бозори бирон-бир мамлакат ҳудудидаги суғурта муассасаларини ва уларни фаолиятини ўз таркибига олади. Жаҳондаги энг йирик миллий суғурта бозори Америка Кўшма штатларидир. Иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатларда йиғиладиган суғурта тушумларининг 43 фоиздан ортиғи АҚШ ҳиссасига тўғри келади. Бу ерда ҳаётни суғурта қилувчи 2600 дан ортиқ ва бошқа умумий турдаги суғурта хизматларини кўрсатувчи 3800 та компания фаолият кўрсатмоқда. Улардан баъзи бирлари дунё суғурта бозорида ҳам олдинги ўринлардадир.

Минтақавий суғурта бозори деганда савдо, иқтисодий ва бошқа жиҳатлардан ўзаро яқин муносабатда бўлган бир нечта мамлакатларнинг ички бозори тушунилади. Европа Иттифоқининг суғурта бозори йирик минтақавий бозордир.

Халқаро суғурта бозори сифатида дунё миқёсида суғурта фаолиятини олиб борувчи алоҳида мамлакатларнинг ички бозори тушунилади. Жумладан, ҳозирги вақтда Япония суғурта бозорининг халқаро даражада муҳим ўрни бор ва кейинги ўн йилликда Япония суғуртачилари дунё бозорида етакчилик қилиб келишмоқда.

Суғурта бозорлари ҳудудий бўлиниш билан бир қаторда суғурта турларига қараб ҳам хилма-хил бўлиши мумкин. Иқтисоди ривожланган мамлакатлар амалиётида суғурта бозори иккига бўлинади: 1) Ҳаётни суғурта

қилиш билан боғлиқ суғурта хизматлари бозори; 2) Умумий суғурта хизматлари бозори.

5.3. СУҒУРТА БОЗОРИ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИНГ СУҒУРТА БОЗОРИ РИВОЖЛАНИШИДАГИ АҲАМИЯТИ

Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ислохотлар сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилмоқда. Бу жараёнда суғурта фаолияти ҳам ривожланиб, раванқ топмоқда. Суғурта институти бозор инфратузилмасининг таркибий қисми сифатида унинг ривожланишида муҳим ўрин тутди. Шу нуқтаи назардан, суғурта фаолиятида рисклар трансфери ҳам ўз навбатида, бозор инфратузилмасининг ривожланганлик даражасига боғлиқдир.

Шу ўринда, «инфратузилма» тушунчаси иқтисодий илмий луғатларда турлича: масалан, «асосий ишлаб чиқариш соҳалари ва аҳолига хизмат кўрсатувчи иқтисодий тармоқлар йиғиндиси» ёки «маълум тармоққа хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқарувчи ва ноишлаб чиқарувчи тармоқлар мажмуаси» каби маъноларда қўлланилишини қайд этиш мумкин. Хусусан, суғурта бозори инфратузилмасининг мазмун-моҳиятини очиб беришда, иқтисодиёт субъектининг самарали фаолият юритиши учун кафолатли шарт-шароит яратувчи фаолият турлари мажмуаси назарда тутилади. Маълумки, суғурта маҳсулоти сотилишининг ўзига хос жиҳатлари мавжуд ва бу жараён:

- суғурта rischi ҳақида ахборот тўплаш ва уни аниқлаштириш;
 - суғурта шартномасини имзолаш ва унинг амал қилишини таъминлаш
- каби босқичларни ўз ичига олади.

Суғурта фаолиятида рисклар трансферининг мазкур босқичлари ўзига хос билимни талаб этади. Айти вақтда объектив ва субъектив сабабларга кўра, маълум қисқа давр оралиғида талаб этилаётган мутахассис компаниянинг штатлар бирлигига киритилиши иқтисодий жиҳатдан самарасиз ҳисобланиши ҳам мумкин. Шунинг учун компания ўз фаолиятида, одатда бошқа соҳа мутахассислари хизматидан фойдаланади. Демак, таъкидлаш мумкинки, суғурта бозори инфратузилмаси унинг профессионал иштирокчилари ва бошқа соҳа мутахассислари ўртасидаги ўзаро

муносабатлар сифатида суғурта фаолиятида рисклар трансферининг самарадорлигини таъминловчи омил саналади.

Суғурта бозори инфратузилмасининг ўзига хослигидан келиб чиқиб, шуни қайд этиш мумкинки, унинг таркибига суғурта воситачилари, суғуртачилар уюшмаси, авария комиссари, сюрвейер, актуарий, суғурта аудитори, махсус ихтисослашган маслаҳатчилар ҳамда баҳоловчи фирмалар каби субъектлар киради. Шу ўринда, Лондон суғурта бозори инфратузилмаси таркибига суғурта андеррайтерлари ҳам киритилганлигини қайд этиш мумкин.

Ўзбекистон суғурта бозорида ўзига хос ўринга эгадир. Масалан, актуарий суғурта хизматлари нархини аниқлашда қатнашувчи субъект саналади. Бунда, у катта сонлар ва эҳтимоллик қонунлари, шунингдек, статистик маълумотлардан фойдаланади. Ривожланган мамлакатларда суғурта ташкилотлари актуарий фаолиятисиз суғурта хизматларига иқтисодий асосланган нархларнинг белгиланишини таъминлай олмайди. Актуарий суғурта фаолиятини стратегик режалаштириш, суғурта соҳалари, класс(тур)лари, шунингдек, компания бўйича суғурта портфели таркиби ва сифатининг таҳлили каби жараёнларда иштирок этади. Айрим давлатларда суғурта ташкилотининг ҳисоботи унинг ваколатли шахсларидан ташқари актуарий томонидан ҳам тасдиқланиши талаб этилади.

Суғурта бозори инфратузилмасининг яна бир асосий субъекти бу авария комиссаридир. У суғурта ҳодисаси юз берганидан сўнг шартнома шартларига мувофиқ амалга ошириладиган фаолиятда иштирок этади. Таъкидлаш мумкинки, авария комиссари суғурта ташкилоти билан тузган шартномаси асосида фаолият юритади. У суғурта ташкилотининг вакили сифатида суғурта ҳодисаси оқибатида зарар кўрган мулкни кўриқдан ўтказди, унинг кўлами ва сабабларини аниқлайди ҳамда авария сертификатини тузади. Баъзи мамлакатларда суғурта ташкилоти томонидан авария комиссарига маълум лимит доирасида йўқолган мулкни қидириш харажатларини амалга ошириш ҳуқуқи ҳам берилиши мумкин.

Мамлакатимизда аксарият ҳолларда суғурта ташкилотининг ўзи ёки ҳодисанинг турига қараб тегишли ташкилот (йўл патрул хизмати, баҳоловчи ташкилот ва бошқа)лар томонидан авария комиссарининг вазифаси бажарилмоқда. Бу ҳолат, албатта суғурта хизматининг сифатига ўз таъсирини ўтказмоқда.

Кейинги йилларда Ўзбекистон суғурта бозори жадал суръатлар билан ривожланмоқда. Мазкур жараёнда авария комиссари фаолиятининг йўлга қўйилиши ва ривожлантирилиши турли субъектларнинг суғуртага бўлган ишончлари ортишига омил бўлади.

Суғурта бозори инфратузилмасида авария комиссари билан «ёнма-ён» сюрвейер ва диспашерлар каби субъектлар ҳам фаолият кўрсатади. Сюрвейер - бу махсус эксперт бўлиб, у суғурта объектларини суғурта ташкилоти сўровига асосан кўриқдан ўтказувчи субъект саналади. У суғурталанувчи томонидан объектни кўриқдан ўтказиш учун жалб этилиши ҳам мумкин. Таъкидлаш лозимки, унинг авария комиссари билан ўзаро ўхшаш ҳамда ўзига хос фарқли томонлари ҳам мавжуд. Бундан ташқари сюрвейернинг ихтисослашганлик даражаси одатда авария комиссарига нисбатан юқори саналади. Шунинг учун авария комиссари ҳам баъзан сюрвейер хизматидан фойдаланади.

Суғурта бозорида авария комиссари ва сюрвейер билан биргаликда диспашер ҳам фаолият кўрсатиши мумкин. Мазкур фаолият денгиз суғуртаси билан боғлиқлиги сабабли асосан денгиз бўйи давлатларида ривожланган. Мол-мулк ёки бошқа объектлар денгиз орқали манзилга етказилиш жараёнида юз бериши эҳтимол бўлган, турли рисклардан суғурталанади. Маълумки, денгиз транспортида бир неча субъектларнинг мол-мулки юкланган ҳамда улар суғурталанган бўлиши мумкин. Денгизда суғурта ходисаси юз бериши оқибатида мулкларнинг зарарланиши умумий авария деб номланади.

Умумий авария ҳолатида ҳар бир мулк эгаси қанча зарар кўрганлигини аниқлаш лозим бўлади. Айнан шундай фаолиятни диспашер амалга оширади,

ҳамда у кўрилган зарарни ҳисоблаш ва уни холисона тақсимлаш билан шуғулланувчи мутахассис ҳисобланади. Зарарнинг ҳисоби бўйича тузилган ҳужжат диспаша деб номланади.

Суғурта бозори инфратузилмасида суғурта воситачилари профессионал иштирокчилар сифатида ўзига хос ўринни эгаллайди. Улар суғуртачи ва суғурталанувчи ўртасида воситачилик фаолиятини амалга ошириш борасида муҳим субъектлар ҳисобланади. Суғурта воситачиларининг таркибига суғурта агентлари, суғурта ва қайта суғурта брокерлари каби субъектлар киради. Хусусан, суғурта агенти бу суғурта ташкилотининг номидан ёки унинг топшириғига биноан суғурта шартномасининг тузилиши ва унинг ижро этилишини ташкил этувчи юридик ёки жисмоний шахсдир. Суғурта брокери эса суғурталанувчининг номидан ёки унинг топшириғига асосан шартномани тузиш ва унинг амал қилиши билан боғлиқ фаолиятни амалга оширувчи юридик шахс ҳисобланади. Суғурта воситачилари суғурта маҳсулотини сотиш бўйича махсус тизимга эга бўлиб, суғурта бозорининг ўзига хос инфраструктурасини ташкил этади.

Суғуртачилар уюшмаси унга аъзо бўлган субъектларнинг манфаатларига хизмат қилиш мақсадида (масалан, 1985 йилдан бошлаб фаолият кўрсатаётган Британия суғуртачилар ассоциацияси сингари) ташкил этилиши мумкин бўлган суғурта бозори инфратузилмасининг муҳим таркибий қисми саналади. Мазкур уюшма(ассоциация)нинг вазифаси кенг қўламли бўлиб, у суғурта соҳасига оид билимларни оммалаштириш, махсус буклетлар, статистик маълумотларни нашр этиш каби йўналишларда фаолият кўрсатади.

Суғурта бозори инфратузилмасида аудиторлик ташкилотлари ҳам ўзига хос ўринга эга. Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 26 майда қабул қилинган «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ суғурта ташкилотлари ҳам аудиторлик текширувидан ўтишлари мажбурий қилиб белгилаб қўйилган. Аудиторлик текшируви суғурта ташкилотининг сўровига асосан амалга оширилади. Унинг натижасига кўра, аудитор суғурта

ташкilotининг молиявий аҳволи юзасидан ўз хулосасини беради. Мазкур хулосада суғурта ташкilotининг молиявий ҳолати акс этирилади. Суғурта ташкilotи аудитор тақдим этган хулосадан келиб чиқиб, ўзининг молиявий ҳолатини яхшилаш стратегиясини ишлаб чиқади ҳамда уни амалга оширади.

Суғурта фаолияти ўзига хос хусусиятларга ҳам эга бўлиб, махсус (масалан, тижорат банклари бухгалтерияси каби) бухгалтерия ҳисобини юритиш тартибини ишлаб чиқишни талаб этади.

Шуни қайд этиш лозимки, суғурта фаолиятини текширувчи аудитор бу соҳа юзасидан махсус билимга эга бўлмаса, томонлар ўртасида келишмовчилик юзага келиши мумкин. Шу сабабдан, суғурта фаолиятини ривожлантиришда унинг ўзига хос бўлган бухгалтерия ҳисобини юритиш муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридагилардан ташқари махсус ихтисослашган маслаҳатчилар ҳам суғурта бозори инфратузилмасининг субъекти сифатида фаолият юритишлари мумкин. Мазкур субъектлар жумласига ихтисослашган ва кенг қамровли маслаҳат бюрolari, адвокатлик ҳамда баҳоловчи фирмаларни киритиш мумкин. Шу ўринда таъкидлаш мумкинки, мамлакатимизда маслаҳатчилик хизматининг ривожланганлик даражаси ҳозирда юқори эмас ва мазкур мутахассислар суғурта фаолиятида деярли иштирок этишмаяпти.

Ўзбекистонда 2004 йилнинг якунига кўра, суғурта мукофотлари 32,9 млрд. сўмга яқин суммани ташкил этди. 2005 йил бу кўрсаткичнинг янада ортиши кутилмоқда. Бу кўрсаткичлар Ўзбекистон суғурта бозорининг жадал суръатлар билан ривожланиб бораётганидан далолат беради. Мамлакатимизда суғурта бозорини янада ривожлантириш унинг хизматлари кўламини кенгайтиришни ҳамда уларнинг сифатини оширишни тақозо этади.

Халқаро тажрибани ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, бозор инфратузилмаси суғурта бозори инфратузилмасини шакллантириш билан бир бутунликда кечадиган жараёнدير. Ўзбекистонда суғурта бозори инфратузилмасининг шакллантирилиши бирмунча ўзгача тарзда кечмоқда.

Суғурта бозори инфратузилмасида алоҳида мустақил фаолият кўрсатиши лозим бўлган суғурта воситачилари, аудиторлари, суғурта объектларини баҳоловчи(эксперт)лар ҳамда бошқа субъектлар, хорижий амалиётдагидан фарқли равишда, мамлакатимизда фаолият юритаётган суғурта ташкилотларининг ўзига бириктирилган. Гарчи, суғурта бозори инфратузилмасининг ривожланиши суст кечаётган бўлсада, суғурта ташкилотларининг ўз инфратузилмасини ривожлантиришга бўлган ҳаракатлари кўзга ташланмоқда. Хусусан, бу борада «Ўзбекинвест» ЭИМСКнинг етакчи бўлаётганини, унинг қошида «Суғурта олами» номли суғурта бизнесини ўқитиш ва «Инновация ва суғурта хизматларини ривожлантириш» марказлари, «Ўзбекинвест Эксиминформ» маркетинг ҳамда «Ўзбекинвест Ассистанс» сервис агентликлари «Ўзбекинвест Сармоялари» инвестицион компания шунингдек, бошқа шўъба корхоналар самарали фаолият кўрсатаётганлигини қайд этиш мумкин.

Суғурта бозори инфратузилмасини шакллантириш ва унинг субъектлари фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш Ўзбекистонда суғурта бозори тараққиётини янги ривожланиш босқичига олиб чиқади. Хусусан, мамлакатимизда суғуртачилар уюшмасини ташкил этиш, актуарий, сюрвейер каби субъектларнинг фаолиятини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Таъкидлаш жоизки, бу жараён суғурта бозори инфратузилмаси субъектларининг алоҳида ихтисослашувини ҳамда уларнинг фаолиятини ўзаро мувофиқлаштиришни тақозо этади.

5.4. СУҒУРТА ФАОЛИЯТИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ОБЪЕКТИВ ЗАРУРЛИГИ ВА НАЗОРАТ ҚИЛИШ ШАКЛЛАРИ

Суғурта ташкилотларининг фаолияти бошқа турдаги хужалик субъектлари фаолиятидан кескин фарқ қилади. Чунки, улар ишлаб чиқариш узлуксизлигини таъминлашда ва суғурта ҳодисалари рўй берганда етказилган зарарни қоплаш учун хизмат қиладилар. Бу ҳолат, суғуртачилар зиммасига

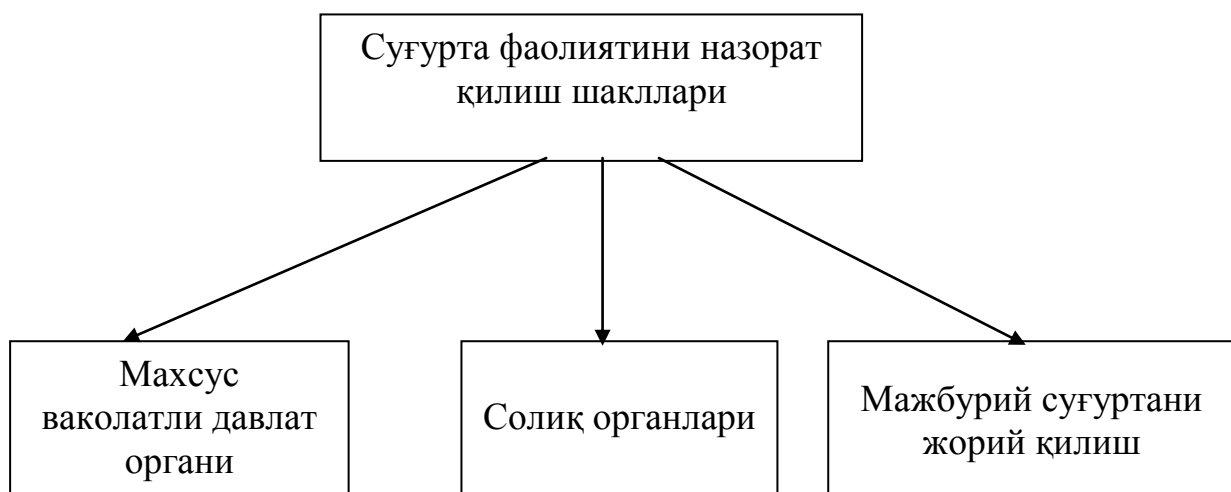
алоҳида масъулият юклайди ва шунинг учун, улар давлат томонидан назорат остига олинмоғи зарурдир.

Суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш шакллари. Суғурта фаолиятини давлат томонидан назоратга олишни шартли равишда учга булиш мумкин (1-чизмага қаранг).

Хорижий мамлакатлар тажрибасининг кўрсатишича, иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатларнинг барчасида суғурта бозори давлатнинг ваколатли идоралари томонидан тартибга солиб борилади.

1-чизма

Суғурта фаолиятини назорат қилиш шакллари

Масалан, Буюк британияда суғурта ишини Савдо ва саноат департаменти, Японияда Молия вазирлигининг суғурта булими, АҚШда эса махсус суғурта комиссариатлари назорат қилиб боради. Давлат, бундай назорат ишини олиб борар экан, аввало, мамлакатнинг суғурта соҳасига тааллуқли қонунларига ҳамда бошқа меъёрий ҳужжатларига асосланади. Суғурта ва қайта суғурталаш компаниялари, суғуртага ихтисослашган воситачилар давлат суғурта назоратининг объектлари ҳисобланади.

Суғурта бозорини давлат томонидан тартибга солиш турли шаклларда, хусусан, махсус қонунлар қабул қилиш, солиқ солиш, алоҳида ҳукумат қарорлари билан мажбурий суғурталашни жорий қилиш ва ваколатли суғурта назорати хизматини ташкил этиш йўли билан амалга оширилади.

Суғурта билан шуғулланувчи ташкилотларга лицензиялар (рухсатномалар) бериш суғурта назорати хизматининг энг асосий вазифаларидан биридир. Лицензия (рухсатнома) бериш жараёнида суғурта назорати суғуртачининг бўлажак фаолиятини дастлабки текширувдан ўтказди. Яъни, низом жамғармаси ва ўз маблағларининг ҳолати ҳамда бу маблағларнинг ташкилот зиммасидаги мажбуриятларига ўзаро муносабати кўриб чиқилади. Суғурта фаолиятига лицензия (рухсатнома) беришнинг зарурияти суғуртанинг ўз моҳиятидан келиб чиқишини унутмаслик керак. Чунки, суғурта ташкилоти суғурта ҳодисаси юз берган вақтда суғурталанувчига шартномада кўрсатилган маблағни ўз вақтида тўлаши лозим. Суғурта фаолиятини назорат қилувчи органнинг бу борадаги ишлари нафақат суғурталанувчилар манфаатига мос тушади, балки бутун давлатнинг манфаатлари йўлида ҳам хизмат қилади.

Эътироф этиш лозимки, бугунги кунда мамлакатда суғурта фаолияти билан шуғулланиш учун лицензия (рухсатнома) бериш тартиби ишлаб чиқилган. Суғурта ташкилотига бериладиган лицензия (рухсатнома) суғурталашнинг ҳар бир тури ёки бир-бирига яқин бўлган суғурта турлари гуруҳлари учун берилади. Чунки, баъзи суғурта турлари бўйича операцияни амалга ошириш суғурталовчида етарли даражада молиявий маблағлар бўлишини талаб этади. Бундан ташқари, суғурта компанияси ишлаб чиққан бизнес-режада суғурта тарифи ставкаларини тўғри ҳисобланишига алоҳида эътиборни қаратиш зарур. Негаки, нотўғри ҳисоб-китоб қилинган тариф, пировард натижада, суғурта ташкилотини молиявий барқарорликсизга ёки тўлов қобилиятини ёмонлашувига олиб келади. Назаримизда, фақат суғурта компанияларини эмас, балки, қайта суғурталашга ихтисослашган ташкилотлар ва воситачилик идораларини ҳам фаолиятини лицензиялашни киритилиши катта аҳамиятга эга бўлди.

Биз мамлакатимизда суғурта бозорини давлат томонидан тартибга

солишни ташкил этиш ва уни такомиллаштириш йўллари ҳақида ўйлар эканмиз, яқин кўшни мамлакатлар, хусусан, Россия Федерациясида бу соҳада олиб борилаётган ишлар ҳақида бироз тўхтасак, фойдадан холи бўлмайди.

Бугунги кунда, Россия Федерациясида 1500 дан ортиқ суғурта ташкилоти фаолият кўрсатмоқда ва уларнинг аксарияти суғурта фаолиятини назорат қилувчи Федерал хизматнинг лицензияларига эга. Суғурта фаолиятини назорат қилувчи бу ташкилот 1992 йилда ташкил этилган бўлиб, у Россия суғурта бозорини тартибга келтириш бўйича етарли тажрибага эга бўлди, ўнлаб меъерий ҳужжатлар ишлаб чиқди. Улардан энг муҳимлари “Россия худудида фаолият кўрсатувчи суғурта ташкилотларига лицензиялар бериш тартиби”, “Суғурта захираларини жойлаштириш тартиби” ва ҳоказолардир. Мазкур ташкилот ўзини қаттиққўллиги ва бошқа ҳаракатлари туфайли Россия ижтимоий-иқтисодий ҳаётида катта нуфузга эгадир. Энг асосийси, суғурта назорати хизмати ҳар йили Россия худудида фаолият кўрсатаётган суғурта компанияларининг етарли даражада кучлиларини рейтинг асосида аниқлаб, кенг халқ оммасига маълум қилиб боради.

Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, суғурта ташкилотлари суғурталанувчи олдидаги мажбуриятини бажара олмай қолганда, давлат суғурта назорати хизмати, мижозларнинг манфаатини кўзда тутадиган чоралар кўриши керак. Бозорда кўплаб суғурта ташкилотлари фаолият кўрсатади, табиийки, бу ҳолат потенциал мижозларни жалб қилиш учун улар ўртасидаги рақобатни ҳам кучайишига олиб келади. Натижада, рақобатга бардош бермаган баъзи суғурта компаниялари “суғурта майдонидан” чиқиб кетади. Бунга жаҳон тажрибасидан ҳам мисоллар келтириш мумкин. Жумладан, 1993 йил бошида АҚШда 103 та фуқаролар ҳаётини суғурталашга ихтисослашган компаниялар тўлов қобилятини йўқотган, деб эълон қилинди. Қизиғи шундаки, бу компаниялар ичида молиявий жиҳатдан ишончли бўлган “Экзекьютив Лайф Иншуэранс” компанияси ҳам бор. Мутахассислар томонидан унинг активи бир неча миллиард АҚШ долларига баҳоланган. Бу ерда, шундай ўринли

савол туғилиши мумкин. Хўш, халқаро суғурта бозорида кузатилган юқоридагидек ҳолат рўй бермаслиги учун, давлат қандай чора-тадбирлар кўриши мумкин?

Биринчидан ҳукумат ўзининг тегишли назорат органи орқали, суғурта компаниялари томонидан “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни талабларини қатъий бажарилишини, шу жумладан, суғурта захираларини тўғри жойланишини назорат қилиб бориш муҳимдир. Иккинчидан, энди шаклланаётган Ўзбекистон суғурта бозорига молиявий жиҳатдан мустаҳкам хорижий суғурта компанияларининг кириб келишини тартибга солиш керак. Негаки, бу ҳолат маҳаллий суғурта компанияларининг рақобат бардошлигига салбий таъсир кўрсатиб, уларни банкрот бўлишига олиб келиши мумкин.

Суғурта ташкилотлари ўз зиммасига олган мажбуриятлари ҳажмига қараб, маълум фоиз ажратиш йўли билан марказлашган суғурта жамғармасини ташкил этсалар, мақсадга мувофиқдир. Ушбу жамғарма маблағлари қийин ҳолатга тушиб қолган суғурта ташкилотларига бериладиган ёки улар банкрот деб эълон қилинганда мажбуриятларини бажариши учун хизмат қилади. Бизнингча, бу жамғарма ташкил этилажак давлат суғурта назорати хизмати томонидан, суғурталовчилар уюшмаси вакиллари жалб қилган ҳолда бошқарилиши лозим.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Қонунининг 15-моддасида суғурта фаолиятини лицензиялаш масалалари кўрсатиб ўтилган. Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолияти Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган тартибда махсус ваколатли давлат органи берадиган лицензиялар асосида амалга оширилади.

Лицензия суғурталовчига ҳаётни суғурта қилиш соҳасида ёхуд умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошириш учун берилади. Ҳаётни суғурта қилиш соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошираётган суғурталовчи умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга

оширишга ҳақли эмас, умумий суғурта соҳасининг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайдиган айрим турлари (класслари) бундан мустаснодир. Умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошираётган суғурталовчи ҳаётни суғурта қилиш соҳасида суғурта фаолиятини амалга оширишга ҳақли эмас.

Лицензияда суғурталовчи амалга оширишни назарда тутаётган суғурта турлари (класслари) кўрсатилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Суғурта хизматлари бозорини янада ривожланлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарорига асосан суғурта фаолияти классификатори тасдиқланган. Унда ҳаётни суғурта қилиш тармоғи 4 та классдан, умумий суғурта тармоғи 17 та классдан иборат эканлиги кўрсатилган.

Суғурталовчининг лицензияси амал қилишининг тўхтатиб турилиши унинг янги суғурта шартномалари тузиши тақиқланишига, шу жумладан амалдаги суғурта шартномалари узайтирилишининг тақиқланишига сабаб бўлади. Бунда суғурталовчи илгари тузилган суғурта шартномалари бўйича ўз зиммасига олган мажбуриятларини белгиланган тартибда бажаришга мажбурдир. Лицензиянинг амал қилиши тугатилган кундан эътиборан беш кун ичида махсус ваколатли давлат органи суғурталовчини тугатиш тўғрисидаги ариза билан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда судга мурожаат этиши шарт.

Суғурталовчининг илгари амал қилган бошқарув органларининг ваколатлари тўхтатиб турилади ва махсус ваколатли давлат органи томонидан тайинлаган суғурталовчининг муваққат маъмуриятига ўтади. Муваққат маъмурият суд қарор чиқаргунга қадар бўлган даврда ўз фаолиятини амалга оширади. Суғурталовчи муваққат маъмуриятининг ҳисоботи махсус ваколатли давлат органига ҳамда суғурталовчини тугатиш тўғрисида махсус ваколатли давлат органининг аризаси йўлланган судга тақдим этилади. Суғурталовчининг муваққат маъмурияти ўз фаолияти даврида харажат операцияларини амалга оширишга ҳақли эмас,

суғурталовчининг бошқарув харажатлари (маъмурий харажатлари), суғурталовчига тушаётган пулларни ҳисобга ёзиш ва илгари тузилган суғурта шартномалари бўйича суғурта ҳодисалари юз берганда суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш билан боғлиқ ҳоллар бундан мустаснодир. Суғурталовчи муваққат маъмуриятининг ишлаш тартиби махсус ваколатли давлат органи томонидан белгиланади. Ушбу модданинг қоидалари суғурталовчининг аризасига биноан лицензия бекор қилинган ҳолларга, шунингдек унинг муассислари (иштирокчилари)нинг ёки таъсис ҳужжатларида шундай ваколат берилган суғурталовчининг бошқарув органи қарорига биноан қайта ташкил этилиши ёхуд тугатилишига тааллуқли эмас.

Суғурталовчи устав фондининг камида тўқсон фоизи муассисларнинг пул маблағларидан шакллантирилади. Суғурталовчининг устав фондини шакллантириш учун кредитга, гаровга олинган маблағлардан ва бошқа жалб қилинган маблағлардан фойдаланишга йўл қўйилмайди. Суғурталовчининг устав фонди лицензия олинадиган пайтга қадар суғурталовчининг муассислари томонидан тўланган бўлиши керак.

5.5. ДАВЛАТ СУҒУРТА НАЗОРАТИ: УНИНГ ФУНКЦИЯ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолиятини лицензиялаш тўғрисида Низом тасдиқланди. Унга кўра, суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолиятини лицензиялаш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан амалга оширилади. Белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган юридик шахслар суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолиятини амалга ошириш учун лицензия талабгорлари бўлишлари мумкин. Суғурталовчи ва суғурта брокерининг суғурта фаолиятини амалга ошириш учун лицензиянинг амал қилиш муддати, қоидага кўра, чекланмайди. Лицензиянинг амал қилиши лицензия берилган кундан бошланади.

Суғурта ташкилотлари лицензия олишлари учун қуйидаги талаб ва шартларга жавоб беришлари зарур:

-Ўзбекистон Республикасининг суғурта фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя қилиш;

-суғурта фаолиятини амалга оширишда олинган ахборотларнинг қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ махфийлигини таъминлаш;

-лицензияловчи орган талабига кўра суғурта фаолиятини амалга оширишга доир қонун ҳужжатларида белгиланган ахборотларни тақдим этиш;

-лицензия талабгори раҳбари олий маълумотга ҳамда суғурта соҳасида камида икки йиллик иш стажига эга бўлиши керак;

-лицензия талабгори (лицензиат) раҳбари бошқа суғурта ташкилотларида раҳбар лавозимини эгаллашга ҳақли эмас.

а) суғурталовчилар учун:

- устав фондининг қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам миқдорининг мавжуд бўлиши;

б) суғурта брокерлари учун:

- суғурта брокерининг суғурта фаолиятини амалга оширишда шартнома мажбуриятларига риоя этилишини таъминлаш;

- суғурта шартномасининг лицензиат мижози учун қулай шартларда тузилиши ва бажарилиши;

- суғурталашга доир воситачилик фаолиятини асосий фаолият тури сифатида амалга ошириш.

Лицензия олиш учун суғурта компанияси лицензияловчи органга қуйидаги ҳужжатларни тақдим этади:

а) суғурталовчилар учун:

- юридик шахснинг номи ва ташкилий-ҳуқуқий шакли, унинг жойлашган жойи (почта манзили), банк муассасасининг номи ва банкдаги ҳисоб рақами, юридик шахс амалга оширишни мўлжаллаётган лицензияланадиган фаолият

тури ҳамда кўрсатиб ўтилган фаолият тури амалга ошириладиган муддат кўрсатилган лицензия бериш тўғрисида ариза;

- юридик шахсининг давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг нотариал тасдиқланган нусхаси;

раҳбар тўғрисидаги маълумотлар (олий маълумот тўғрисидаги диплом нусхаси ва меҳнат дафтарчасидан кўчирма);

- лицензия талабгори томонидан лицензия талабгорининг аризаси лицензияловчи орган томонидан кўриб чиқилганлиги учун йиғим тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжат;

- устав фондининг белгиланган энг кам миқдоридан кам бўлмаган устав капитали тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар (банк маълумотномаси, мол-мулкни қабул қилиш-топшириш далолатномалари ва бошқа ҳужжатлар);

- суғурта фаолиятининг иқтисодий асосланиши, унга суғурталаш операцияларини ривожлантириш прогнозини, эҳтимол тутилган қайта суғурталаш битишувлари режасини, суғурта захираларининг ҳисоб-китоб режасини ўз ичига олувчи лицензияланаётган суғурта классификация бўйича бизнес-режа киради;

- суғурталашнинг лицензия талаб қилинадиган турлари бўйича қоидалар (шартлар), лицензияда қўйидагилар бўлади: суғурталаш субъектлари доирасини белгилаш ва суғурта шартномаси тузиш бўйича чеклашлар, суғурта объектларини белгилаш, суғурта ҳодисалари рўйхатини белгилаш - ушбу ҳолатлар рўй берганда суғурталовчининг суғурта тўловлари бўйича мажбуриятлари пайдо бўлади, (асосий ва қўшимча шартлар), олиб қўйиш (таваккалчиларнинг ёки мол-мулкларни) бунда суғурталовчи мажбуриятларни бажармасдан озод бўлади, суғурта мукофотлари тарифлари (ставкалари), суғурталашнинг энг кўп (энг кам) муддати, суғурта шартномаларини тузиш ва суғурта мукофотларини тўлаш тартиби, томонларнинг суғурта шартномаси бўйича ўзаро мажбуриятлари ва суғурта шартномалари бўйича тўловни рад этишнинг мумкин бўлган ҳолатлари суғурта шартномаси бўйича эътирозларни кўриб чиқиш тартиби. Қоидаларга суғурта шартномалари

намуналари илова қилиниши керак. Лицензия талабгори раҳбари томонидан тасдиқланган суғурталаш қоидалари (шартлари) икки нусхада тақдим этилади, уларнинг бетлари тикилган ва рақамланган бўлиши керак. Фаолият тури фақат қайта суғурта қилишдан иборат бўлган лицензия талабгорлари мазкур бандда кўрсатиб ўтилган ҳужжатларни тақдим этадилар, суғурталаш қоидалари (шартлари)га оид хат боши бундан мустасно.

б) суғурта брокерлари учун:

- юридик шахснинг номи ва ташкилий-ҳуқуқий шакли, унинг жойлашган жойи (почта манзили), банк муассасасининг номи ва банкдаги ҳисоб рақами, юридик шахс амалга оширишни мўлжаллаётган лицензияланадиган фаолият тури (унинг бир қисми) ҳамда кўрсатиб ўтилган фаолият тури амалга ошириладиган муддат кўрсатилган лицензия бериш тўғрисида ариза;

- юридик шахснинг давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг нотариал тасдиқланган нусхаси;

- лицензия талабгори томонидан лицензия талабгорининг аризаси лицензияловчи орган томонидан кўриб чиқилганлиги учун йиғим тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжат;

- устав капитали тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар (банк маълумотномаси, мол-мулкни қабул қилиш-топшириш далолатномалари ва бошқа ҳужжатлар).

Кўрсатиб ўтилган ҳужжатлар бир нусхада тақдим этилади.

Лицензия талабгорининг аризаси кўриб чиқилганлиги учун Ўзбекистон Республикасида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг беш баравари миқдорида йиғим ундирилади. Ариза кўриб чиқилганлиги учун йиғим суммаси лицензияловчи органнинг махсус ҳисоб рақамига ўтказилади.

Лицензия талабгори берилган аризадан воз кечган тақдирда тўланган йиғим суммаси қайтарилмайди.

Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолиятини лицензиялаш иловада келтирилган схемага мувофиқ амалга оширилади (1-иловага қаранг). Илова келтирилган схемадан кўриниб турибдики,

суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолиятини лицензиялаш жараёни 6 та босқични ўз ичига олиб, дастлаб лицензия талабгори зарур ҳужжатларни тайёрлайди ва уни кўриб чиқиш учун Молия вазирлигига тақдим этади. Кейинги босқичда ҳужжатлар Молия вазирлиги томонидан қабул қилинади ва кўриб чиқиш учун эксперт комиссияга берилади. Эксперт комиссияси тақдим этилган ҳужжатларни батафсил ўрганиб чиқиб, суғурталовчига ёки суғурта брокерига лицензия бериш ёхуд лицензия беришни рад этиш тўғрисида қарор қабул қилади.

Шундай қилиб хулоса қилиш мумкинки, Ўзбекистонда суғурта назорати давлат органига юклатилган суғурта фаолиятини лицензиялаш ваколати, пировардида, барча суғурталанувчиларнинг, яъни суғурта компаниялари мижозларининг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган. Бундай тизимининг яратилганлиги нафақат суғурталанувчиларнинг, балки давлатнинг манфаатларига мос келади.

Мавзунини такрорлаш учун саволлар

1. Суғурта бозори деганда нимани тушунасиз?
2. Суғурта бозорини қайси ваколатли давлат органи томонидан тартибга солинади?
3. Суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари бўлиб кимлар ҳисобланади?
4. Потенциал суғурталанувчи тушунчасини гапириб беринг.
5. Суғурта бозорини инфратузилмаси субъектлари бўлиб кимлар ҳисобланади.
6. Суғурта бозорининг ҳудудий жойлашувчи бўйича турларини айтиб беринг?
7. Суғурта бозори инфратузилмасининг суғурта бозори ривожланишидаги аҳамияти нимадан иборат?

8. Авария комиссари ҳақида тушунча ва унинг суғурта бозорида тутган ўрни.
9. Сюрвейер ҳақида тушунча ва унинг суғурта бозорида тутган ўрни.
10. Суғуртачилар уюшмаси деганда нимани тушунасиз?
11. Суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг объектив зарурлиги нимада?
12. Суғурта фаолиятини назорат қилиш шаклларини айтиб беринг.
13. Суғурта фаолиятини лицензиялаш тартибини тушунтириб беринг.
14. Давлат суғурта назорат инспекциясининг функциялари ва вазифларини айтиб беринг.

VI БОБ. СУҒУРТА ТАШКИЛОТИ МОЛИЯСИ

6.1. СУҒУРТА ТАШКИЛОТИНИНГ ДАРОМАДЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ГУРУҲЛАНИШИ

Суғурта ташкилоти ҳаётни суғурта қилиш борасида тузилган ҳар бир шартномада турли даражадаги суғурта тарифини қўллаши ёки даромадлилик меъёрини ҳар бир шартнома бўйича мустақил равишда ҳисоблаб чиқиши ва белгилаши мумкин. Ҳаётни суғурта қилиш класслари бўйича даромадлилик меъёрлари қатъий белгиланган бўлиши, унинг тариф ставкаларига ўзгаришлар киритиш эса, давлатнинг ваколатли органи билан келишилган ҳолда амалга оширилиши лозим.

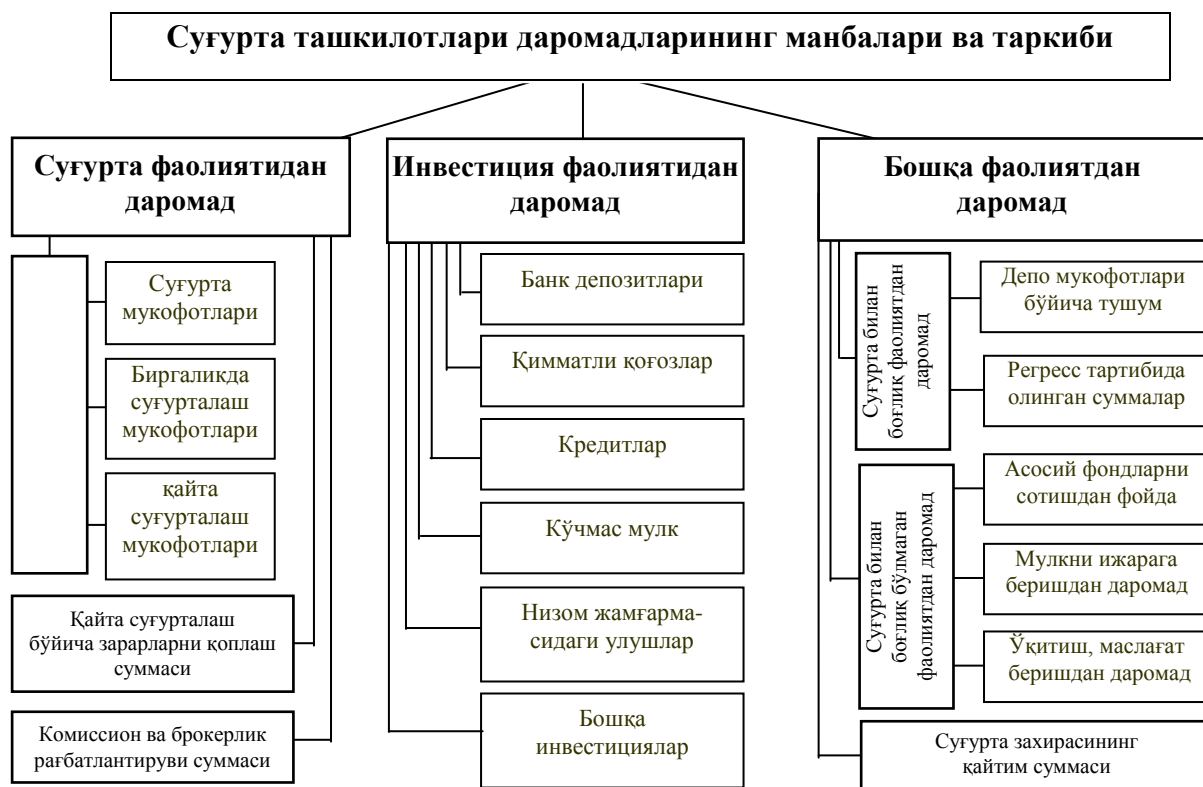
Суғурта ташкилотларида асосий даромад ва харажатлар ҳисоби ўзига хослиги билан фарқ қилади. Суғуртани амалга ошириш, қонунчиликда ман этилмаган бошқа фаолият билан шуғулланиш натижасида ҳисоб рақамига келиб тушган пул маблағларининг жами унинг даромади ҳисобланади.

Суғурта ташкилоти даромадларини гуруҳлашнинг турли вариантлари мавжуд. Улар ичида манбаларга кўра, олинган даромадларни уч гуруҳга бўлишга асосланган вариант кенг қўлланилади (1-чизма):

а) суғурта фаолиятдан олинган даромадлар. Суғурта операцияларини амалга оширишдан олинган даромадлар суғуртачи даромадларининг асосий манбаи ҳисобланади.

Бу даромадларнинг асосий қисми суғурта шартномалари бўйича ундирилган мукофотлар ҳисобига шакллантирилади. Суғурта ташкилотининг мукофот тушумлари ҳажмига суғурта мажбуриятлари портфелининг таркиби ва тузилиши, тариф сиёсати, маркетинг стратегияси ҳамда бошқа қатор омиллар ўзаро боғлиқликда таъсир этади. Масалан, ишлаб чиқилган маркетинг стратегиясини унга мос бўлган тариф сиёсатисиз амалга ошириб бўлмайди, ўз навбатида, муваффақиятли амалга оширилган маркетинг стратегияси суғурта портфели баланслашувини таъминлайди ва аксинча.

Суғурта ташкилотлари даромадларининг манбалари ва таркиби

Суғурта ташкилотининг мукофот тушумларига бозор конъюнктураси, инфляция суръати, меъёрий қонунчилик базаси, амалдаги солиққа тортиш тизими, суғурта бозорининг монополлашганлик даражаси, кредит фоизи динамикаси, мамлакатдаги ижтимоий ҳимоянинг ҳолати ва бошқа қатор омиллар ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

Юқорида санаб ўтилган омиллар таъсирининг қандайлигидан қатъий назар амалиётда суғурта ташкилотининг мукофот тушумлари оқими ортиши ёки камайиши ҳодисаси кузатилади.

Ўзаро келишув шартномасига мувофиқ суғурта ташкилоти суғурта рискиннинг маълум улуши бўйича масъулиятни ўз зиммасига олади. Бу жараёнда у суғурта операцияларини биргаликда суғурталаш механизми орқали суғурта мукофотининг мос бўлган қисми ўз ҳисобига ўтказилишидан ҳам даромад олиши мумкин.

Суғурта ташкилотининг яна бир даромад манбаи қайта суғурта тизимида қатнашиш орқали мукофотлар улушини ундиришдир. Бу улушнинг

қандай катталиқда бўлиши қайта суғурталашнинг ривожланганлик даражаси, унга бўлган талаб, қайта суғурталовчиларнинг касбий етуқлиги каби омиллар ҳамда бирламчи суғурта бозори кўлами, суғурта рискларининг ҳажми кабиларнинг таъсирига боғлиқликда кечади.

Суғурта ташкилоти қайта суғурталашни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлса, у суғурта ҳодисаси юз берганда шартнома шартларига биноан қайта суғурталашга ўтказилган рисклар бўйича зарар қопламасидаги улушини ҳам ундириб олади.

Суғурта ташкилоти воситачилик вазифасини ҳам бажариши мумкин. Масалан, рискни қайта суғурталашга ўтказиш жараёнида суғуртачи воситачилик ҳақини ундириб олади. Суғурта ташкилоти айрим ҳолатларга кўра, рискни бошқа суғуртачига сийлов этиши орқали воситачилик ва брокерлик рағбатлантиришларини олишдан ҳам даромад кўриши мумкин.

Тенг улушдаги қайта суғурталаш шартномасида қайта суғуртачига танъем тўловлари ҳам назарда тутилиши суғуртачининг қайта суғурталовчининг фойдасида ўз улушига эга бўлиши шаклидир.

Б) инвестиция жойлаштирилуvidан олинган даромадлар. Суғурта ташкилотининг ушбу фаолияти тўғридан-тўғри суғурта фаолияти билан боғлиқ эмас. Суғуртачининг инвестиция жойлаштириш имконияти суғурта мукофотлари ҳисобидан юзага келади. Одатда, суғурта мукофотлари маълум вақт оралиғида суғуртачи ихтиёрида бўлиши даврида амалдаги меъёрий қоидаларга асосланиб, даромад активларига жойлаштирилиши унга инвестиция даромадларини келтиради. Инвестиция имкониятлари бўйича узоқ муддатга ҳаётни суғурталаш захиралари кўпроқ манфаатлидир.

Суғурта ташкилотининг инвестиция фаолиятидан оладиган даромадлари таркиби:

- банк жамғармалари фоизлари;
- акциялардан дивиденд фоизлари;
- қимматли қоғозлардан даромадлар;
- кўчмас мулкдан олинган даромадлар кабилардан иборат бўлади.

Бу фаолиятнинг аҳамиятли жиҳати шундаки, суғуртачи ўз миждолалига бонус тўловларини айнан инвестиция жойлаштирилувидан оладиган манбалари ҳисобидан тўлайди.

Инвестиция бозорлари ривожланган мамлакатларда ушбу фаолиятдан суғуртачининг олган даромадлари айрим суғурталаш турлари бўйича суғурта операцияларини амалга оширишда юзага келган зарарларни қоплаш имкониятини бермоқда.

Шу нуқтаи назардан суғурта ташкилоти инвестиция фаолиятини самарали олиб бориши унинг даромад манбалари таркибида муҳим аҳамият касб этади.

В) суғурта ташкилотининг бошқа даромадлари. Суғуртачи суғурта операцияларини амалга ошириши ва инвестиция жойлаштирилувидан ташқари бошқа фаолиятдан ҳам даромад олиши мумкин.

Бундай даромаднинг манбалари:

- депо мукофотлар ҳисобига ўтказилган фоиз суммалари;
- регресс тартибида олинган суммалар;
- асосий фондлар, моддий бойликлар ва бошқа активларни сотишдан олинган фойда;
- ижарачилик фаолиятидан олинган даромадлар;
- суғурта захираларининг қайтим суммалари;
- ўқитиш, маслаҳат ишларини олиб бориш бўйича ундирилган тўловлар ҳисобланади.

Суғуртачининг суғурта хизматларини сотувидан ташқари олган даромадлари асосан ўз филиалларига иш қоғозларини (ҳисобот бланклари ва шу кабиларни) тайёрлаб бериш, уларнинг янги «маҳсулот»ини реклама қилиш кабилар ҳисобига олинади. Айрим ҳолларда улар ижара муносабатлари орқали ҳам шакллантирилади. Суғуртачининг сотувдан ташқари даромадларини ҳажми суғурта ташкилотининг катталигига боғлиқдир.

Сотувдан ташқари даромадларни олиш учун амалга оширилган

харажатларни суғурта фаолиятига ёки суғуртадан бошқа фаолиятга тааллуқли эканлигини аниқлаш мураккаб кечади. Шунингдек, суғурта ташкилоти маълум бир суғурта тури бўйича суғурталашни амалга оширмаётган бўлса-да, уни йўлга қўйиш юзасидан харажатларни сотувдан ташқари даромадлари ҳисобига бажаради.

Маълумки, суғуртада рисклар трансформацияси жараёнида ҳамда бош ташкилот ва филиаллар (якуний молиявий натижа баланси ёки ҳисоб рақамига эгаллигига кўра) ўртасида масъулият тақсимотининг механизми турличадир.

Суғурта фаолияти – суғурта ҳодисаси юз бериши оқибатида суғурталанувчининг зарарини қоплаш билан боғлиқ бўлган ўзига хос иқтисодий фаолият туридир. Суғурта ҳодисаси юз бериши ёки бермаслигига кўра қоплама тўлашнинг илмий асосланганлик (ўрганилган, ҳисобланган, аниқланган) меъёрини белгилаш ва кўрилган зарарни суғурта ташкилотининг захира фондидан тўлаш мақсадга мувофиқдир.

Суғурта ҳодисасининг йиллар бўйича юз бериши эҳтимоллиги турличадир. Айрим аниқ бир йилда бу ҳодисаларнинг сони кўп бўлиши ҳам мумкин. Айнан шу йил бўйича суғурта ташкилотининг фаолияти зарар билан тугаши мумкин. Захира фондининг маблағи етишмаслиги ҳолатида суғурта ташкилотида қолган даромад ҳисобидан унинг ҳар йилги захира фондига ажратма меъёрини қайта кўриб чиқиш зарур. Статистик маълумотларга асосланиб, қайд этиш керакки, суғуртанинг кўп турлари бўйича амалга оширилган суғурта қопламаси ундирилган мукофотлари суммасига нисбатан паст фоизларни ташкил этади. Шунга асосланиб, тарифларни ошириш эмас, балки унинг таркибини ўзгартириш мантиқан тўғри бўлади.

Қайта суғурталаш шартномасини тузишда қайта суғурталовчи (халқаро терминда «цедент») қайта суғурталаш мукофотининг маълум қисмини ёки ҳаммасини депонентга ўтказиши назарда тутилиши мумкин. У шартнома даври тугаши ҳамда суғурта ҳодисаси юз бермаган тақдирда мазкур мукофотлар ҳисобидан олинган депо фоизлари билан биргаликда қайта

суғурталовчи ҳисобига ўтказилади. Унинг ҳажми (фоизда) шартномада қайд этилган бўлади.

Шундай кафолат берилиши қайта суғурталаш мукофотларини молиявий захира сифатида ишлатиш имкониятини оширади.

Фуқаролик қонунчилигига биноан суғурта ташкилоти ўз миждо манфаатларини ҳимоя қилувчи вакил сифатида суғурта ҳодисасига сабабчи бўлган айбдор шахсга регресс даъво қилиш ҳуқуқига ҳам эгадир. Одатда регресс тартибидаги сумма суғуртачи ўз кафиллигини бажариб бўлганидан кейин ундирилади. Бундай фаолият натижасида ундирилган сумма суғурта ташкилотининг суғурта таъминоти тўловлари бўйича харажатларини қоплаш учун манба ҳисобланади.

Суғурта ташкилоти хўжалик юритувчи субъект сифатида ўз фаолиятида фойдаланилаётган асосий фондларини сотиш ҳуқуқига эгадир. Шунда фаолият бўйича суғуртачининг фойдаси асосий фондни сотишдан олган тушум суммаси билан мулкнинг баланс (қолдиқ) баҳосида ҳисобдан чиқариш суммаси ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади. Суғурта ташкилотининг мулки ижарага берилиши мумкин. Масалан, кўчмас мулк объектлари ҳамда асосий фондлардан айрим ҳолларда ижара объекти сифатида фойдаланилади. Бу фаолият натижасида ундирилган ижара тўлови ҳам суғуртачининг даромади ҳисобланади.

Суғурта ташкилотининг яна бир даромад манбаи ўқитиш, маслаҳат ишлари учун ундирилган тўловлар суммаси, шунингдек, риск-менежмент бўйича хизматлар кўрсатиши, дастур «махсулот»ларини ўрнатиб бериши кабилар ҳисобланади. Бу даромадлар суғуртага тўғридан-тўғри дахлдор бўлмаса-да, аммо у билан узвий боғлиқликда шаклланади.

Суғурта ташкилоти даромадининг шаклланиш механизми, таркиби ва тузилишини ўрганиш унинг ўзига хос фаолият тури эканлигини намоён этади.

6.2. СУҒУРТА ТАШКИЛОТИНИНГ ХАРАЖАТЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТАРКИБИ

Суғуртачининг жами маблағлар сарфи суғурта «махсулот»и таннархини ташкил этади. У амалдаги меъёрий хужжатлар асосида тартибга солинади ҳамда суғуртачи харажатларнинг таркибини белгилаши учун асос ҳисобланади. Солиққа тортиш базасини аниқлашда суғуртачининг жами харажатлари ва уларнинг таркибини аниқлаштириш ҳам талаб этилади.

Суғурта ташкилоти харажатларининг таркиби ҳам хилма-хилдир (2-чизма). Суғурта ташкилотининг харажатлари саккиз турдан иборат бўлиб, ҳар бир тур ўз навбатида, асосий ва мақсадли фаолият ҳамда харажатларнинг амалга оширилиши вақтига қараб гуруҳланади. Суғурта ташкилоти харажатларининг турларига тўхталадиган бўлсак, улар ўз аҳамиятига кўра қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

а) суғуртани амалга ошириш харажатлари. Бу харажатлар суғуртачи фаолиятини молиялаштириш учун амалга оширилади. Суғурта ташкилоти фаолиятини таҳлил этишда мазкур харажатлар таркибини маълум белгиларига кўра гуруҳлаш мақсадга мувофиқдир.

Суғуртачининг фаолияти жараёнида маблағлар сарф этилиши юзасидан белгиланган вазифаларга кўра, суғурта ташкилоти даромади ва зарарлари ҳақидаги ҳисоботига мос равишда суғурта ишини юритиш харажатлари таркибини қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

- шартномаларни тузиш ва бажариш харажатлари;
- инвестиция фаолияти бўйича харажатлар;
- бошқарув харажатлари.

Б) суғурта ишини юритиш харажатлари сарфланишига кўра қуйидагича бўлиш мумкин:

- иш ҳақи тўловлари;
- давлат фондларига ажратмалар, ходимларни тайёрлаш харажатлари, реклама ҳамда маркетинг харажатлари, хўжалик харажатлари ва бошқалар;

Суғурта ишини юритиш харажатларининг юзага келиши даврига кўра,

Суғурта ташкилоти харажатларининг турлари ва уларнинг таснифланиши

т/р	Харажат турлари	Харажатларнинг таснифи		
		Асосий фаолият бўйича	Мақсадли фаолият бўйича	Амалга оширилиш вақтига кўра
1	Маъмурий-хўжалик юритиш харажатлари	Суғурталаш билан тўғридан тўғри боғлиқ бўлмаган харажатлар	Шартномани амалга ошириш харажатлари	Шартномани амалга ошириш жараёнида
2	Воситачилик тақдирлашлари ни ундириш харажатлари	Суғурта операцияларини амалга ошириш харажатлари	Шартномани тайёрлаш ва тузиш харажатлари	Шартномани амалга ошириш жараёнида
3	Реклама ва маркетинг хизмати харажатлари	Суғурталаш билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган харажатлар	Шартномани тайёрлаш ва тузиш харажатлари	Шартномани тузишга қадар
4	Махсус иш қоғозларини тайёрлаш харажатлари	Суғурта операцияларини амалга ошириш харажатлари	Шартномани тайёрлаш ва тузиш харажатлари	Шартномани тузишга қадар
5	Суғурта захираларига ажратмалар	Суғурта операцияларини амалга ошириш харажатлари	Шартномани бажариш харажатлари	Шартномани амалга ошириш жараёнида
6	Қайта суғурталаш харажатлари	Суғурта операцияларини амалга ошириш харажатлари	Шартномани бажариш харажатлари	Шартномани амалга ошириш жараёнида
7	Инвестиция жойлаштирилуви	Суғурталаш билан тўғридан-тўғри боғлиқ	Шартномани бажариш	Шартномани амалга

	харажатлари	бўлмаган харажатлар	харажатлари	ошириш жараёнида
8	Суғурта қопламаси харажатлари	Суғурта операцияларини амалга ошириш харажатлари	Шартномани бажариш харажатлари	Суғурта ҳодисаси юз берганда

- суғурта шартномасини тузиш учун олдиндан қилинган (иш қоғозларини тайёрлаш, статистик маълумотларни йиғиш, тариф ҳисоб-китоблари ва шу каби) харажатлар;

- суғурта шартномаси тузиш даврида қилинган (халқаро терминда «acquisition») харажатлар;

- суғурта шартномаси амал қилиш даврида қилинган (масалан, рискни қайта суғурталашга ўтказиш бўйича) харажатлар;

- суғурта ҳодисаси юз берганда (сабабларини ўрганиш ва унинг оқибатларини тугатиш учун) қилинадиган харажатлар.

Суғурта ишини юритиш харажатларини, шунингдек, айрим суғурта тури ёки шартномасига дахлдор бўлган ўзгарувчан ва барча тузилган суғурта шартномалари портфелига алоқадор бўлган доимий каби гуруҳларга ҳам бўлиш мумкин.

Халқаро амалиётда суғурта ташкилотининг харажатлари аквизиция (оммавий-ташкилий комплекс тадбирлар), инкассация (суғуртанинг айрим турлари бўйича мукофотларнинг нақд пулларда қабул қилиниши), ликвидация (суғурта ҳодисаси юз берганлиги юзасидан суғурталанувчи аризасида баён қилинган талабларнинг қондирилиши) ва бошқарувга оид каби турлардан иборатдир.

Суғурта ташкилоти даромад ва харажатларини суғурта фаолиятини амалга ошириш жараёнидаги ўрни ва ролига қараб таснифлаш кўпроқ мақсадга мувофиқдир. Улар қуйидагичадир:

- суғурта ҳимоясини таъминлаш билан боғлиқ бўлган (суғурта операциялари ҳамда инвестиция жойлаштирилуви бўйича) даромад ва харажатлар;

- суғурта ҳимояси билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган бошқа даромад ва харажатлар.

Суғурта ташкилотининг даромад ва харажатлари таркиби ҳамда уларни ҳисоблаш кўп жиҳатдан миллий суғурта қонунчилиги меъёрларига ҳам боғлиқдир. Шунингдек, суғурта ташкилотининг даромад ва харажатларига амалдаги солиқ қонунчилигига биноан тўланадиган даромад(фойда) солиғининг солиқ базасини аниқлаш услубияти ҳамда ставкалари даражаси ҳам таъсир этади.

6.3. СУҒУРТА ТАШКИЛОТЛАРИДА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАНИ ШАКЛЛАНИШИ

Суғурта ташкилотининг даромад ва харажатлари таркиби бўйича юқорида билдирилган фикр-мулоҳазаларга асосланиб, уни аниқлаш бўйича қуйидаги услубиятни таклиф этамиз:

$$СМ = СМс + СМқс + ЎМЗў (1),$$

Бу ерда: СМ- ишлаб топилган суғурта мукофотлари суммаси;

СМс – бевосита суғурталаш бўйича суғурта мукофотлари суммаси;

СМқс – қайта суғурталаш бўйича суғурта мукофотлари суммаси;

ЎМЗў – ўзлаштирилмаган мукофотлар захирасининг ўзгариши.

$$УНз = Нз + Нвт (2),$$

Бу ерда: УНз – кўрилган зарарнинг умумий нетто қисми;

Нз – кўрилган зарарнинг нетто қисми;

Нвт – қайта суғурталаш бўйича воситачилик тўловларининг нетто қисми.

$$Нз = СМ - СҚс - (СҚқс - СҚқсқ) (2.1),$$

Бу ерда: СҚс – тўланган суғурта қопламалари;

СҚқс – қайта суғурталаш бўйича тўланган суғурта қопламалари;

ТСҚқсқ – қайта суғурталаш шартномаларига кўра, қайта

суғурталовчилар томонидан тўланган суғурта қопламалари.

$$Нвт = ВТқс + ВСқс \quad (2.2),$$

Бу ерда: ВТқс – қайта суғурталаш бўйича воситачилик тўловлари;

ВСқс – қайта суғурталаш бўйича воситачилик сийловлари.

$$Тсх = УНз - (Юк + СМқсрр + СҚс + ВТқс + Зм + СҚқс) \quad (3)$$

Бу ерда: Тсх – суғурта хизматларининг таннари.

Юк – суғурта ишини юритиш харажатлари;

СМқсрр – қайта суғурталаш ва ретроцессияга ўтказилган рисклар бўйича ҳисобланган суғурта мукофотлари;

ВТқс- воситачилик тўловлари ва брокерлик сийловлари, қайта суғурталаш тантjemлари ва йиғимлари;

Зм – захира фондига ўтказилган маблағлар.

$$ЯД(З) = Д(З)аф \pm Д(З)бф \quad (4),$$

Бу ерда: ЯД(З) – ялпи даромад ёки зарар (солиқ тўлангунга қадар бўлган даромад ёки зарар);

Д(З)аф- асосий фаолиятдан олинган даромад ёки зарар;

Д(З)бф – бошқа фаолиятдан даромад ёки зарар.

$$Д(З)аф = Нс \pm Нз \pm Нвт \pm Юк - ДХ \quad (4.1),$$

Бу ерда: Нс – суғурта мукофотларининг нетто қисми;

ДХ – давр харажатлари.

$$Д(З)бф = Дбф - Хбф \quad (4.2),$$

Бу ерда: Дбф – бошқа фаолиятдан даромадлар;

Хбф – бошқа фаолиятни амалга ошириш учун қилинган харажатлар.

Суғурта ташкилоти даромади(фойдаси)ни аниқлашнинг келтирилган услубиятини жорий этиш масаласига (7-жадвал) тўхталадиган бўлсак, бу борада суғурта ишини амалга ошириш харажатларига киритилган суғурта хизматларни ташкил этиш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги янги Низомни ишлаб чиқиш зарурияти юзага келади.

Таклиф этилаётган услубиятга кўра, келтирилган маълумотларда ишлаб топилган суғурта мукофотлари суммаси 1232223,0 бўлган бўлса, шундан 910786,8 бевосита суғурталаш мукофотлари, 6741,1 қайта суғурталаш бўйича мукофотлари ва нихоят, 314695,1 сўмини ўзлаштирилмаган мукофотлар суммаси ташкил этган.

Тўланган суғурта қопламалари 1188750,1 қайта суғурталаш шартномаларига биноан қоплама тўловлари бўйича зарарлар 506,3; кўрилган зарарларнинг нетто қисми 1189256,4; қайта суғурталашга қабул қилинган шартномалар бўйича ҳисобланган воситачилик тўловлари 840,8; қайта суғурталаш бўйича воситачилик тўловларнинг нетто қисми 840,8; суғурта ишини юритиш харажатлари 5136,5; ҳисобланган воситачилик ҳамда брокерлар сийловлари, қайта суғурталаш тантъемлари ва йиғимлари 321,4; зарарларни қоплаш захирасига ўтказилган маблағлар 1153961,8 минг сўмни ташкил қилган.

Келтирилган маълумотларга асосланган ҳолда суғурта хизматини кўрсатишдан тушган ялпи фойдани аниқлаш учун ишлаб топилган мукофотларнинг нетто қисми (1232223), кўрилган зарарларнинг нетто қисми (1189256,4), қайта суғурталаш бўйича воситачилик тўловларнинг

2-жадвал

Суғурта ташкилотлари даромад ва харажатларини ҳисоблаш:

(сўм ҳисобида)	
(+) Бевосита суғурталаш бўйича ҳисобланган суғурта мукофотлари	910786.8

(+) Қайта суғурталаш шартномалари бўйича суғурта мукофотлари	6741.1
(+) Ўзлаштирилмаган мукофотлари захирасини ўзгартириш	314695.1
(=) Ишлаб топилган мукофотлар	1232223
(-) Тўланган суғуртавий қопламалар	1188750.1
(-) Қайта суғурталаш шартномаларига биноан қилинган қоплама тўловлари бўйича зарарлар	506.3
(+) Қайта суғурталашга тақдим этилган шартномаларга кўра, қайта суғурталовчилар томонидан қилинган қопламалар бўйича зарарлар	-
(=) Кўрилган зарарларнинг нетто қисми	1189256.4
(+) Қайта суғурталашга тақдим этилган шартномаларга кўра ҳисобланган қайта суғурталаш бўйича воситачилик тўловлари	-
(+) Қайта суғурталашга қабул қилинган шартномалар бўйича ҳисобланган воситачилик тўловлари	840.8
(=) Қайта суғурталаш бўйича воситачилик тўловларининг нетто қисми	840.8
(-) Суғурта ишини юритиш харажатлари	5136.5
(-) Қайта суғурталаш ва ретроцессияга ўтказилган рисклар бўйича ҳисобланган суғурта мукофотлари	-
(-) Бевосита суғурталаш бўйича суғуртавий тўловлари (суғурта қопламалари)	-
(-) Ҳисобланган воситачилик ва брокерлар сийловлари. Қайта суғурталаш танъемлари ва йиғимлари	321.4
(-) Зарарларни қоплаш захирасига ўтказилган маблағлар	1153961.8
(-) Қайта суғурталашга қабул қилинган рисклар бўйича қилинган қоплама тўловларнинг улуши	-

3-жадвал

Бунда суғурта хизматини кўрсатиш(сотиш)дан тушган ялпи фойда қуйидагича ҳисобланади:

(=) Ишлаб топилган мукофотларининг нетто қисми	1232223
(+) Кўрилган зарарларнинг нетто қисми	1189256.4
(+) Қайта суғурталаш бўйича воситачилик тўловларнинг нетто қисми	840.8
(-) Суғурта ишини юритиш харажатлари	5136.5
(-) Давр харажатлари	226235.7
(-) Хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ва хўжалик харажатлари	-

(=) Асосий фаолиятдан олинган фойда	189246.4
(+) Операцион. Инвестицион ва молиявий фаолиятдан олинган даромад	214343.3
(+) Операцион. Инвестицион ва молиявий фаолият учун қилинган харажат	-
(=) Солиқ тўлангунга қадар бўлган даромад(фойда) ёки зарар	25096.9
Манба: «Ўзагросуғурта» ДАСКнинг 2002 йил кўрсаткичлари асосида муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилган.	

нетто қисми (840,8) йиғиндисидан суғурта ишини юритиш харажатлари (5136,5), давр харажатлари (226235,7), хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ва хўжалик харажатлари жамисини айириш орқали асосий фаолиятдан олинган фойда (189246,4 минг сўм) ҳисоблаб топилади. Шундан сўнг, инвестицион-молиявий фаолиятдан олинган даромад ва харажатлар йиғиндисини кўшиш орқали балансдаги (25096,9 минг сўм) фойда суммаси аниқланади.

6.4. СУҒУРТА ТАШКИЛОТЛАРИНИ ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИ ВА УНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ

Республикамиз иқтисодий ҳаётининг барча соҳаларида босқичма-босқич олиб борилаётган ислохотларни чуқурлаштириш борасида қилинаётган ишлар биринчи навбатда макроиқтисодий барқарорликни таъминлашга ва мустаҳкам молия тизимини яратишга, хусусийлаштириш жараёнларини янада чуқурлаштиришга, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кўмаклашишга, дехқон-фермер хўжаликлари фаолиятида инвестицияларни жалб қилишга кенг йўл очиб бериш ҳамда экспорт суръатларини ўстиришга қаратилган.

Инвестицияларнинг иқтисодий мазмун-моҳияти тўғрисида иқтисодчи олимлар ўртасида хилма-хил фикрлар мавжуд. Инвестицияларга тугал бир таъриф берилмаган. Ҳар қайси изланувчи бу категорияга нисбатан ўз ёндашув услуби ва фикрига эга эканлиги билан ажралиб туради.

Инвестициялар назарияси ўзининг тарихий ривожланиш жараёнида бир қанча босқичларни босиб ўтди. В.В.Аладьиннинг фикрича инвестицияларнинг

дастлабки белгиларини Австрия иқтисодчилари мактабининг илмий ишларида кўриш мумкин.⁴

Иқтисодий луғатда “инвестициялар - капитални узоқ муддатли кўйилмалар тарикасида саноатга, қишлоқ хўжалигига, транспортга ва бошқа тармоқларга сарф этиладиган харажатлар йиғиндисини акс эттиради”⁵, - деб таърифланган.

Уильям Ф.Шарп, Гордон Дж.Александр, Джеффри В Бэйли инвестициялар ҳақида кўйидаги фикрларни билдиради: мумкин қадар кенгроқ маънода айтганда “инвестициялар” - бу “келажакда каттароқ фойдага эга бўлиш учун бугунча пулдан ажралишдир”.⁶ Муаллифлар, пул маблағларини кўйилмалар сифатидаги - инвестициялар ва бу пуллардан келажакда кўпроқ сумма олиш учун бугун воз кечиш деб қарайди. Бизнингча бундай фикрлаш бир томонлама бўлиб, инвестициялар нафақат пул маблағлари кўринишидаги пул даромадлари бўлиб қолмай балки, бошқа моддий ва номоддий кўринишларда ҳам бўлиши мумкин. Шунингдек, муаллифлар инвестициялаш ва жамғармалар (*savings*) ўртасидаги фарқни кўрсатиб, айтишадики, жамғарма “истеъмолга ажратилган” қийматдир. “Инвестициялаш” тушунчаси келажакда миллий махсулотни кўпайтириш билан боғлиқ реал инвестициялашгача бўлган жараённи ифодалайди.

Инвестицияларнинг иқтисодий мазмуни, моҳиятини ўрганишга бағишланган илмий адабиётлар қаторида хориж олимлари билан бир қаторда МДХ мамлакатлари, жумладан россиялик иқтисодчи олимлар (П.И.Вахрин ва А.С.Нешитойлар⁷, Н.В.Игошин⁸, С.В.Валдайцев, П.П.Воробьев ва бошқалар⁹

⁴ Аладьин В.В. Инвестиционная деятельность субъектов Российской Федерации. /В.В. Аладьин. – М: Социум, 2002. С.17.

⁵ Финансово-кредитный словарь. Т. 1. – М.: «Финансы и статистика», 1984. - С.470.

⁶ Шарп У., Александр Г., Бэйли Дж. ИНВЕСТИЦИИ: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2003. – XII, С.1.

⁷ Вахрин П.И., Нешитой А.С. Инвестиции: Учебник. – 3-е изд., перераб. И доп. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005. С.13.

⁸ Игошин Н.В. Инвестиции. Организация управления и финансирование: Учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. –М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001.С.81

⁹ Инвестиции: Учебник /С.В.Валдайцев, П.П. Воробьев и др.; Под ред. В.В. Ковалева, В.В. Иванова, В.А. Лялина. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. С.17

Я.С.Мелкумов¹⁰, Г.И.Иванов¹¹, В.П.Жданов¹²) сезиларли илмий изланишлар олиб боришга эришган.

Муаллифлар инвестицияларга таъриф берар экан, бозор иктисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда, инвестицияларнинг асл иктисодий мазмунини очиб беришга ҳаракат қилган. Бироқ, айрим иктисодчилар инвестицияларни узоқ муддатли капитал қўйилма сифатида қарашса, айримлари, фақат, моддий ишлаб чиқариш соҳасидаги капиталлашувни инвестиция деб қарайдилар.

Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 24 декабрдаги “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги қайта таҳрирдаги Қонунида инвестицияга қуйидагича таъриф берилган: “инвестиция - иктисодий ва бошқа фаолият объектларига киритиладиган моддий ва номоддий неъматлар ҳамда уларга доир ҳуқуқлар”¹³, сифатида таърифланади.

Юқорида келтирилган фикрларни таҳлил қилиш орқали шундай хулосага келиш мумкинки, “инвестициялар” тушунчаси “капитал қўйилмалар”, “инвестицияларнинг мулкӣ шакли”, “капитал”, “кредит” ва бошқа тушунчаларга қараганда кенгроқ, “сиғимлироқ” тушунча ҳисобланади¹⁴. Капитал қўйилмалар инвестицияларнинг таркибий қисми ҳисобланади. Шунинг билан биргаликда инвестицияларнинг таркибида капитал қўйилмалардан ташқари айланма маблағ (восита)лар ҳам мавжуд. Демак, кўриниб турибдики, капитал қўйилмалар тушунчаси айнан инвестициялар тушунчасини англамайди.¹⁵ Умумлаштирадиган бўлсак, инвестициялар бу фақат узоқ муддатли капитал қўйилмалар бўлибгина қолмасдан, балки қисқа муддатли қўйилмаларни ҳам ўз ичига олади. Демак, инвестициялар -

¹⁰ Мелкумов Я.С. Инвестиций: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2003. С.8.

¹¹ Иванов Г.И. Инвестиции: сущность, виды, механизмы функционирования /Серия «Учебники, учебные пособия», Ростов н/Д: Феникс, 2002. С.24-25.

¹² Жданов В.П. Инвестиционные механизмы регионального развития. – Калининград, БИЭФ, 2001.С.121.

¹³ Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонуни, 1998. 24 декабр. //Солиқлар ва божхона хабарлари.4-сон,1999. 3-б.

¹⁴ Ғозибеков Д.Ғ. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. Т.: “Молия” нашриёти, 2003. 28-б.

¹⁵ Инвестиции: Учебное пособие /Г.П. Подшиваленко, Н.И. Лахметкина, М.В. Макарова и др. –М.: КНОРУС, 2004. С.7. (Финансовая академия при Правительстве РФ).

мулкчиликнинг барча кўринишларидаги моддий ва номоддий бойликларни иқтисодий-ижтимоий даромад олиш мақсадида муомалага киритишдир.

“Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 3-моддасига кўра “чет эл инвесторлари асосан даромад (фойда) олиш мақсадида тадбиркорлик фаолияти ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа турдаги фаолият объектларига кўшадиган барча турдаги моддий ва номоддий бойликлар ва уларга доир ҳуқуқлар, шу жумладан интеллектуал мулкка доир ҳуқуқлар, чет эл инвестицияларидан олинган ҳар қандай даромад Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл инвестициялари”¹⁶, деб эътироф этилади.

Суғурта компаниялари асосий фаолияти билан бир қаторда инвестиция фаолиятини ҳам амалга ошириш имкониятига эгадир. Одатда, суғурта компанияларининг суғуртавий хизмат кўрсатиш ўзига хос хусусиятга эга яъни, миқдор дастлаб суғурталовчига суғурта бадалини шартнома тузилиши билан тўлайди. Суғурта шартномаси муддатининг тугаши хизмат тўлиқ кўрсатилганлигини билдиради. Демак, суғурта компанияларида молия ресурсларининг ҳаракати хусусиятлари шунга олиб борадики, суғурта компаниялари ихтиёрида шартномани амал қилиш мобайнида қўшимча даромад олиш мақсадида инвестициялаш мумкин бўлган вақтинчалик мажбуриятдан холи бўлган катта миқдорда вақтинча бўш маблағлар тўпланади. Суғурталовчилар бу маблағларни қўшимча даромад олиш мақсадида турли объектларга инвестиция қилишлари мумкин.

Суғурта ташкилотлари тасарруфида ката миқдордаги молиявий ресурсларни тўпланиши, уларни иқтисодиётни ривожланишида муҳим рол ўйнашини кўрсатади. Суғурта қилувчилар томонидан молия ресурсларининг тўпланиши суғуртани фаол инвестицион сиёсат йўли билан иқтисодиётнинг асосий омилига айлантиради. Бошқача сўз билан айтганда, суғурталовчилар турли полис эгаларидан олинган пассив пул маблағларни молия бозорида ҳаракат қилувчи актив капиталига айлантиришади.

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Қонуни, 1998. 30 апрел. //Халқ сўзи. 1999. 12 январ. 7-сон. 1-б.

Суғурта компанияси инвестицион имкониятларини қуйидаги омиллар белгилайди:

- йиғиладиган суғурта мукофотлари хажми;
- суғурта портфели хажми;
- амалга оширилаётган суғурта хизматининг фойдалилиги ёки зарарлилиги;
- суғурта резервларини шакллантиришга давлат томонидан қўйиладиган талаблар;
- тузилган суғурта шартномалари муддати;
- ўзлик маблағлари хажми.

Суғурта компаниясининг инвестицион имкониятлари тахминан шундай деярли шаклланиб боради. Инвестицион имконият асосий қисми «Ўзлик маблағлар»га тўғри келади. Суғурта резерви эса домий равишда суғурта қопламалари тўланишига қараб ўзгариб туради.

Суғурта компаниясининг инвестицион портфели тизими, унинг молиявий барқарорлигини таъминлаши лозим ва у одатда суғурта назорати меъёрлари билан белгиланади. Унда суғурта захираларининг вақтинчалик бўш турган маблағларини жойлаштириш тартиби белгиланади.

Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгандан сўнг, суғурта компаниялари бўш маблағларини турли объектларга инвестиция қилиш имконияти туғилди. 1993 йилнинг 6 майида қабул қилинган “Суғурта тўғрисида”ги Қонуннинг 25-моддасида “Суғурта ташилоти ўз молиявий манбаларини бошқа йўл билан фойдаланишга ҳақлидир”, деб кўрсатилган эди. Аммо 2002 йилнинг 5 апрелидаги иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг VIII-сессиясида қабул қилинган «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 6-моддасига мувофиқ “суғурталовчилар суғуртани амалга ошириш билан бевосита боғлиқ бўлмаган тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари мумкин эмас” деб белгиланган. Демак, суғурталовчиларнинг инвестиция фаолияти қатъий чекланган. Шунингдек, Ушбу қонуннинг юқорида кўрсатиб ўтилган моддасида суғурталовчилар

махсус ваколатли давлат органи белгилайдиган тартиб ва шартлардаги инвестиция фаолияти билан шуғулланишларига рухсат берилган. Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 2006 йил 6 майда тасдиқланган, №1571 рақам билан давлат рўйхатидан ва 2006 йил 22 апрелда тасдиқланган, №1565 рақами билан давлат рўйхатидан ўтган буйруқларига асосан, суғурта компаниялари томонидан суғурта резервларини ташкил қилиш ва инвестициялашнинг тартиблари белгилангандир.

Жумладан, унда республика суғурта компанияларининг суғурта активларини жойлаштириш тартиблари, инвестициялашнинг қонунчиликда белгиланган қуйидаги асосий талабларга жавоб бериши лозим:

1. Диверсификация;
2. Қайтишлилиги;
3. Ликвидлилиги;
4. Фойдалилиги.¹⁷

Инвестицион фаолиятнинг диверсификацияси биринчи навбатда суғурта компанияси инвестицион портфелининг барқарорлигини кўзда тутди. Маълумки, суғурта компаниялари уларга ўз маблағларини қўйиши мумин бўлган инвестицион лойихалар тшплами сармоя бозорининг ривожланиш даражасига боғлиқ. Хозирги пайтда суғурталовчиларнинг вақтинчалик бўш турган маблағлари тижорат банклари депозитларига, қимматли қоғозларга жойлаштирилиши, корхона ва кўчмас мулкларга инвестиция қилиниши мумкин. Инвестиция портфел таркиби ва тизимини тартибга солиш одатда киритилган маблағларнинг турлари бўйича минимум ва максимумни белгилаш йўллари орқали амалга оширилади. Шу билан бирга, дунёнинг етакчи компанияларининг тажрибасига кўра, компания инвестицион портфелининг корхонап ва кўчмас мулклар устав фондига инвестициялари 15%, қимматли қоғозларга инвестициялари 25-60%, тижорат банклари депозитларига маблағлари 15-30%, инвестициянинг бошқа туцрларига 1-12% дан ошмайдиган миқдорларда жойлаштирадидлар.

¹⁷ Приказ Министерства Финансов Республики Узбекистан, зарегистрирован №1565 от 22.04.2006 «Об утверждении положения о порядке определения предельно допустимого размера обязательств по отдельным рискам, совокупного размера обязательств и нормативов платежеспособности страховщиков»

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналар маблағлар йаланишини тўғри ташил этиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, маблағлар айланиши энг маъқул вариантыни топиш пировард натижада корхона фаолиятини фойда билан яқунлашига олиб келади.

Суғурта фаолиятида жорий натижалар суғурта бадаллари кўринишида суғурта компаниялари ҳисоб – рақамига келиб тушган пул маблағлари айланиши ҳисобидан даромад келиш имконияти юзага келади.

Ушбу даромадлар суғурта компанияларини суғурта захираларини шакллантириш орқали харажатлар қисмини қоплаш ва фойда олиш манбаи бўлиб хизмат қилади.

Суғурта фаолиятининг жорий таҳлил пул маблағлари тушуми орқали ўзига олётган мажбуриятлар адекватлигини белгилайди.

Ҳар қандай инвестицион лойихани амалга оширишда асосий риск сифатида хизматлар бозорда кучли рақобатчининг бўлишидир. Умуман олганда компания учун қуйидаги турдаги рисклар мавжуд бўлиб улар лойихани амалиётга жорий этишда ўз таъсир доираларини ўтказишлари мумкин.

Сиёсий рисклар –бу турдаги рисклар давлатдаги сиёсий жараён билан бевосита боғлиқ бўлиб ўз ичига қуйидагиларни олади;

- харбий ҳаракатлар натижасида фаолият кўрсата олмаслик;
- кутилмаган ҳодисаларнинг рўй бериши натижасида вақтинчалик фаолиятни юрита олмаслик.
- солиқ қонунчилигида ўзгаришлар.

Ўзбекистон Республикаси сиёсий аҳволнинг тинчлигига қарамасдан кўринишдаги рисклар давлатимизга чегарадош бўлган давлатлардаги нотинч аҳвол сабабли мавжуд бўлиб қолди.

Риск даражасини камайтириш тадбирлари.

- давлат органлари билан компания акциядорлари ўртасидаги алоқани мустаҳкамлаш.

- ишбилармон мухитини яратишуқий рисклар – бу рисклар қонунчилик базасининг номукамаллиги, хужжатларни тўғри тузиш, расмийлаштирилмаслиги билан бевосита боғлиқ.

Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик субъектлари учун барча қонунчилик базаси мукамал ишлаб чиқилганлигига қарамасдан бу турдаги рискни инобатга олмаслик мумкин эмас. Бунинг асосий сабаби бюрократиянинг мавжудлиги.

Аммо компания фаолиятини Давлат қўллаб қувватлаётгани бу турдаги риск даражасини пасайишига олиб келади.

Риск даражасини камайтириш чора тадбирлари бўлиб;

- хужжатларни аниқ шакллари юритиш;
- хужжатларни расмийлаштиришда бу соҳа мутахасисларини жалб этиш;
- юқори малакали юрист ва таржимонлар учун қўйшимча молиявий ресурсларни ажратиш.

Техник рисклар - бу турдаги рисклар ишларни амалга оширишдаги қийинчиликлар ва техник лойиханинг мавжуд эмаслигидан вужудга келади.

Асбоб ускуналарга тендер эълон қилингандан бошлаб, товар етказиб берувчининг техник хизмат кўрсатиш бўйича юқори малакали мутахасислар мавжудлигига ҳам инобатга олинади. Бу сезиларли равишда техник риск даражасини камайтиришга хизмат қилиши мумкин. Ишлаб чиқариш rischi – бу турдаги риск таклиф этилаётган хизматнинг сифати пастлиги, юқори малакали мутахасисларнинг мавжуд эмаслиги бўлиши мумкин. Шунини таъкидлаш лозимки, компания лойихасини амалиётга жорий этиш учун етарли даражада юқори малакали мутахасисларга эга бўлса, бу турдаги риск даражасини камайтиришга хизмат қилади.

Рискни камайтириш даражасини бўйича чора тадбирлари:

- Лойихани амалга оширишда аниқ календар режалаштириш ва бошқаришни йўлга қўйиш;
- Таклиф этилаётган хизматлар устидан доимий назоратни ўрнатиш;

- Юқори малакали кадрларни тайёрлаб бориш.

Экологик рисклар – бу турдаги рисклар атроф мухитни ифлосланиши, атмосфера ва сувга ҳар хил чиқиндиларнинг чиқиши натижасида юзага келади. Биз шуғурланаётган соҳа учун бу турдаги риск даражаси анча пастдир. Маркетинг rischi – бу турдаги рисклар бозорни яхши ўрганилмаганлиги, баҳо сиёсатининг тўғри юритилмаганлиги маркетинг стратегиясини нотўғри эканлаганлиги билан боғлиқ.

Риск даражасини камайтириш;

- Кучли маркетинг хизматини жорий этиш;
- Маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш;
- Маркетинг тадқиқотларини ўтказиш;
- Эгилувчан тариф сиёсатини ишлаб чиқиш.

Молиявий рисклар – бу турдаги рисклар молиявий натижаларини йўқотилган, истемолчининг тўловга лаёқатсизлигидан, талабнинг қатийэмаслигидан, рақобатчилар томонидан нархни камайтиришлар, оборот мабағларининг етишмаслигини келиб чиқишни мумкин.

Рискни даражасини камайтириш чора-тадбирлари.

- Истемолчилар талабини ўрганиш;
- Сифат устида тўлиқ назоратни ўрнатиш;
- Инвестицион ва кредит ресурсларини янги йўналишларини аниқлаш бўйича чора-тадбирларни кўриш;
- Инвестицион – молиявий стратегияни ишлаб чиқариш.

Табиий рисклар – бу турдаги рисклар табиатда ҳар хил бахтсиз ходисаларнинг рўй бериши, ер қимирлаши, сув тошиши сел келиши, ёнғин чиқиши, эпидемия тарқалиши билан боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 24 декабрда қабул қилинган «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги қонунида инвестиция фаолияти ҳамда инвестиция фаолияти билан шуғулланиш тартиблари кўрсатиб ўтилган. Ушбу қонуннинг 4-моддасида инвестицияларни амалга ошириш шакллари ҳақида

тўхталиб ўтилган, яъни инвесторлар инвестицияларни қуйидаги йўллар билан амалга оширишлари мумкин:

- юридик шахс тузиш ёи уларнинг устав жамғармаларида (капиталларида) улушли иштирок этиш, жумладан мол-мулкни ёки акцияларни олиш;

- қимматли қоғозлар, шу жумладан Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан эмиссия қилинган қарз мажбуриятларини олиш;

- концессиялари, шу жумладан табиий ресурсларни қидириш, ишлаб чиқиш, қазиб олиш ёки улардан фойдаланишга бўлган концессияларни олиш;

- мулк ҳуқуқини, шу жумладан улар жойлашган ер участкалари билан биргаликда савдо ва хизмат кўрсатиш сохалари объектларига, турар жойларга мулк ҳуқуқини, шунингдек ерга ҳамда бошқа табиий ресурсларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш ҳуқуқини қонун ҳужжатларига мувофиқ олиш.

Инвесторлар инвестицияларни қонун ҳужжатларига зид бўлмаган бошқа шаклларда ҳам амалга оширишлари мумкин.

Инвестор инвестициялаш мақсади, йўналиши, тури ва ҳажмини мустақил равишда белгилайди, буни амалга ошириш учун шартнома асосида, қоида тариқасида, танлов савдосини ўтказиш йўли билан юридик ва жисмоний шахсларни инвестиция фаолияти иштирокчилари сифатида жалб этади.

Агар қонун ҳужжатларида бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, инвестор, ўзига зарур бўлган мол-мулкни юридик ва жисмоний шахслардан ўзаро келишув асосида белгиланадиган шартларда ҳажми ва номенлатурасини чекламаган тарзда олишга ҳақли.

Инвестор қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумин.

Қонуннинг 14-моддасига асосан инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш қуйидаги йўллар билан амалга оширилади:

- инвестиция фаолиятининг қонунчили негизи такомиллаштириш;

- солиқ тўловчилар ва солиқ солиш объектларини, солиқ ставкалари ва уларга доир имтиёزلарни табақалаштирувчи солиқ тизимини қўллаш;

- асосий фондларни жадал амортизация қилиш;
- нормалар, қоидалар ва стандартларни белгилаш;
- монополияга қарши чораларни қўллаш;
- кредит сиёсати ва нарх белгилаш сиёсатини ўтказиш;
- ерга ва бошқа табиий ресурсларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш шартларини белгилаш;
- инвестиция лойиҳаларини экспертиза қилиш механизмларини белгилаш;
- Ўзбекистон Республикасининг Инвестиция дастурига киритилган инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилиши мониторингини юритиш;
- инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа шаклларда ҳам амалга оширилади.

2002 йилнинг 5 апрелдаги Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VIII-сессиясида қабул қилинган “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонуннинг 6-моддасида-суғурталовчилар махсус ваколатли давлат органи белгилайдиган тартиб ва шартларда инвестиция фаолияти билан шуғулланишларига рухсат берилган.

Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан 2000 йилнинг 28 июнида 66-сонли буйруқ билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида суғурта ташкилотларининг захираларини жойлаштириш тўғрисидаги вақтинчалик низоми”ни 952-рақам билан давлат рўйхатига олинган эди. Ушбу низом 2000 йилнинг 5 августидан юридик кучга киритилган бўлиб 2005 йил 31 декабр гача амал қилди.

Бу низомнинг ўз кучини йўқотиш Молия Вазирлиги томонидан замон талабларига жавоб берадиган, ривожланган давлатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда янги низомни ишлаб чиқирилишини талаб этди. 2006 йилда суғурта компанияларининг ўз резервларини ташкил этиш ва инвестициялаш, компанияларнинг тшлов қобилятини аниқлаш бўйича иккита низом қабул қилинди:

- Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган, 2006 йил 22 апрелда №1565-рақам билан давлат рўйхатидан ўтган “Алохида суғурта таваккалчиликлари бўйича мажбуриятлар, жами мажбуриятларнинг йўл қўйиладиган энг кўп хажмини ва суғурталовчиларнинг тўлов қобилияти меъёрларини аниқлаш тартиби тўғрисида низом”, 2006 йил 2 майдан кучга кирган;

- Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган, 2006 йил 6 майда №1571-рақам билан давлат рўйхатидан ўтган “Суғурталовчилар томонидан суғурта захираларини шакллантириш ҳамда жойлаштириш тартиби ва шартлари тўғрисида низом”, 2006 йил 16 майдан кучга кирган.

Ушбу низомда суғурта ташкилотларининг инвестиция фаолияти давлат томонидан тартибга солинган. Жумладан, унда Республика иқтисодиётида устав ва суғурта маблағлари қисмини инвестициялаш қонунчилик йўли билан белгиланиши ва қуйидаги асосий талабларга жавоб бериши лозимлиги кўрсатиб ўтилган.

Ўзбекистон Республикаси суғурта компаниялари юқоридаги №1565 низомга ўз маблағларини диверсификация, қайтувчанлик, Фойдалилик ва ликвидлилик принциплари асосида жойлаштирадилар.

2006 йил 22 апрелда қабул қилинган №1565 низом суғурта компаниялари томонидан олиниши мумкин бўлган мажбуриятларининг чегаралари, суғурталовчиларнинг тўлов қобилияти масалаларини ўз ичига қамраб олган. Ушбу низомда келтирилган айрим муҳим масалаларга тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Низомга кўра алохида суғурта шартномаси бўйича суғурталовчи мажбуриятларининг йўл қўйиладиган энг кўп хажми ўз маблағлари ва суғурта захираларининг 10%дан ошмаслиги лозим. Суғурталовчи ушбу меъёрдан ортиқ мажбуриятни, қабул қилинган мажбурият бўйича ортиқча таваккалчиликни мазур Низомга мувофиқ равишда қайта суғурталанган ҳолда қабул қилиши мумкин. Алохида таваккалчилик бўйича суғурталовчининг

мажбуриятлари тўланган суғурта муофотига пропорционал тарзда аниқланади, агарда суғурта шартномасида алохида таваккалчиликлар бўйича суғурталовчининг мажбуриятлари хажми кўрсатилмаган бўлган тақдирда.

Мазкур Низом мақсадида суғурталовчининг жами мажбуриятлари деганда биз, 5 та энг катта таваккалчиликлар бўйича суғурталовчи мажбуриятларининг энг кўп хажми тушинилади. Умумий суғурта тармоғида суғурталовчининг жами мажбуриятлари хажми ўзлик маблағлари миқдорининг икки баробаридан ошмаслиги шарт.

Суғурталовчининг тўлов қобилиятини аниқлаш учун охириги ҳисобт санасига суғурталовчининг баланс маълумотлари, шунингдек, ҳисоб-китоб асосида аниқланадиган маълумотлардан фойдаланилади. Суғурталовчининг тўлов қобилияти кўрсаткичи мазкур Низом асосида ўрнатилган суғурталовчи томонидан қабул қилинган мажбуриятлар ва ликвидлиги ҳисобига олинган активлар ўртасидаги нисбат меъёрларининг бажарилиши ҳисобланади. Тўлов қобилиятини суғурта фаолияти хажмларига мувофиқ равишда таъминлаш учун суғурталовчилар йўл қўйиладиган активларнинг ҳақиқий хажми даражасини белгиланган тартибда мувофиқлаштириб бориши зарур.

Республика суғурта компанияларида суғурта захираларни шакллантириш Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган, 2006 йил 6 майда №1571-рақам билан давлат рўйхатидан ўтган « Суғурталовчилар томонидан суғурта захираларини шакллантириш ҳамда жойлаштириш тартиби ва шартлари тўғрисида низоми»га асосан амалга оширилади.

Суғурта захираларининг шаклланиши бўйича қуйидаги қонун-қоидалар мавжуд:

- ҳамма захиралар махсус ҳисоб-китоблар асосида шаклланади;
- захиралар суғурта олиб бораётган валютада шаклланади;
- суғурта захиралари ҳар бир аниқ тўлаш муддатига шаклланади;

- захиралар фақат суғурта шартномаси бўйича эмас, қайта суғурталашда қабул қилинган шартномалар бўйича ҳам шаклланиши мумкин.

Суғурталовчилар ўзига қабул қилган суғурта мажбуриятларини бажариш учун йиғилган суғурта мукофотларидан келгусида суғурта тўловлари учун барча суғурта турлари бўйича керакли суғурта захираларини шакллантиришади. Суғурта захиралари суғурталовчининг суғурталовчилар билан тузган суғурта шартномалари бўйича шу вақтдаги бажарилмаган мажбуриятларининг ҳажмини кўрсатиб туради.

Хориж мамлакатларида қабул қилинган суғурта захираларининг шаклланиши техникасига кўра, суғурта қилувчи бўйнига олган ҳар бир мажбурият тури суғурта захирасига мос келадиган тури билан қопланади. Ҳаёт суғуртаси бўйича амалдаги шартномалар шароитига боғлиқ ҳолда математик захиралар, йиллик рента захиралари, фонд захиралари ва иштирок этиш захиралари шаклланади. Суғуртанинг бошқа турлари бўйича -мукофот захиралари ва зарар захиралари шаклланади. Суғурта захиралари ҳажми амалдаги шартнома бўйича тўланиши керак бўлган суммани бутун ҳолда қоплаши зарур. Шунинг учун уларнинг ҳажмини аниқлаш учун суғурта қилувчининг операцияларини чуқур тахлили ва математик ҳисоб китоблар зарур.

Техник маблағлар суғурта қилувчи томонидан алоҳида суғурта шартномаси ва бутун суғурта портфели бўйича бир муддатга ҳисоб-китоб қилинган суғурта тўловлари бўйича молиявий мажбуриятларни бажариш керак бўлган маблағлар йиғиндиси. Улар суғурта захираларининг қисми бўлиб ҳаёт суғуртасидан ташқари суғурта турлари бўйича ҳисоб-китоб қилинади.

«Суғурталовчилар томонидан суғурта захираларини шакллантириш ҳамда жойлаштириш тартиби ва шартлари тўғрисида низоми»га мувофиқ суғурталовчи ўзининг балансида мажбурият ёки

актив(шароитдан келиб чиқиб) сифатида акс эттириладиган қуйидаги техник захираларни шакллантиришга мажбурдир:

- ишлаб топилмаган мукофотлар захираси (умумий суғурта соҳасида фаолият амалга оширилганда);

- мукофотлар захираси (хаёт суғуртаси соҳасида фаолият амалга оширилганда);

- зарарлар захираси. Суғурта ходисаси оқибатида юзага келган ва суғурта шартномасининг шартлари бўйича қопланиши лозим бўлган зарарлар хажмига мувофиқ равишда аниқланади ва қуйидагилардан ташкил топади:

- хабар қилинган лекин, бартараф этилмаган зарарлар захираси;
- содир бўлган лекин, хабар қилинмаган зарарлар захираси;
- Суғурталовчи Давсуғуртаназорат билан келишган ҳолда қўшимча равишда, қуйидаги захираларни ташкил этиши мумкин:
- олдини-олиш чора-тадбирлари захираси;
- халокатлар захираси;
- зарарлиликнинг тебраниши захираси ;
- активларнинг номувофиқлик захираси ;
- бошқа захира турлари.

Инвестицияларни уларни турли хил белгилари бўйича туркумлаш ёки таснифлаш мумкин. Уларни таснифлашда турли мақсадлар қўйилади. Масалан, инвестицияларни келажак натижаларини баҳолашда, улар бўйича кутиладиган самараларни аниқлашда, уларни ишлаб чиқаришда иштирокида, уларни соҳа ва йўналишларини аниқлашда ва. ҳ.к. шунга ўхшаш белгилари бўйича уларни батафсил туркимини белгилаш амалда қўланилади.

Кўпгина ҳолларда инвестициялар қуйидаги таснифий белгилар бўйича туркумланади.

1. Инвестицияларни киритиш объектлари бўйича.
2. Инвестицияларни банд қилиш муддатлари бўйича.

3. Реал секторни қайта ишлаб чиқариш бўйича.
4. Инвестицияларни якуний натижалари бўйича.
5. Мулкчилик шакиллари бўйича.
6. Мақсадлар бўйича.
7. Рисклар даражалари бўйича.
8. Инвестицияларни киритиш субъектлари бўйича.
9. Молиявий воситалар турлари бўйича.
10. Молиявий таъминлаш жиҳатлари бўйича.
11. Молиялаштириш манбалари, усуллари ва механизмлари бўйича.
12. Молиялаштириш манбалари , механизмлари ва усуллари бўйича.
13. Инвестиция жараёнини иштирокчилари ва уларни ҳиссалари бўйича инвестициялар таснифланади.

Мавзунини такрорлаш учун саволлар

1. Суғурта ташкилотининг молияси деганда нимани тушунаси?
2. Суғурта ташкилотининг суғурта фаолиятидан тушган даромадларини айтиб беринг.
3. Суғурта ташкилотининг инвестиция фаолиятидан олинган даромадларини айтиб беринг.
4. Суғурта ташкилотининг бошқа фаолиятдан олинган даромадларини айтиб беринг.
5. Суғурта ташкилотининг суғурта фаолияти билан боғлиқ бўлган бевосита харажатларини айтиб беринг.
6. Суғурта ташкилотининг суғурта фаолияти билан боғлиқ бўлган билвосита харажатларини айтиб беринг.
7. Суғурта ташкилотларида молиявий натижани шаклланиши қандай кечади.
8. Суғурта ташкилотларини инвестиция фаолиятининг мазмун-моҳияти айтиб беринг.

9. Суғурта компаниясининг инвестиц қилиш имкониятларини қандай омиллар белгилайди?
10. Суғурта ташкилотларининг инвестиция фаолиятига таъсир этувчи омилларни айтиб беринг.

VII БОБ. ШАХСИЙ СУҒУРТАНИНГ МАЗМУНИ ВА ТУРЛАРИ

7.1. ШАХСИЙ СУҒУРТАНИНГ МОҲИЯТИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Шахсий суғурта – бахтсиз ҳодисалар ёхуд табиий ҳодисалар рўй бериши оқибатида фуқароларнинг ҳаёти ва соғлигига шикаст етказилиши билан боғлиқ уларнинг мулкӣ манфаатларини ҳимоялашга қаратилган суғуртанинг мустақил тармоғи. Шахсий суғурта фуқаролар бошига кулфат тушганда уларни моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлашнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Шу маънода, шахсий суғурта ижтимоий ҳимоянинг ҳаётӣ тажрибада синалган ишончли шаклидир.

Шахсий суғуртанинг, хусусан унинг ажралмас бўғини бўлган фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғуртасининг жорий этилиши бир неча асрлик тарихга эга. 1541 йилда Европада мавжуд бўлган денгиз ҳуқуқи қоидаларига кўра, кема эгалари шу кема капитанларини бахтсиз ҳодисалардан суғурталашлари шарт бўлган.

Шахсий суғуртанинг баъзи белгилари қадимги римликларга ҳам маълум бўлган. Ўша пайтда Диана ва Антони мухлисларининг диний жамияти бўлган. Унга аъзо бўлиб кирган шахслар аъзолик бадалини тўлашган. Жамият аъзоларидан вафот этганда уни кўмиш билан боғлиқ харажатлар жамият ҳисобидан амалга оширилган ва ҳатто, пул маблағларининг муайян қисми вафот этган шахснинг меросхўрларига берилган.

1699 йил Англияда шахсий суғурта билан шуғулланадиган дастлабки суғурта ташкилоти барпо этилган ва у аввало бева аёллар ҳамда етим болаларни суғуртасини амалга оширган. Бу жамиятнинг номи “Экватебл” деб аталган. XVIII асрда эса Германияда суяк синиши ҳолатларидан ҳимоялаш бўйича ўзаро ёрдам уюшмалари ташкил этилган. 1849 йили Англияда темир йўлларда бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш бўйича дастлабки «Railway Death Ransengers Company» номли суғурта компанияси тузилди.

Шахсий суғурта бўйича суғурталанувчи сифатида ҳар қандай юридик ва жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Шахсий суғурта – бу инсон ҳаётига, унинг меҳнат қобилияти ва саломатлигига таҳдид соладиган турли хавф-хатарлардан ҳимояланишнинг муҳим шакли.

Ҳозирги пайтда шахсий суғурта суғурта фаолиятининг йирик тармоғи сифатида жаҳон амалиётида кенг қўлланилади. Ривожланган хорижий давлатларда шахсий суғурта турлари бўйича келиб тушган суғурта мукофотлари бошқа суғурта турлари бўйича келиб тушган суғурта мукофотларига нисбатан юқори салмоққа эга. Масалан, АҚШда жами йиғилган суғурта мукофотлари ҳажмида шахсий суғуртанинг ҳиссаси 50,0 фоиздан юқоридир.

Ўтган асрнинг бошларида ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида Россия суғурта ташкилотларининг ваколатхоналари фаолият кўрсатган ва улар аҳолига шахсий суғурта хизматларини кўрсатишган.

1917 йилдан 1990 йилгача мамлакатимизда шахсий суғурталаш ишлари давлат суғурта органлари (Госстрах) томонидан амалга оширилган. Ана шу даврда суғурта шартлари, қоидалари ва тарифлари марказда-Москвада ишлаб чиқилар ва аксарият ҳолларда маҳаллий шарт-шароитлар ва хусусиятлар ҳисобга олинмас эди.

1991 йилда Ўзбекистоннинг ўз сиёсий ва иқтисодий мустақиллигини қўлга киритиши ҳаётимизнинг барча жабҳалари қаторида суғурта соҳасини ҳам бозор муносабатлари тамойилларига мос равишда ривожланиши учун шароит яратди. Тўғри, мустақилликнинг дастлабки йилларида иқтисодиётда рўй берган кескин ўзгаришлар қисқа муддат бўлсада пулнинг қадрсизланишига, пировардида, аҳоли турмуш даражасининг пасайиб кетишига олиб келди. Шубҳасиз, бу ҳолат шахсий суғуртанинг аҳоли ўртасидаги оммавийлигига путур етказди. Натижада, бу суғурта турлари бўйича суғурта шартномалари сони ва суғурта мукофотлари миқдори камайди. Масалан, 1993 йилда шахсий суғуртанинг алоҳида тури бўлган ҳаёт суғуртаси бўйича жами 1770356 дона шартнома тузилган ҳолда бу кўрсаткич 1994 йилда 406864 донага камайган.

Бундай салбий вазиятни олдини олиш ва аҳолининг шахсий суғуртага бўлган ишончини тиклаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолининг омонотлардаги ва давлат суғуртаси бўйича пул маблағларини индексация қилиш тўғрисида” 1995 йилнинг 20 декабрида ПФ № 1327-сон Фармони қабул қилинди.

Ушбу Фармонга мувофиқ, 1996 йилдан бошлаб аҳолининг 1992 йил 1 январгача бўлган ҳолатига кўра ва 1996 йил 1 январгача амалда бўлган Давлат суғурта бош бошқармаси муассасаларида турган ҳаётни, болаларни суғурта қилиш, никоҳ кунда бериладиган узоқ муддатли суғурта шартномалари тўловларини босқичма-босқич индексация қилиш мақсадга мувофиқ деб топилди. Давлат суғурта муассасалари томонидан 1996 йилнинг 1 январидан 1 июлигача бўлган муддатда фуқароларнинг 400,0 мингдан зиёд шартномалари индексация қилинди.

Ўзбекистон Республикасида шахсий суғуртани амалга оширишнинг ҳуқуқий асослари Фуқаролик кодексининг 921-моддасида акс эттирилган. Унга кўра, шахсий суғурта шартномаси бўйича бир тараф (суғурталовчи) бошқа тараф (суғурта қилдирувчи) тўлайдиган, шартномада шартлашилган ҳақ (суғурта мукофоти) эвазига суғурта қилдирувчининг ўзининг ёхуд шартномада кўрсатилган бошқа фуқаро (суғурталанган шахс)нинг ҳаёти ёки соғлигига зарар етказилган, у муайян ёшга тўлган ёки унинг ҳаётида шартномада назарда тутилган бошқа воқеа (суғурта ҳодисаси) юз берган ҳолларда шартномада шартлашилган пулни (суғурта пулини) бир йўла ёки вақт-вақти билан тўлаб туриш мажбуриятини олади. Шунингдек, кодексда шахсий суғурта шартномаси кимнинг фойдасини кўзлаб тузилган бўлса, ўша шахс суғурта пулини олиш ҳуқуқига эга бўлади, деб кўрсатилган.

Шахсий суғурта шартномаси тузишда суғурта қилдирувчи билан суғурталовчи ўртасида қуйидагилар тўғрисида келишувга эришилиши лозим:

- суғурталанган шахс тўғрисида;

- суғурталанган шахс ҳаётида юз бериши эҳтимол тутилиб суғурта амалга оширилаётган воқеа (суғурта ҳодисаси)нинг хусусияти тўғрисида;

- суғурта пули миқдори тўғрисида;
- суғурта мукофотининг миқдори ва уни тўлаш муддати (муддатлари) тўғрисида;
- шартноманинг амал қилиш муддати тўғрисида.

Тарафларнинг келишувига биноан шартномага бошқа шартлар ҳам киритилиши мумкин. Агар суғурта шартномаси суғурта қилдирувчи, суғурталанган шахс ёки наф олувчи ҳисобланган фуқаронинг аҳволини қонун ҳужжатларида белгиланган қоидаларга нисбатан ёмонлаштирадиган шартларни ўз ичига олса, шартноманинг ана шу шартлари ўрнига қонун ҳужжатларининг тегишли қоидалари қўлланилади.

7.2. ШАХСИЙ СУҒУРТАНИНГ ТУРЛАРИ

Суғурталанувчининг ҳаёти, соғлиғи, меҳнат қобилияти билан боғлиқ мулкӣ манфаатлари шахсий суғуртанинг объекти ҳисобланади. Суғурталовчи ва суғурталанувчилар ҳамда суғурталанган шахслар шахсий суғурта субъектларидир.

Шахсий суғурта, одатда, фуқароларни қуйидаги хавф-хатарлардан ҳимояланишини назарда тутди:

- суғурталанувчининг ёки суғурталанган шахснинг вафот этиши;
- меҳнат қобилиятини вақтинчалик йўқотиши;
- нафақа ёшига етиши билан фуқаронинг фаол меҳнат фаолиятини тугаши.

Юқорида қайд этилган ҳамма ҳолатларда суғурта ҳодисасини рўй бериши суғурталанувчининг ёки суғурталанган шахснинг даромадини камайишига сабаб бўлади.

Илмий-иқтисодий адабиётларда шахсий суғурта турлича таснифланади. Мутахассислар ўртасида кенг тарқалган фикрларга кўра, шахсий суғурта 2 та кичик тармоққа бўлинади:

- ҳаёт суғуртаси;
- соғлиқни суғурталаш;

Соғлиқни суғурталаш, ўз навбатида, 2 та гуруҳга бўлинади:

- бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш;
- тиббий суғурта.

Шахсий суғуртани ҳаёт суғуртасига ва соғлиқни суғуртасига бўлинишига асосий сабаб суғурта суммаларини жамғарилиб борилишидир. Ҳаёт суғуртаси узоқ муддатли бўлиб, унда шартнома бўйича белгиланган суғурта суммаси ҳар йили жамғарилиб боради.

Фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталашда суғурта суммалари жамғарилмайди, муддати 1 йилдан ошмайди.

2002 йилнинг 28 майидан эътиборан “Суғурта фаолияти тўғрисида” қонуннинг қабул қилиниши билан суғурта 2 та тармоққа бўлинди:

- ҳаёт суғуртаси;
- умумий суғурта.

Қонунга асосан суғурталовчиларнинг фаолияти суғуртанинг қайси тармоғига ихтисослашганлигига қараб алоҳида лицензияланадиган бўлди. Ҳаёт суғуртасини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензияга эга бўлган суғурталовчилар умумий суғурта турларини ўтказишга ҳақли эмас ёки аксинча.

Шахсий суғурта ихтиёрий ва мажбурий шаклларда амалга оширилади.

Ихтиёрий шахсий суғурта турларига қуйидагилар киради:

- ҳаёт суғуртаси;
- фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш;
- фуқароларнинг соғлиғини ва касалликлардан суғурталаш;
- фуқарони маълум ёшгача етишиш суғуртаси;
- вафот этиш ҳолатидан узоқ муддатли суғурта;
- тиббий суғурта;
- чет элга кетувчиларни касалликлардан суғурта;
- мактаб ўқувчиларини бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш.

Мажбурий тарзда амалга ошириладиган шахсий суғурта турларига қуйидагилар киради:

- йўловчиларни бахтсиз ҳодисалардан мажбурий суғурталаш;
- солиқ органлари ходимларини бахтсиз ҳодисалардан мажбурий давлат суғуртаси;

• Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати, Давлат божхона қўмитаси, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги ходимларини бахтсиз ҳодисалардан мажбурий давлат суғуртаси.

Мажбурий давлат суғуртасини 2003 йил 1 январдан бошлаб “Ўзбекинвест” экспорт-импорт миллий суғурта компанияси ўтказиб келмоқда. Ушбу суғурта турлари бўйича суғурта тарифи бир суғурталанувчига бир йилга энг кам ойлик иш ҳақининг 20 фоизи миқдорида белгиланган. 2005 йил 1 февраль ҳолатига бу сумма 1306 сўмни ташкил этади (2004 йил 1 августдан энг кам иш ҳақи 6530,0 сўм миқдорида белгиланган). Суғурта мукофотлари суғурталанувчи учун республика бюджети маблағлари ҳисобидан тўланади.

Ҳозирги пайтда мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган суғурта ташкилотлари, асосан, қуйидаги суғурта турларини амалга оширишади:

- бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш;
- ихтиёрий тиббий суғурта ва касал бўлиш ҳолатидан суғурта;
- чет элга кетаётган шахсларни суғуртаси;
- ҳаёт суғуртаси.

Юқорида қайд этилган суғурта турлари ичида бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш кенг тарқалган бўлиб, улар “Ўзбекинвест” ЭИМСК, “Ўзагросуғурта” ва “Кафолат” давлат-акциядорлик суғурта компаниялари, “Мадад” суғурта агентлиги каби бир қатор суғурта ташкилотлари томонидан амалга оширилади.

2012 йил 1 июнь ҳолатига мамлакатимизда 34 та суғурта ташкилоти фаолият кўрсатаётган бўлса, уларнинг аксарияти бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш, ва фақат 2 таси ҳаёт суғуртаси бўйича тегишли лицензияларга эга.

Суғурта бозорида мижозларни жалб этиш бўйича рақобат бўлганлиги туфайли ихтиёрий шахсий суғурта турлари бўйича тариф ставкалари турличадир. Масалан, “Ўзбекинвест” компаниясида 20-25 ёшлардаги шахсларни 100,0 минг сўмга суғурталаш учун тариф ставкаси ана шу суғурта суммасига нисбатан 1,125 фоизни, ёши 55-60 да бўлган фуқаролар учун эса тариф ставкаси 1,575 фоизни ташкил этади. “Ўзагросуғурта” суғурта компаниясида мактаб ўқувчиларини бахтсиз ҳодисалардан ихтиёрий суғурталаш бўйича тариф ставкаси суғурта суммасига нисбатан 0,2 фоиз миқдорида белгиланган.

“Кафолат” суғурта компаниясида талабаларни бахтсиз ҳодисалардан ихтиёрий суғуртаси бўйича тариф ставкаси суғурта суммасига нисбатан 0,5 фоизни ташкил этади.

7.3. ФУҚАРОЛАРНИ БАХТСИЗ ҲОДИСАДАН СУҒУРТА ҚИЛИШ

Шахсий суғурта турлари таркибида фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан ихтиёрий суғурталаш алоҳида ўринга эга. Шу боис, биз ушбу суғурта тури билан яқиндан танишамиз. Фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан ихтиёрий суғурталаш бўйича шартнома қонунга кўра юридик ва жисмоний шахсларни ёзма аризаси асосида тузилади. Шартнома тузишдан олдин суғурта ташкилоти ўз мижозларига суғурта хизматини таклиф этади. Юридик ва жисмоний шахслар суғурта шартномаси тузишдан олдин албатта суғурталовчининг молиявий ҳолати, лицензияси мавжудлиги билан қизиқиши лозим.

Суғурта шартномаси тузишдан олдин суғурта ташкилоти вакили суғурталаётган шахсларни фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш қоидалар билан таништириши лозим. Мазкур суғурта тури бўйича фуқароларни бахтсиз ҳодиса рўй бериш натижасида соғлиғи ва ҳаётини сақлаш билан боғлиқ манфаат суғурта объекти ҳисобланади. Суғурталовчи, одатда, асаб ва рухий касалликка дучор бўлган, фалаж, кўзи ожиз шахслар,

эшитиш қобилияти заиф бўлган ва ногирон шахслар билан суғурта шартномасини тузмайди.

Суғурталанган шахснинг ҳаётига ва соғлиғига қуйидаги бахтсиз ҳодисаларни рўй бериши натижасида шикаст етганда ва тасдиқланганда суғурта суммалари берилиши мумкин:

- жароҳат олганда;
- суякларни синиши, чиқиши;
- ички органларни зарарланиши;
- куйиши;
- тери қатламларини совуқ уриши;
- элект токи таъсирида жароҳатланиши;
- кимёвий моддалар ва зарарли ўсимлик таъсирида зарарланиши;
- тиш синиши.

Бундан ташқари юқорида қайд этилган ҳолатлар натижасида ўлим ҳолати юз берганда ҳам суғурта суммаси тўланади.

Қуйидаги ҳодисаларни рўй бериши оқибатида суғурталанган шахснинг ҳаёти ва соғлиғига шикаст етказилса ёхуд ўлимга олиб келса суғурта суммаси тўланмайди:

- ядро портлаши;
- радиация ва нурланиш;
- суғурталанган шахснинг атайин ҳатти-ҳаракати натижасида бахтсиз ҳодисалар юз берганда, ўз жонига қасд қилганда ва жиноий ҳаракатлар натижасида рўй бериши.

Суғурта мукофоти суғурта ташкилотининг ҳисоб-китоб рақамига келиб тушгандан сўнг у шартномада кўрсатилган муддат ичида фуқароларга суғурта полисини бериши шарт. Агар суғурта полиси йўқотилган тақдирда суғурта ташкилоти суғурталаган шахсга унинг дубликатини беради.

Суғурталанувчиларнинг ҳуқуқлари:

- суғурта шартномаси амалда бўлган даврда суғурталанган шахс суғурта ташкилотидан суғурта масалалари бўйича маслаҳатлар олиши;

-суғурта полиси йўқотилганда унинг дубликати олиш.

Фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталашда суғурталанган шахслар яна қуйидаги ҳуқуқларга эга бўлиши мумкин:

- суғурта суммасини олишда низолар пайдо бўлганда мустақил экспертни жалб этиш;

- суғурталанувчи билан келишилган ҳолда амалдаги суғурта шартномасига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш;

- суғурталовчи билан келишган ҳолда суғурта шартномасини муддатдан олдин бекор қилиш.

Суғурталанувчи мажбуриятлари:

- суғурта шартномасида кўрсатилган муддат ва шартларда суғурта мукофотларини тўлаш;

- суғурталанган шахсларга суғурта шартномаси шартлари тўғрисида маълумотлар бериш.

Суғурталовчининг ҳуқуқлари:

-суғурта ҳодисалари суғурталовчи томонидан тан олинмаганда суғурта суммаларини тўламаслик;

- суғурта шартномасида кўрсатилган муддатда суғурта мукофоти тўланмаса суғурта шартномасини бекор қилиш.

Суғурталовчининг мажбуриятлари:

- фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан ихтиёрий суғурталаш қоидалари ва суғурта шартномаси шартлари билан суғурталанувчини таништириш;

- суғурта шартномасида кўрсатилган муддатда суғурта полисини бериш;

- суғурта ҳодисаси рўй берганда суғурта суммасини тўлаш;

- суғурта суммасини тўлашдан воз кечилганда, у ҳолда 10 кун муддатда суғурталанувчига ёзма равишда хабар бериш.

Суғурта ҳодисаси рўй берганда бу ҳақида суғурталанган шахслар қисқа муддатда суғурталовчига хабар бериши лозим. Бахтсиз ҳодиса рўй берганда

суғурталанган шахслар суғурталовчига қуйидаги ҳужжатларни тақдим этиши шарт:

- суғурта полиси;

- даволаш профилактика муассасидан бахтсиз ҳодиса натижасида суғурталанган шахснинг даволанганлигини тасдиқловчи маълумотнома.

Зарурият бўлганда суғурталовчи суғурта суммасини тўлаш масаласини ҳал этиш учун зарур бўлган бошқа ҳужжатларни сўрашга ҳам ҳақли.

Бахтсиз ҳодисалар рўй бериш натижасида ўлим ҳодисаси рўй берганда қуйидаги ҳужжатлар тақдим этилади:

- суғурта полиси;

- ФХДЁ бўлимидан ўлим ҳолати рўй бергани тўғрисида маълумотнома;

- меросхурлик ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат;

агар ўлим ҳодисаси йўл-транспорти натижасида рўй берган бўлса, йўл ҳаракати хавфсизлиги органидан олинган маълумотнома

- шахсни тасдиқловчи ҳужжат.

Суғурталовчи зарурият бўлганда юқоридаги ҳужжатлардан ташқари бошқа ҳужжатларни сўрашга ҳам ҳақли.

7.4. ИЖТИМОЙ СУҒУРТА ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ, МОҲИЯТИ

Ижтимоий суғурта аҳолини турли хавф-хатарлардан ижтимоий химоялаш ҳисобланади, яъни ишдан кетиш, меҳнатга лаёқатлиликини, даромадни йўқотиш каби хавф-хатарлар йиғиндиси ҳисобланади. Ижтимоий суғуртанинг муҳим жиҳати шундаки, у иш берувчи ва ишчиларнинг мақсадли бадаллари асосида шаклланган махсус нобюджет фондлар томонидан молиялаштирилади. Ижтимоий суғурта тенгсизлик қондаси асосида тузилган: суғурта тўлови меҳнат улуши ҳамда суғурта муддати билан боғлиқ бўлади.

Ижтимоий суғурта фондларининг муҳим характери ҳамда иш берувчи ва ишчиларнинг бирдамлик қондаси уларни бошқаришнинг ўз хос

хусусиятини белгилаб беради. Бу фондлар ўзини-ўзи бошқариш ва нотижорат хўжалик юритиш қонидаси асосида ишлайди.

Меҳнатга лаёқатлилиғни ва даромадни йўқотишга олиб келадиган ижтимоий хавф-хатарларига қуйидагилар киради: касаллик, ишлаб чиқаришдаги жароҳат, касбий касаллик, бахтсиз ходиса, оналик ва болалик, ишсизлик, қариллик, боқувчисини йўқотиш.

Жамият ривожланиши билан ижтимоий суғуртанинг ўрни ва роли сезилари ошиб боради, бунга аҳолининг мажбурий ижтимоий суғурталаганлик даражасининг ошиши, ижтимоий суғурта дастурларининг кенгайиши, тўланадиган пенсия, нафақалар хажмининг ҳамда кўрсатиладиган хизматлар сифатининг ўсиши, уларнинг қиймати ва аҳоли реал даромадларининг ошиши сабаб бўлади.

Ижтимоий-сиёсий нуқтаий-назардан қараганда, ижтимоий суғурта фуқароларнинг қариллик, касаллик ҳолатлари, оналик, меҳнат қобилиятининг тўлиқ ёки қисман йўқотиши, боқувчисини йўқотиш, ишсизлик каби ҳолатларда моддий таъминот олишга конституцион ҳуқуқи борлигини кўрсатади. Тўланадиган маблағ миқдори меҳнат стажи, ойлик иш ҳақи, меҳнат қобилиятини йўқотганлик даражасини ҳисобга олган ҳолда аниқланади ва амалдаги қонунчиликка асосланади.

Ижтимоий суғуртанинг энг муҳим иқтисодий функцияси шундаки, у меҳнат ресурсларини такрор ишлаб чиқариш учун зарур шароитларини яратади, шу билан бирга ижтимоий соҳада давлат сиёсатининг ажралмас қисми ҳисобланади. Шунингдек, ижтимоий суғурта тизими жамиятда ижтимоий ҳаққонийликни таъминлаш, сиёсий бирдамликни яратиш ва уни сақлаб қолишнинг дастлабки шартларидан бири ҳисобланади.

Ижтимоий суғуртанинг ёрдами билан жамият қуйидаги вазифаларни бажаради:

-ишга лаёқатсиз ва меҳнат жараёнида иштирок этмайдиган шахсларнинг харажатларини қоплашга қаратилган пуллик фондларни шакллантириш;

-меҳнат ресурсларини такрор ишлаб чиқаришнинг тузилма ва зарур

миқдорини таъминлаш;

- жамиятнинг ишловчи ва ишсиз аъзоларини моддий таъминлашдаги узилишларни камайтириш;

- аҳолининг меҳнат жараёнига жалб этилмаган гуруҳларининг яшаш даражасини кўтаришга эришиш.

- Ижтимоий суғурта тизими икки қисмдан иборат:

- биринчиси, ишчиларнинг соғломлаштириш ва қайта тайёрлаш тадбирларини ўтказган ҳолда меҳнат қобилиятини қайта тиклаш ва уни сақлашни таъминлаш;

- иккинчиси, меҳнат қобилиятини йўқотганларга ёки унга умуман эга бўлмаганларга моддий таъминотни кафолатлаш.

Мавзунини такрорлаш учун саволлар

1. Шахсий суғуртанинг келиб чиқиш тарихини айтиб беринг.
2. Шахсий суғуртани моҳиятини тушунтириб беринг.
3. Шахсий суғуртанинг мажбурий шакли ҳақида гапириб беринг.
4. Шахсий суғуртанинг қандай турлари мавжуд?
5. Ҳаёт суғуртасининг объекти ҳақида гапириб беринг.
6. Давлат мажбурий шахсий суғуртасининг моҳиятини тушунтириб беринг.
7. Мажбурий давлат суғуртаси бўйича суғурта хизматини қайси суғурта компанияси томонидан амалага оширилади?
8. Чет элга кетаётган шахсларни суғурталаш тартибини ҳақида гапириб беринг.
9. Фуқароларни бахтсиз ҳодисадан суғурта қилиш қоидаларини айтиб беринг?
10. Шахсий суғурта шартномаларининг ўзига хос жиҳатларини тушунтириб беринг.

VIII БОБ. МОЛ-МУЛК СУҒУРТАСИ

8.1. УМУМИЙ СУҒУРТА ТАРМОҒИНИНГ МОЛ-МУЛКЛАРНИ СУҒУРТАЛАШГА ОИД КЛАССЛАРИ

Юридик шахсларнинг мол-мулкни суғурталаш суғурта ташкилотлари томонидан “Суғурта фаолияти классификатори”га мувофиқ, умумий суғурта тармоғининг 8-класси - “Мол-мулкни оловдан ва табиий офатлардан суғурта қилиш”да қайд этилган шартларда, яъни ёнғин, портлаш, бўрон, довул, жала, кўчки, тупроқнинг чўкиши, емирилиш, ер ости сувлари, сел, яшин уриши, зилзила, ядро энергияси таъсири натижасида мол-мулк йўқотилганда ёки шикастланганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғуртанинг турлари асосида амалга оширилади. Шунингдек, мазкур классификаторнинг 9-класси ҳам мол-мулкларни суғурта қилишга оид бўлиб, у “Мол-мулкни зарардан суғурта қилиш” деб аталади. 9-класснинг мазмуни 8-классда кўрсатилмаган дўл, қалин қор ёғиши ёки қаттиқ совуқ тушиши, бузиб кириб ўғирлик қилиш ва бошқа воқеалар натижасида мол-мулк йўқотилганда ёки шикастланганда суғурта қопламаси тўланишини таъминловчи суғуртанинг турлари жамидан иборат.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, юридик шахсларнинг мол-мулкни суғурта қилиш ҳуқуқига Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 8 ва 9-класслар бўйича лицензия олган барча суғурта ташкилотлари ҳақлидир.

Юридик шахсларнинг мол-мулкни суғурта қилиш суғурталовчилар билан тузилган шартномага мувофиқ амалга оширилади.

Суғурта шартномаси - томонларнинг аниқ юридик ва молиявий муносабатларини белгилаб берувчи ҳужжатдир. Шартномада франшиза қўлланилиши мумкин. Франшиза-юридик шахслар кўрган зарарнинг муайян қисми бўлиб, суғурта ҳодисаси юз берганда суғурта ташкилоти ана шу қисм доирасида жавобгар бўлмайди ва у тўланиши керак бўлган суғурта қопламасидан чегириб ташланади.

Суғурталовчи юридик шахсларга тегишли мол-мулкларни ёнғин, зилзила, тошқин, сув босиши, кўчки, бўрон, ер чўкиши, ички санитария техникаси тизимлари бузилиши натижасида тўлиқ ёки қисман нобуд бўлганда суғурта қопламасини, суғурталанувчи бўлган юридик шахслар эса суғурта мукофотини ўз вақтида тўлаш ва шартноманинг бошқа шартларини бажариш мажбуриятини ўз зиммасига олади. Мана шу қайд этилган ҳолатлар суғурта ташкилоти ва юридик шахслар ўртасида мол-мулкни суғурталаш бўйича тузилган шартноманинг предметини ташкил этади.

Суғурталовчининг мажбуриятлари суғурта мукофоти суғурталовчининг ҳисоб-китоб рақамига келиб тушган пайдан эътиборан кучга киради. Сўнг суғурта полиси суғурталанувчига шартномада кўрсатилган муддат ичида берилади.

8.2. ЮРИДИК ШАХСЛАР МОЛ-МУЛКИНИ СУҒУРТАСИДА ИШТИРОК ЭТАЁТГАН ТОМОНЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ВА МАЖБУРИЯТЛАРИ

Юридик шахсларнинг ҳамда суғурталовчи ўртасида тузилган суғурта шартномасида томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари акс эттирилади.

Суғурталанувчи бўлган юридик шахсларнинг мажбуриятларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Суғурта объектини кўздан кечириш учун имконият яратиб бериш;
- Суғурта мукофотларини ўз вақтида тўлаш;
- Шартнома тузилаётганда суғурталовчига суғурта таваккалчилигини баҳолаш учун аҳамият касб этувчи ўзига маълум барча ҳолатлар ҳақида, шунингдек мазкур суғурта объекти бўйича тузилган ёки тузилажак ҳамма суғурта шартномалари тўғрисида маълумот бериш;

- Суғурта ҳодисаси юз берганда суғурталанган мулкка зарар етказилишининг олдини олиш ва зарарни камайтириш учун зарур чораларни кўриш ва суғурталовчига суғурта ҳодисаси содир бўлганлиги ҳақида суғурта шартномасида кўрсатилган муддатларда хабар бериш.

Юридик шахслар суғурталанган мулкни кўздан кечириш учун суғурталовчига тақдим қилиши ёки мулкнинг барча зарарланган қисмларининг фотосурати ёки видео суратини олдириши ва тиклаш ишлари бошлангунга қадар ўзи қиладиган ишларни суғурталовчи билан келишиб олиши керак.

Юридик шахслар қуйидаги ҳуқуқларга эга бўлиши мумкин:

- бутун мулкни ва айрим объектларни томонларнинг қўшимча келишуви ёки янги суғурта шартномаси шартлари асосида қўшимча суғурталаш;
- суғурта ҳодисаси содир бўлганда мустақил экспертиза ўтказилишини талаб қилиш;
- суғурта шартномаси амалда бўлган даврда суғурталовчидан суғурта масалалари борасида маслаҳатлар олиш;
- суғурталовчи билан келишган ҳолда суғурта шартномасига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш.

Юридик шахслар олдида суғурта шартномасига мувофиқ суғурта ташкилоти қуйидаги мажбуриятларга эга бўлади:

- шартномада белгиланган муддатларда суғурта полисини бериш ва шартнома тузишда асосланган суғурталаш қоидалари билан таништириш;
- суғурта шартномасида назарда тутилган суғурта ҳодисалари юз берганда суғурта ҳодисаси содир бўлганлиги ҳақидаги далолатнома асосида суғурта қопламаси тўлаш;
- суғурталанувчи билан бўладиган муносабатларда махфийликни таъминлаш.

Шу билан бир каторда суғурта ташкилотининг ҳуқуқлари қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- агар суғурта ҳодисаси:
 - а) суғурталовчининг суғурта ҳодисасини келтириб чиқариш учун атайлаб қилган ҳатти-ҳаракатлари натижасида юз берган бўлса;
 - б) суғурталанувчи таваккалчиликдаги жиддий ўзгаришлар ҳақида суғурталовчини бохабар қилган бўлмаса;

в) суғурталанувчи суғурта ҳодисаси тўғрисида суғурталовчига хабар бермаган ёки етказилган зарар тафсилотлари, тури ва миқдорини аниқлашда суғурталовчи ёхуд унинг вакили иштирок этишига тўсқинлик қилган бўлса;

г) суғурталанувчи зарарни аниқлаш учун зарур бўлган ҳужжатларни тақдим этмаган бўлса, суғурта товони тўлашни рад этиш;

- суғурта шартномасининг муддати мобайнида суғурталанган мулкнинг аҳволи ва қийматини, шунингдек суғурталанувчи ўз мулки ҳақида маълум қилган маълумотларнинг тўғрилигини текшириш;

- суғурталанувчидан суғурта ҳодисаси ҳақида хабар келишини кутиб ўтирмасдан, суғурта ҳодисаси етказган зарарни кўздан кечириш ва баҳолашга киришиш;

- суғурта ҳодисаси юз бериш хавфининг даражасини ифодаловчи қўшимча ҳужжатларни талаб қилиб олиш.

Суғурталанувчи бўлган юридик шахслар суғурта мукофотини шартномада кўрсатилган муддатда тўламаганда шартнома юридик кучини йўқотиши мумкин.

Агар суғурталанган мулкнинг йўқолиши ёки зарарланишига қуйидагилар сабаб бўлса суғурта ташкилоти суғурта жавобгарлигидан озод этилиши мумкин:

а) суғурталанувчининг мажбуриятлари кучга киргунга қадар мулкда мавжуд бўлган ҳамда суғурталанувчи ёки унинг вакилларига маълум бўлган камчилик ва нуқсонлар;

б) суғурталанган мулкдан фойдаланиш қоидаларининг суғурталанувчи ёки унинг вакиллари томонидан бузилиши натижасида зарар етказилиши;

в) суғурталанувчининг ёки унинг шартнома бўйича суғурталанган мулк ишониб топширилиши мумкин бўлган ходимларидан, вакилларида ёки бошқа шахслардан бирининг эҳтиётсизлиги, виждонсизлиги, носамимийлиги, шунингдек мулкка мулкдорлик ёхуд эгалик ҳуқуқининг қаллоблик йўли билан бошқа шахсга ўтказилиши;

г) доимий таъсир кўрсатувчи фойдаланиш омиллари (эскириш, занглаб чириш) ва об-ҳаво омиллари таъсирида ёхуд суғурталанган нарсалардан фойдаланмаслик оқибатида аста-секин зарарланиш;

д) суғурталанувчи ёки унинг вакиллари томонидан ёнгин хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши;

е) енгил алангаланадиган модда ва материалларни сақлаш ёки улардан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши;

з) суғурталанувчи зарарланган нарсаларни ёки уларнинг қолдиқларини суғурталовчига кўрсатишдан бош тортган тақдирда, бутунлай йўқ бўлиб кетиши мумкин бўлган нарсалар бундан мустаснодир;

и) уруш ёки уруш ҳаракатлари (уруш эълон қилингани-қилинмаганидан қатъи назар), ғалаён, инқилоб, кўзғолон, исён, фитна, иш ташлаш, ноқонуний йўл билан ҳокимиятни қўлга олиш, суиқасд, кўпорувчилик ҳаракати, амалда ёки қонуний мавжуд бўлган ҳукуматнинг ёки бирор ҳокимият органининг фармойиши билан мусодара қилиш, реквизиция, бузиш ёки зарарлантириш, ядро реакцияси, ядро нурланиши ёхуд радиоактив зарарланиш.

Ички санитария техникаси тизимлари бузилганда қуйидаги:

а) агар фалокат суғурталанувчининг эҳтиётсизлиги ёки ношуд хатти-ҳаракатлари туфайли юз берган;

б) башарти фалокат учинчи шахсларнинг атайлаб қилган ёки атайлаб қилмаган хатти-ҳаракатлари оқибатида юз берган ҳолларда суғурта ташкилоти етказилган зарар учун жавоб бермайди.

8.3. СУҒУРТА ҲОДИСАСИ ЮЗ БЕРГАНДА ТОМОНЛАР ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШ

Суғурта қоламаси суғурта-ланувчининг зарарни қоплаш тўғрисидаги ёзма аризаси, шунингдек, ваколатли органлардан олинган тегишли ҳужжатлар асосида тўланади. Бундай ҳужжатларнинг тақдим этилмаслиги

суғурталовчига ушбу ҳужжатлар билан тасдиқланмаган зарар учун товон тўлашни рад этиш ҳуқуқини беради.

Суғурталанувчи суғурта ҳодисаси содир бўлгани ҳақида ариза бергач, комиссия тузилиб, унинг таркибига суғурталанувчининг, суғурталовчининг, зарур ҳолларда эса ваколатли ташкилотларнинг ҳам вакиллари киритилади. Комиссия муайян муҳлат ичида зарарланиш сабаблари ва миқдорини аниқлайди. Комиссия суғурта ҳодисасини эътироф этган тақдирда йўқотиш ва зарарлар миқдори, шунингдек тўланиши лозим бўлган суғурта қопламасининг миқдори аниқланади. Томонлар буни далолатномада қайд этадилар.

Мазкур далолатнома суғурталанувчига суғурталовчи томонидан суғурта товони тўланиши учун асос бўлади.

Зарар сабаблари ва миқдори хусусида томонлар ўртасида низолар пайдо бўлган ҳолларда мустақил экспертиза ўтказилиши мумкин.

Суғурталанувчи зарарни қоплаш ҳақидаги аризасида қуйидагиларни кўрсатиши шарт:

- суғурта ҳодисаси юз берган сана ва унинг тавсифи;
- суғурта ҳодисаси содир бўлганда суғурталанувчи қилган ишлар;
- зарар миқдори ва суғурталанувчи даъво қилаётган суғурта товонининг миқдори. Бунда тегишли рўйхат ва сумма кўрсатилиши керак;
- зарарни қоплаш учун учинчи шахслардан олинган товон миқдори.

Мабодо зарар тўлиқ қопланган бўлса ёки суд қарорига кўра зарар айбдор шахс томонидан қопланадиган бўлса суғурталанувчи суғурта товони олиш ҳуқуқидан маҳрум бўлади.

Қуйидаги ҳолларда суғурта товони тўланмайди:

- агар суғурталанувчи зарар етказилишига олиб келувчи ҳатти-ҳаракатларни атайлаб ёки қўпол эҳтиётсизлиги туфайли содир этган ёки уларга йўл қўйган бўлса;
- башарти зарар келиб чиқишига олиб келган ҳолатлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан текширилаётган бўлса, текширув тамом

бўлгунга қадар. Мабодо суғурталанувчи ёки наф олувчи шахс зарар учун айбдор ёки учинчи шахслардан товон олган бўлса, суғурталовчи суғурта шартларига кўра тўланиши лозим бўлган пул билан айбдор ёхуд учинчи шахслардан олинган пул ўртасидаги фарқнинг ўзини тўлайди. Шартнома имзолагандан сўнг таваккалчилик даражасида рўй берган ва суғурта ҳодисаси юз бериш эҳтимолини оширадиган барча ўзгаришлар суғурталовчига суғурта шартларини ўзгартириш ҳамда қўшимча суғурта мукофоти тўланиши талаб қилиш ҳуқуқини беради. Суғурталанувчи қўшимча суғурта мукофотини тўлашдан бош тортган тақдирда мазкур шартнома юридик кучини йўқотади, тўланган суғурта мукофоти эса қайтариб берилмайди. Шартномада келишилган зарарларни қоплаш учун суғурталовчи томонидан амалга оширилган ҳар бир тўлов мажбуриятлар чегарасини ана шу тўлов миқдорида, аммо агар масъулият чегарасини қайта тиклаш учун қўшимча суғурта мукофоти тўланмаса, далолатномада қайд этилган зарар миқдоридан кўп бўлмаган ҳажмда камайтиради. Шартнома томонлар унда курсатилган мажбуриятларини бажармай қўйгунларига қадар кучда бўлади. Томонлардан бирининг камида 30 кун олдин бериладиган ёзма аризасига биноан шартнома исталган вақтда бекор қилиниши мумкин.

Агар суғурталанувчи шартномани муддатидан олдин бекор қилишини маълум қилса, суғурта мукофоти унга қайтарилмайди.

Суғурта шартномаси бекор қилинишини суғурталовчи талаб этган тақдирда:

а) суғурталанувчига суғурта мукофоти муддати тамом бўлмаган даврга мутаносиб миқдорда қайтарилади, бунда ўтган даврда қилинган харажатлар суғурта мукофотидан ушлаб қолинади;

б) башарти суғурта шартномаси бекор қилинишининг талаб этилишига ушбу шартномада келишилган шартларнинг суғурталанувчи томонидан бузилиши сабаб бўлса, фақат суғурта мукофоти муддати тамом бўлмаган даврга мутаносиб миқдорда қайтарилади.

Суғурта товони тўлаш ҳақида далолатнома тузилгандан кейин суғурталанувчининг зарар етказилиши учун жавобгар шахсларга нисбатан бўлган ҳуқуқлари тўланган пул миқдорида суғурталовчига ўтади.

Суғурталанувчи зарар етказган шахсга бўлган даъвосидан ёки унга нисбатан бўлган талабларнинг амалга оширилишини таъминловчи ҳуқуқларидан воз кечганда, шунингдек регресс талабни қўйиш учун зарур бўладиган ҳужжатларни суғурталовчига беришдан бош тортганда суғурталовчи суғурта товони тўлашдан озод бўлади.

Шартномага киритилмаган ҳамма қўшимча ва ўзгартиришлар, шунингдек пролонгация, бекор қилиш ёки тўхтатиш томонларнинг розилиги билан ўзаро хабар берилган ҳолда ёзма равишда амалга оширилмоғи даркор.

Суғурта шартномасидан келиб чиқувчи барча низо ва келишмовчиликлар томонларнинг музокара олиб бориши йўли билан ҳал этилади, келишувга эришиб бўлмаган тақдирда эса тегишли муддат ичида Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда қараб чиқиш учун хўжалик судига оширилади.

8.4 ҚУРИЛИШ-МОНТАЖ ИШЛАРИНИ СУҒУРТАЛАШ

Иқтисодиётда қурилиш ишларини суғурталаш муҳим аҳамият касб этади. Бунинг асосий сабаби катта маблағларни сарф қилишдан асосий мақсад катта фойда олишдир ва иқтисодиётда қўшилган қиймат ҳажмини оширишдир. Агар бу малағлар бирон-бир ҳодиса туфайли бу маблағларнинг йўқолиб қолиши иқтисодиётнинг ривожланишига ўз таъсирини бевосита кўрсатади. Шунинг учун ҳозирги пайтда республикамызда қурилиш ишларини суғурталаш ишларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Республикамызда қурилиш ишларини суғурталаш ишлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 20 декабрдаги 532-сонли қарори асосида “Объектларни давлат маблағлари ва Ҳукумат кафолати остидаги кредитлар ҳисобига барпо этишда қурилиш таваккалчиликларини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Низом мувофиқ ва Ўзбекистон Республикасида қурилиш таваккалчилигини суғурта қилиш Фуқаролик

кодексининг 669-моддасига ва Вазирлар Маҳкамасининг "Капитал курилишда иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тугрисида" 1998 йил 3 сентябрдаги 375-сон қарорига ва бошқа қонунчилик ҳужжатларига мувофиқ тартибга солиб борилмоқда .

Бугунги кунда давлат бюджети маблағлари ва ҳукумат қаровли остидаги кредитлар ҳисобига маблағ билан таъминланаётган қурилиш объектлари бўйича таваккалчиликларни суғурта қилиш Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексига, ҳамда бошқа қонун ҳужжатлари ва меъёрий ҳужжатларга амалга оширилади.

Суғурта ташкилоти пудратчи ва ёки суғурталашдан манфаатдор бошқа шахсларнинг мулкӣ манфаатларини, шунингдек қурилиш пудрати шартномасида назарда туҳҳлган қурилиш-монтаж ишларини амалга оширишга учинчи шахсларнинг ҳаётига, соғлишга ва мол-мулкига зарар етказилганлиги учун суғурталанувчининг жавобгарлигини суғурталайди.

Суғурта қилиш суғурта шартномасида белгиланган суғурталанувчи ёки бошқа шахс фойдасига амалга оширилади. Суғурталанувчига ва бундай шахсга суғурта қилинган мол-мулк нобуд бўлиши ёки шикастланишидан етказилган зарар тўланиши мумкин.

Шунингдек бинолар, иншоотлар, асбоб-ускуналар, машиналар, уларга эҳтиёт қисмлар, материаллар ва қурилиш майдонида бўлган ҳамда суғурта шартномасида қайд этилган қурилиш ва монтаж буюмини узида ифода қиладиган бошқа мол-мулк, шунингдек қурилиш-монтаж ишларини амалга оширишда учинчи шахсларнинг ҳаётига, соҳиғига ва мол-мулкига зарар етказилганлиги учун суғурталанувчининг жавобгарлиги суғурта қилиш объектлари ҳисобланади. Бу ерда суғурта қилиш таваккалчиликларнинг қуйидаги гуруҳлари қопланишини таъминлайди:

- > ёнгин, чакмоқ, портлаш, учувчи аппаратларнинг тўлаши, ўз-ўзидан ёниш;
- > уғрилиқ ва учинчи шахсларнинг қасдан содир этган ҳаракатлари;
- > сув тошқини ва сув босиши, қувурларнинг ёрилиши;

- > бўрон, довул;
- > зилзила, сел, кўчки, тупроқнинг чўкиши, ўприлиш, қулаш;
- > қисқа туташув, ортиқча кучланиш, электр ёйлари;
- > машина ва механизмлар, қурилиш материаллари ва конструкцияларнинг қулаб тушиши;
- > нуқсонли материаллар ва конструкцияларни онгсиз равишда қўллашдан кўрилган зарар;
- > қурилиш-монтаж ишларини амалга оширишда учинчи шасхлар олдида фукаролик жавобгарлиги пайдо бўлиши.

Суғурталанувчининг суғурта полисинг ёки тавакалчиликларни суғурта қилиш шартномасининг амал қилиш муддати суғурталовчи ва суғурталанувчи ўртасидаги келишувга кўра кўрилиш пудрати шартномасининг муддатига мувофиқ белгиланади. Объектни фойдаланишга топшириш муддати узайтирилган тақдирда, полис томонларнинг қўшимча келишувига кўра белгиланадиган қўшимча суғурта тўлови тўланиши шarti билан амал қилишда давом этади.

Объектларни давлат капитал куйилмалари ҳисобига барпо этишда қурилиш таваккалчиликларини суғурта қилишда қурилиш таваккалчиликларини мажбурий суғурта қилиш харажатларини объект қурилишининг умумий қийматига киритган ҳолда амалга оширилади.

Суғурталовчининг жавобгарлиги суғурта шартномасида курсатилган суғурта пули билан чекланади. Қурилаётган объект тулиқ қийматининг 80 фоиздан ортиқ бўлмаган қисми ёки илгари бажарилган ишлар ҳажми, шу жумладан материаллар қиймати ҳисобга олинган ҳолда режалаштирилаётган йилда барпо этилаётган объект қийматининг бир қисми томонларнинг келишувига кура суғурта пули булиши мумкин.

Қурилиш-монтаж ишларини амалга оширишда учинчи шахсларнинг ҳаёти, соғлиги ва мол-мулкига етказилган зарар учун суғурталанувчининг жавобгарлигини суғурта қилиш буйича суғурта товони суғурталашнинг бутун муддати учун суғурта шартномасида белгиланган жавобгарлик лимитлари

доирасида белгиланади. Суғурталовчи учинчи шахсларнингхаёти, соглиги ва мол-мулкига зарар етказилиши билан боғлиқ харажатларни суғурта шартномаси унинг фойдасига тузилган шахс етказилган зарар учун албатта жавоб берган такдирдагина тўлайди.

Агар суғурта шартномасида бир ҳодиса бўйича жавобгарлик лимити белгиланган бўлса, айтилган суғурта ҳодисаси туфайли келиб чиққан барча зарарлар бўйича товон пули, шу жумладан зарарнинг олдини олиш ёки уни қисқартириш бўйича харажатлар ушбу лимитдан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Суғурталовчи шунингдек суғурта ҳодисасидан кейин ҳудудни тозалаш билан боғлиқ оқилона харажатларни ҳам тўлайди, бироқ у суғурта пулининг 2 фоизидан ортиқ бўлмаслиги керак. Суғурта ҳодисасидан кейин ҳудудни тиклаш ишларини олиб бориш учун яроқли ҳолга келтириш учун амалга оширилиши керак бўлган харажатлар тозалаш бўйича харажатлар деб ҳисобланади.

Суғурталовчининг жавобгарлиги суғурталанган мол-мулк қурилиш майдонига туширилган пайтдан бошланади, бироқ суғурталанувчи томонидан суғурта учун суғурта тулови амалда туланган санадан ва суғурта шартномасида қайд этилган санадан олдин бошланмайди. Суғурталовчининг жавобгарлиги қурилиш, монтаж қилиш, асбоб-ускуналарни бўш ва иш ҳолатида синашнинг бутун даври мобайнида давом этади ҳамда объектни фойдаланишга топшириш пайтида, бироқ суғурта шартномасида курсатилган санадан кечикмай тамом бўлади.

Суғурта шартномалари бўйича қуйидаги ҳолатлар бўйича бевосита ёки билвосита пайдо бўладиган зарарлар копланмаслиги инобатга олинади

- ҳар хил ҳарбий ҳаракатлар ёки ҳарбий тадбирлар ва уларнинг оқибатлари, миналар, бомбалар, бошқа уруш қуролиларининг таъсири, халқ галаёнлари ва иш ташлашлар, терроризм, мусодара қилиш, реквизиция, мол-мулкни хатлаб куйиш, ҳарбий ёки фуқаро маъмурлари ва бирор бир сиёсий ташкилотларнинг фармойишига қура мол-мулкнинг йук килиниши ёки шикастлантирилиши;

ядро портлаши, радиация ва радиактив заҳарланиш;

суғурталанувчининг, фойдасига суғурта тузилган шахснинг ёки уларнинг вакилларининг касддан килган х,аракати ёки купол эҳтиётсизлиги;

суғурталанувчига, фойдасига суғурта тузилган шахсларга ёки уларнинг вакилларига суғурта ҳодисаси бошлангунгача маълум булган хатолар, камчиликлар ёки нуксонлар;

лойиҳа-смета ҳужжатларида назарда тутилмаган ишларнинг қисман ёки умуман тухтатилиши;

айрим буюмларнинг коррозияга учраши, чириши, табиий эскириши, узидан-узи ёниши ёки бошқа табиий хоссалари, бунда ушбу ҳодисалар келтириб чиқарган бахтсиз ҳодисалар натижасида бошқа суғурта қилинган буюмлар шикастланишидан қурилган зарарнинг урни қопланиши шарт;

лойиҳа-смета ҳужжатларида назарда тутилмаган тажриба ёки тадқиқот ишлари;

қурилиш техникаси ва транспорт воситалари ички томонининг ташқи омилларга боғлиқ булмаган ҳолда синиши натижасида шикастланиши.

Суғурталовчи шунингдек объектлар қурилишида фойдаланиладиган нуксонли материаллар, буюмлар ёки уларнинг қисмлари алмаштирилиши, тузатилиши ёки созланиши қийматини, шунингдек ишларни амалга оширишдаги хатолар қийматини ҳам туламайди. Ушбу истисно дахл қилинган нуксонли материаллар ва буюмлар билангина бевосита чекланиб қолади, аммо материаллар ёки ишлардаги бундай нуксонлар натижасида тугри қурилган объектлар ва буюмларга етказилган зарар қопланишини истисно қилмайди.

Ёнилғи-мойлаш материаллари, қимёвий моддалар, со в ути ш суюқликлари ва бошқа ёрдамчи материаллар, суғурта қилинган объект томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулот (суғурталанган тавакқалчиликлар учун зарур булган қурилиш объектларидан ташқари), қимматбаҳо металллар, тошлар, санъат асарлари, ҳужжатлар ва қимматли қогозларнинг нобуд бўлиши ёки шикастланиши, шунингдек факат хатлов пайтида аниқланган

зарар, бой берилган фойда ёки шартномавий жаригйалар сингари бирор-бир билвосита зарар суғурта билан копланмайди.

Суғурта шартномаси суғурталанувчининг ёзма ариза-анкетаси асосида тузилади, унда таваккалчилик даражаси тулзҳсида бир фикрга келиш учун муҳим аҳамиятга эга булган барча ҳолатлар тугрисидаги ахборот мавжуд булади ва суғурталовчи, томонидан имзоланадиган суғурта полиси билан расмийлаштирилади.

Суғурталанувчи ариза-анкета билан бир вақтда таваккалчилик даражасини баҳолаш учун зарур булган барча ҳужжатларни тавдим этади.

Шартнома тузилгандан кейин унга киритиладиган узгартириш ва кушимчалар томонлар имзолаган, суғурта шартномаси ва суғурта полисининг узвий кисми булиб коладиган кушимча битимлар билан расмийлаштирилади.

Суғурталанувчи суғурталовчига суғурта учун суғурта туловини тулашга мажбур. Суғурта туловини тулаш бошлангунгача суғурта шартномасининг суғурталовчининг мажбуриятларига оид кисми кучга кирмайди. Суғурта тулови фоиздаги тулов ставкасини жами суғурта суммасига купайтирган ҳолда ҳисоблаб чиқарилади.

Суғурта тулови миқдори суғурталаш муддатларининг давомийлигига ва томонларнинг аздлашуви буйича суғурта туловининг умумий миқдорига боғлиқ ҳолда табацалаштирилади.

Суғурталанувчи суғурталовчини суғурта суммаси узгарганлиги, шунингдек томонлар суғурта тугрисидаги шартномани имзолашгандан кейин таваккалчиликда булган узгаришлар тугрисида хабардор килиши шарт. Объект кийматини 10 фоиздан зиёд купайтирувчи узгартиришлар суғурталовчига шартнома шартларини қайта куриб чиқишни талаб қилиши мумкин бўлади.

Суғурталовчи суғурта ҳодисаларининг олдини олишни таъминловчи шарт-шароитларни яратишга каратилган олдини олиш тадбирларини

курилиш таваккалчиликларини суғурталаш учун тушадиган маблагларнинг икки фоизи доирасида маблаг билан таъминлаши мумкин.

Агар суғурталанувчига ва суғурта шартномаси унинг фойдасига тузилган шахсга боғлиқ булмаган сабабларга кура ишлар уч ойдан ортиқ булмаган даврга тухтатиб турилса, суғурта шартномасининг амал қилиши томонлар уртасидаги қўшимча битимга мувофиқ кўрсатиб ўтилган даврга тўхтатиб турилиши мумкин ва у суғурталанувчининг ёзма шаклдаги билдиришномасидан кейин ишлар қайта тикланганда, суғурта даврини ишлар тухтатиб турилган даврга қупайтирган ҳолда, қўшимча суғурта туловисиз янгидан қучга қиради.

Қурилиш объекти суғурталанувчига ва суғурталаш уйинг фойдасига тузилган шахсга боғлиқ булмаган сабабларга кура консервация қилинганда суғурта шартномаси бўйича қолган давр учун мутаносиб равишда ҳисоблаб чиқарилган суғурта туловининг бир қисми суғурталовчи томонидан қайтарилади.

Бошқа барча ҳолларда суғурта даври фақат томонларнинг ахдлашуви бўйича, миқдори томонлар ўртасидаги қелишувга кўра белгиланадиган қўшимча суғурта тулови туланган ҳолда узайтирилиши мумкин.

Агар ишларни жадаллаштириш натижасида қурилишнинг белгиланган муддати суғурта шартномасида қурсатилган суғурта муддати тугашидан илгари тугаса суғурта тулови қайтарилмайди.

Суғурта ҳодисаси бошланганда суғурталанувчи ёки суғурта шартномаси унинг фойдасига тузилган шахс, суғурталовчининг суровномаларини ёки талабларини қутиб утирмасдан, қурилиши мумкин бўлган зарарларни қамайтиришнинг имкони бўлган барча чораларини қуриши ва 7 календарь қундан қечикмай суғурталовчини қодир бўлган ҳодисадан ёзма равишда қабардор қилиши шарт. Суғурталовчи қабарни олқандан кейин 3 қун мобайнида объектни қуздан қечириб қикишга мажбур. Суғурталанувчи мазқур мол-мулк бўйича бошқа суғурта ташқилотлари билан тузилган барча суғурта шартномалари туғрисида суғурталовчини ёзма равишда қабардор қилиши

шарт. Суғурталанувчи барча режалар, спецификациялар, топширикномалар, дубликатлар ёки нусхаларни ҳамда суғурта ҳодисаси бошланиши ҳолатлари ва сабаблари тўғрисида хулоса чиқариш имконини берувчи бошқа зарур ҳужжатларни суғурталовчига тақдим этиши керак. Суғурталанувчининг ёзма аризаси олингандан ва суғурта товони тулаш тўғрисидаги масалани ҳал этиш учун зарур бўлган барча ҳужжатлар, олингандан кейин комиссия тузилади, комиссия таркибига суғурталанувчининг ва суғурталовчининг вакиллари, шунингдек, зарурат бўлганда, манфаатдор шахс ҳисобига ваколатли ташкилотларнинг вакиллари киритилади. Суғурталовчининг вакиллари вазиятни, зарар характерини ва миқдорини аниқлаш учун суғурта ҳодисаси содир бўлган жойга эркин кира олиши ҳамда суғурталанувчи ва суғурта шартномаси унинг фойдасига тузилган шахснинг тегишли ҳужжатларидан бемалол фойдалана олиши керак. Суғурталовчи ва суғурталанувчи уртасида зарарнинг характери ва миқдори бўйича келишмовчиликлар бўлган тақдирда масала эксперт комиссияси томонидан ҳал қилинади.

Бундай жараёнда ҳар қайси томон уз экспертини тайинлайди ва бу тўғрида иккинчи томонни хабардор қилади ҳамда уз эксперти хизматиغا ҳақ туланади. Ушбу қоида томонларнинг келишмовчиликларни қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа шаклларда ҳал этиш бўйича ҳуқуқларини чекламайди. Чунки суғурталанувчи шикастланган мол-мулк ва ҳодиса руй берган жой суғурталовчининг вакиллари томонидан куздан кечирилган ҳамда суғурта ҳодисаси оқибатларини бартараф этиш бўйича хатти-ҳаракатлар суғурталовчи билан ёзма равишда келишиб олингандан кейин, имкониятга қараб суғурта ҳодисаси оқибатларини бартараф этишга киришиши мумкин.

Суғурталовчи ёки унинг вакили суғурталанган мол-мулкни кутқаришда ва сақлаб қолишда, бунинг учун зарур чораларни қурган ёки қурсатган ҳолда, қатнашиш ҳуқуқига эга. Суғурталовчининг ёки унинг вакиллари ушбу хатти-ҳаракатлари суғурталовчи томонидан суғурта товонини тулаш

мажбуриятини эътироф этиш ҳисобланмайди. Суғурта товони суғурта ҳодисаси эътироф этилгандан ва курилган зарар миқдорини ҳамда туланиши керак булган суғурта товони суммасини аниқловчи далолатнома комиссия томонидан имзолангандан кейин беш банк куни мобайнида туланиши керак бўлади.

Агар нобуд булган мол-мулк учун товон суммаси уни тиклаш ёки суғурта ҳодисаси вақтидаги алмаштиришлар қиймати билан, ушбу суммалардан қайси бири камроқлигидан келиб чиққан ҳолда, чекланади. Шикастланган мол-мулкни тuzатиш харажатлари унинг ҳақиқий қийматидан ёки суғурта ҳодисаси вақтидаги алмаштириш қийматидан ортиб кетган тақдирда у нобуд булган деб ҳисобланади.

Мол-мулк шикастланган тақдирда уни бевосита суғурта ҳодисаси бошланишидан олдинги ҳолатига келтириш учун зарур тuzатиш харажатлари туланади. Масалан суғурталовчи зарарни бартараф этиш ёки камайтириш мақсадида қилинган харажатларни, агар ушбу зарар суғурта шартларига кўра тўланиши керак бўлса, тўлайди. Агар айнан бир суғурта ҳодисаси суғурта шартномаси улар фойдасига тuzилган бир нечта шахсларга зарар етказган бўлса, умумий товон суммаси ушбу шахслар ўртасида ҳар қайси шахс курган зарарнинг умумий зарар суммасидаги миқдорига мутаносиб равишда тақсимланади.

Агар суғурта ҳодисаси бошланган вақтда суғурталовчи томонидан суғурталанган мол-мулкка нисбатан бошқа суғурта шартномалари амал қилаётган бўлса, зарар товони ҳар қайси суғурталовчи томонидан мол-мулк суғурталанган суғурта суммаларига мутаносиб равишда тақсимланади ва суғурталовчи зарар товонининг факат ўз улушига тушган қисминигина тулайди.

Суғурталовчи суғурта товонини тулаш бўйина ўз мажбуриятларини бажариш муддатини ўтказиб юборганлик учун суғурталанувчига тулов муддати утган ҳар бир кун учун, туланиши керак булган суғурта товони суммасининг 0,15 фоизи миқдорида, лекин туланиши керак булган сумманинг купи билан 10 фоизи миқдорида тулайди. Агар зарар суммаси зарар

етказишда айбдор булган шахс томонидан тулиқ туланган булса, суғурталанувчи суғурта товонига булган ҳуқуқини йуқотади.

Суғурталовчи суғурталанувчи ёки суғурта шартномаси унинг фойдасига тузилган шахс томонидан зарарни бартараф этиш ва қискартиришга доир оқилона чора-тадбирлар қурилмаганлиги туфайли етказилган зарар даражасида суғурта товони тулашни рад этишга ҳам ҳақлидир.

Жаҳон амалиётида сўнгги йилларда муҳандислик хизмати алоҳида ўрин эгаллаган. Бу хизмат тури ичида қурилиш, иншоотлар, машина ускуналарнинг монтажи, объектларни ишга туширишда кўзда тутилмаган суғуртавий ҳодисалардан ҳимоя қилинишига алоҳида эътибор берилмоқда.

Қурилиш ва бошқа мулкларни суғурта қилиш жараёни қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- мулкнинг зарар кўриш сабабини аниқлаш;
- кўрилган зарар сабабларини ва ҳодисанинг суғуртавий ёки носуғуртавий ҳодиса эканлигини аниқлаш;
- зарар кўрган мулкларни ва объектларни аниқлаш;
- зарар суммаси ва суғурта қопламасини ҳисоблаб чиқиш.

Ҳозирда халқаро амалиётда қўлланиладиган суғуртанинг икки тури мавжуд.

1. Қурилиш объектларини суғурталаш.
2. Иншоотларни суғурталаш.

Қурилиш объектини суғурталаш CAR (Contractuals All Risks) орқали амалга оширилади.

Ҳозирда қурилиш ишларига талабнинг ортиб бораётганлиги, шу билан бир қаторда қурилиш соҳасида содир бўлаётган техник тараққиёт. қурилиш-монтаж ишлар қийматининг ошиб бориши, ҳамда фойдаланилаётган техник востиларнинг замонавийлашуви оқибатида техник ва иктисодий суғурта рискинни CAR тизими йўналиши бўйича суғурталашга эҳтиёж ортмоқда.

CAR тизими - қурилиш билан боғлиқ бўлган барча рискларнинг ишончли суғурталаш имкониятини вужудга келтиради. Мазкур сугурта тури бўйича суғурта мукофотининг миқдори риск суғуртаси миқдоридан анча паст бўлиб, бу миқдор ҳар доим қурилиш сметасида инобатга олинади. Барча давлат ва муниципал ташкилотлар томонидан қурилиш учун қилинган буюртмалар, қурилиш-монтаж ишлари CAR суғурта тизими билан суғуртавий ҳимояланиб келинмоқда.

CAR шартнома доирасида барча фуқаро ва саноат қурилиши объектлари (уй-жой, офислар, шифохоналар, мактаблар, театрлар, саноат бинолари, электростанциялар, йўл ва темир йўл иншоотлари, аэропортлар, кўприклар, тўғонлар, тоннеллар, ирригация ва дренаж иншоотлари, каналлар портлар ва ҳоказо) суғурталаниши мумкин. Қурилиш жараёнидаги сугурталаш объектига қуйидагилар киради: қурилиш объекти. Қурилиш корхоналари томонидан бажарилган барча ишлар; қурилиш учун жой тайёрлаш (тупрोकни қазиб олиш ва ерни текислаш ишлари) ва ёрдамчи иншоотлар (вақтинча айланма капиталлар ва ҳимоялаш тўғонлари), қурилиш майдонларида сакланаётган барча қурилиш материаллари;

- қурилиш майдонидаги ускуналар. Етокхона, омборлар, ёрдамчи ва аралаш станциялар, ёғочлар, муҳандислик тармоқлари (электр ва сув) майдончалари;

- қурилиш машиналари (ерни текислайдиган машиналар, кранлар ва бошқа транспорт ускуналари). Шахсий ва ижарага олинган машина ларинг барчаси;

- сугурта ходисаси содир бўлганда, унинг оцибатларини бартараф этиш учун қилинган барча харажатлар (бундай харажатларга кўчкидан тозалаш учун қилинган харажатларнинг копланиши ҳам киради);

- сугурталанувчининг сугуртавий жавобгарлиги, мулкый зарарланиш натижасида учинчи шахснинг шикояти.

CAR суғурта шартномаси доирасида қурилиш билан боғлиқ бўлган қурилиш-монтаж ишлари ҳам суғурталаниши мумкин. Бунда барча монтаж ишларига тааллуқли харажатлар суммаси умумий суғурта суммасининг 50 % дан ошиб кетмаслиги керак.

Қурилиш ишлари бўйича суғурта суммаси келишилган шартнома суммаси бўлиб, бунга барча керакли қурилиш материаллари суммаси ёки бажарилган ишлар киради.

CAR бўйича суғурталаш кенг йўналишдаги ҳимояни амалга оширади. Авария ва бошқа сабаблар натижасида содир бўладиган кўриладиган зарар миқдори суғурта йўли билан қопланади. Бунда:

- харбий ҳаракатлар натижасида кўрилган зарарлар, кўзғолон, фуқаролар тартибсизлиги кабилар;

- суғурталанувчининг нотўғри ҳаракати ёки қўпол эҳтиётсизлиги;

- ядро қуввати таъсири оқибатида кўрилган зарар;

- кўрсатилган хизматнинг тўлиқ ёки қисман амалга оширилиши;

- қурилиш машиналарининг ички зарарланиши, агарда у ташқи муҳитга боғлиқ бўлмаса,

- лойиҳалашдаги йўл қўйилган хатолар;

- қурилиш камчиликларини бартараф қилишда яроқсиз ёки нуқсонли материаллардан фойдаланмаслик ҳоллари юз бермаган тақдирдагина зарарларни қоплаш кўзда тутилади.

Суғурта ҳимояси қурилиш бошланиши билан амал қилиб, қурилиш объекти фойдаланишга топширилгав дақиқасидан бошлаб тўхтайд.

Шунинг учун барча суғурта қопламасини техник хизмат кўрсатиш даврига тақсимлаш мумкин. Масалан, қурилиш шартномаси бўйича назарда тутилган хизмат кўрсатиш объекти қабул қилиб олинганидан сўнг амал қилади. Шу давр ичида икки вариантдан иборат бўлган суғурта қопламаларининг бирортаси амал қилиши мумкин:

Техник хизмат кўрсатишда қўлланиладиган стандарт риск қопламаси. Бунда суғурталовчи суғурталанувчининг техник хизмат кўрсатаётган даврида кўрган зарари учун жавобгар.

Техник хизмат кўрсатишда қўлланиладиган кенг риск қопламаси. Бунда қурилиш-монтаж жараёнида курсатиладиган техник хизматнинг қайси томон амалга оширишига қараб кўрилган зарарнинг миқдори қопланади.

Суғурталанувчилар учун суғуртанинг бу тури икки томонлама бўлиши, қурилиш-монтаж ишларини алоҳида ташкилотлар амалга ошириши ё бўлмаса монтаж лойиҳаларини ишлаб чиққан ташкилот амалга оширади. Бунда ҳар икки томон ўз жавобгарлик меъёрларини белгилаб олишлари лозим.

Суғуртанинг бу тури бўйича: барча машиналарни монтаж қилиш ва синаш билан боғлиқ суғурта ҳодисаси, турбиналар, генераторлар, буғқазонлар, компрессорлар, ички ёниш двигателлари, электродвигателлар, трансформаторлар, коммутацион қурилмалар, ускуналар, насослар, кўтарма кранлар, транспортёрлар, осма йўллар, босма қоғоз қирқувчи машиналар, тўқимачилик машиналари, ҳаво йўллари, ўтказгич қувурлари, цехлар, пўлат кўприклар, кучланиш қурилмалари, заводлар ва шу объектга кирувчи электросанциялар, пўлат қуйиши заводлари, кимёвий қурилмалар, домна печлари, қоғоз заводлари, тўқимачилик фабрикалари ва бошқа истеъмол товарлари ишлаб чиқарувчи қурилмалар суғурталанади.

Барча монтаж рискларини суғурталаш тўлиқ суғурта қопламасини амалга ошириш имкониятини беради. Истисно тариқасида конструкциявий хатолар оқибатида келиб чиқадиган зарарлар, материалларни тайёрлашдаги хато ёки нуқсонлар, ишончли хизмат кўрсатилмаганлиги оқибатида келиб чиқадиган келишмовчилик, ҳарбий вазиятлар натижасида объектларнинг зарарланганлиги, давлат ва маҳаллий оқимият буйруғига биноан тўхтатилиши, ҳамда ички ҳолат

натижасида вужудга келадиган барча суғурта рискинни суғурталаш халқаро амалиётда учраб турадиган ҳолдир.

Қуриилиш рискларида суғурта даъволарини кўриб чиқиш ҳам ўзига хос хусусиятга эга. Суғурта даъвоси деганда суғурта ҳодисаси рўй берганда суғурталанувчи зарарини қоплаш мақсадида суғурталовчига ёзма мурожаат этиши тушунилади.

Суғурта компанияларида суғурта даъволарини кўриб чиқиш тартиби қонунчиликда белгиланган тартибда амалга оширилади. Ўзбекистонда суғурта даъволарини кўриб чиқиш тартиби қуйидаги меъёрий ҳужжатлар асосида амалга оширилади:

- Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси;
- Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик-процессуал кодекси;
- Ўзбекистон Республикасининг “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги

Қонуни ва бошқа тегишли меъёрий-ҳужжатлар.

Суғурта даъволарини кўриб чиқиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 951-моддасида суғурта ҳодисаси юз бергани тўғрисида суғурталовчини хабардор қилиш тартиби берилган. Унда мулкый суғурта шартномаси бўйича суғурта қилдирувчи суғурта ҳодисаси юз бергани ўзига маълум бўлганидан кейин бу ҳақда дарҳол суғурталовчини ёки унинг вакилини хабардор қилиши шарт. Агар шартномада хабар қилиш муддати ва (ёки) усули назарда тутилган бўлса, бу шартлашилган муддатда ва шартномада кўрсатилган усулда қилиниши лозим. Агар наф олувчи ўзининг фойдасига тузилган шартнома бўйича суғурта товонига бўлган ҳуқуқдан фойдаланиш ниятида бўлса, айти шундай мажбурият наф олувчи зиммасида бўлади.

Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган мажбуриятнинг бажарилмаслиги суғурталовчига, агар суғурталовчи суғурта ҳодисаси юз берганини ўз вақтида билганлиги, ёхуд бу ҳақда суғурталовчида маълумотлар йўқлиги унинг суғурта товонини тўлаш мажбуриятига таъсир

этмаслиги исботланмаса, суғурта товонини тўлашни рад этиш ҳуқуқини беради.

Ушбу моддада назарда тутилган қоидалар, агар суғурталанган шахснинг вафоти ёки унинг соғлиғига зарар етказилиши суғурта ҳодисаси бўлса, тегишли суратда шахсий суғурта шартномасига нисбатан қўлланилади. Бунда суғурталовчини хабардор қилишнинг шартномада белгиланадиган муддати йигирма кундан кам бўлиши мумкин эмас.

Кодекснинг 955-моддаси суғурта товони ёки суғурта пулини тўлашни рад этиш тўғрисида бўлиб, унда Суғурталовчи мулкый суғурта шартномаси бўйича суғурта қилдирувчига (наф олувчига) суғурта товонини ёки шахсий суғурта шартномаси бўйича суғурта пулини тўлашни қуйидаги ҳолларда рад этишга ҳақли, чунончи:

суғурта шартномасининг амал қилиши суғурта ҳодисаси юз бергунга қадар, шу жумладан ушбу Кодекснинг 948 ва 950-моддаларида кўрсатилган асослар бўйича бекор қилинганда;

суғурта шартномаси ушбу Кодекста ёки бошқа қонунларда назарда тутилган асослар бўйича ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаганда;

суғурталовчи ушбу Кодекснинг 951-954-моддаларида кўрсатилган асослар бўйича суғурта товонини ёки суғурта пули тўлашдан озод қилинганда;

суғурталовчи ушбу Кодекста ёки бошқа қонунларда назарда тутилган асослар бўйича суғурта шартномасини ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида ёхуд суғурта қилдирувчи (наф олувчи) суғурта ҳодисаси ҳолатларини текшириб кўришга ёки етказилган зарар миқдорини аниқлашга тўсқинлик қилгани туфайли суғурта шартномасини бекор қилиш тўғрисида даъво қўзғатганида.

Суғурталовчининг суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлашни рад этиш тўғрисидаги қарори суғурта қилдирувчига (наф олувчига) улар суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлашни сўраб мурожаат этганларидан кейин

ўн беш кундан кечиктирмай хабар қилиниши ва рад этиш сабабларининг асослантилган далил-исботларини ўз ичига олган бўлиши лозим.

Суғурталовчининг суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлашни рад этишига қарши унга нисбатан судда даъво қўзғатиш йўли билан эътироз билдирилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик-процессуал кодексининг 277-моддасида фуқаровий даъвогар деб эътироф этиш ҳолати кўрсатилган. Фуқаровий даъво қўзғатилган ҳолларда содир этилган қилмиш оқибатида шахсга мулкӣ зиён етказилган деб ҳисобласа, уни фуқаровий даъвогар деб эътироф этиш тўғрисида суриштирувчи, терговчи қарор, суд эса ажрим чиқаради. Қарорнинг ёки ажримнинг нусхаси даъвони қўзғатган шахсга ёки унинг вакилига тақдим этилади. Бунда фуқаровий даъвогарга ушбу Кодекснинг 57-моддасида тугилган ҳуқуқ ва мажбуриятлар, фуқаровий даъвогар деб эътироф этиш рад қилинган шахсга эса, қарор устидан шикоят қилиш тартиби тушунтирилади.

Мазкур кодекснинг 283-моддасида суднинг фуқаровий даъвога оид ҳукми ва ажрими ҳқида тушунтирилган. Унда айблов ҳукмини чиқаришда, шунингдек тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш ёки содир этган қилмишнинг хусусиятига ва ўзининг руҳий ҳолатига кўра шахс ижтимоий хавфли бўлмаган ҳолларда бундай чорани қўлламаслик ҳқида ажрим чиқаришда суд асосларнинг исботланиши ва даъво ҳажмини эътиборга олиб, уни тўлиқ ёки қисман қаноатлантиради ёхуд уни қаноатлантиришни рад этади.

Суд оқлов ҳукмини чиқараётганда, шунингдек тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш бўйича ишни тугатиш ҳқида ажрим чиқараётганда фуқаровий даъвони қондиришни қуйидаги ҳолларда рад этади, башарти:

1) жиноят ёки ижтимоий хавфли қилмиш ҳодисаси юз бермаган бўлса;

2) судланувчининг ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш масаласи ҳал этилаётган шахснинг содир этилган жиноятга ёки ижтимоий хавфли қилмишга дахли йўқлиги аниқланган бўлса;

3) судланувчининг ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш масаласи ҳал этилаётган шахснинг мулкӣ зиён келтирган ҳаракати зарурий мудофаа чегарасидан чиқмаган ҳолда содир этилган бўлса.

Судланувчи томонидан содир этилган қилмиш жиноят деб топилмаганлиги сабабли у оқланган тақдирда, шунингдек ушбу модданинг иккинчи қисмида кўрсатилган асослардан бошқа асосларга кўра тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш бўйича иш юритиш тугатилганда суд даъвонинг исботланиш даражаси ва ҳажмини эътиборга олиб, уни тўлиқ ёки қисман қаноатлантиради ёки қаноатлантиришни рад этади.

Даъвонинг ҳажми жиноят тавсифига ва айбдорга жазо чораси тайинлашга таъсир этмаса, фуқаровий даъвони қаноатлантиришда суд даъво талаби чегарасидан чиқишга ҳақлидир.

Жиноят процессида кўзғатилган фуқаровий даъво қаноатлантирилмаган тақдирда даъвогар шу шахсга ва худди шу асослар бўйича фуқаровий суд ишларини юритиш тартибида даъво кўзғатиш ҳуқуқидан маҳрум бўлади.

“Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 20-моддасига кўра, тугатилаётган суғурталовчи кредиторларининг талабларини қаноатлантириш навбати бўйича қуйидагилар амалга оширилади:

Тугатилаётган суғурталовчи кредиторларининг талаблари тугатишни амалга ошириш билан боғлиқ харажатлар, шунингдек тугатиладиган суғурталовчининг асосий вазифаларини таъминлаш заруратидан келиб чиқадиган харажатлар тўланганидан сўнг қуйидаги тартибда қаноатлантирилади:

биринчи навбатда – ҳаётни суғурта қилиш соҳасида мажбурий суғурта шартномалари бўйича суғурта қилдирувчиларнинг талаблари;

иккинчи навбатда – суғурта қилдирувчиларнинг бошқа мажбурий суғурта шартномалари бўйича талаблари;

учинчи навбатда – бошқа суғурта қилдирувчиларнинг (наф олувчиларнинг) талаблари;

тўртинчи навбатда – бюджетга, бюджетдан ташқари фондларга тўловларни назарда тутувчи тўлов (ижро) ҳужжатлари бўйича талаблар. Кўрсатилган талаблар тўлиқ қаноатлантирилгандан кейин ижтимоий суғурта бўйича талаблар ҳамда жиноят ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик туфайли фуқароларнинг мол-мулкига етказилган зарарни қоплаш бўйича талаблари қаноатлантирилади;

бешинчи навбатда - суғурталовчининг бошқа кредиторлари талаблари.

Ҳозирда миллий суғурта бозорида фаолият кўрсатаётган еткази суғурта компанияларидан “Ўзбекинвест” экспорт-импорт миллий суғурта компанияси ва “Кафолат” давлат-акциядорлик суғурта компаниялари томонидан суғурта тўловлари амалга оширилмоқда.

Бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш шартномалари бўйича тўлов Суғурта қилдирувчи билан Суғурта шартномаси тузган Суғурталовчи томонидан амалга оширилади.

Суғурта ҳодисаси бўйича Суғурта товонини олиш учун ариза билан Суғурта қилдирувчи Суғурта ҳодисаси юз берганда Суғурталовчига Суғурта ҳодисаси юз берганлигини тасдиқловчи даволаш муассасасининг 195 (4) – шаклли маълумотномаси билан муурожаат қилиши мумкин.

Суғурта қилдирувчининг юмшоқ тўқималари, қулоғи, кўзи, сийдик, жинсий аъзолари шикастланганда Суғурталовчи шикастланиш оқибатларини аниқлаш мақсадида уни тиббий кўрикдан ўтказиш учун мутахассис шифокор ҳузурига юбориши лозим.

Бундан ташқари ариза билан Суғурта полиси, зарур ҳолларда рентген суръати, тергов ташкилотларининг ҳужжатлари ва бошқалар илова қилинади.

Рентген суръатида Суғурта қилдирувчининг исми, шарифи, ёши, текширилган сана ва рақами кўрсатилган ёзув бўлиши керак.

Суғурта қилдирувчининг кўриш ёки эшитиш аъзолари жароҳат олган бўлса, кўриш ва эшитиш аъзоларини жароҳатдан олдинги ва кейинги ҳолати тўғрисидаги маълумот тиббий муассасадан олинади.

Суғурта қилдирувчилардан бири вафот этганда Суғурта товони ворисларга ёки Манфаатдор(лар)га тўланади.

Суғурталанганнинг вафот туфайли Манфаатдор шахс ариза билан бирга Суғурта полисини ва Фуқоролик ҳолатлари далолатномаларини ёзиш бўлими томонидан берилган ўлими тўғрисидаги гувоҳномани нотариал идорадан тасдиқланган нусхасини беради.

Ворислари эса ариза билан бирга Суғурта полисини ва Фуқоролик ҳолатлари далолатномаларини ёзиш бўлими томонидан берилган ўлими тўғрисидаги гувоҳномани нотариал идорадан тасдиқланган нусхасини ҳамда ворислик ҳуқуқи тўғрисида нотариал идора берган гувоҳномани беради.

Суғурта товони олувчининг банкдаги омонатига ўтказиш, банкга чек бериш ёки алоқа воситаси орқали тўланади.

Балоғат ёшига етмаганларга уларнинг банкдаги омонатига пул ўтказиш йўли билан тўланади ва бу ҳақда васийлик ва ҳомий шахсга ёки ташкилотларига маълум қилинади.

Суғурта ҳодисалари муносабати билан илгари маълум миқдорда Суғурта пули тўланган бўлса, бу пул тўланадиган Суғурта товонидан ушлаб қолинади.

Суғурта қилдирувчилардан бири, бирини қасдан ўлдирса ёки атайлаб унга тан жароҳати етказса ва бунинг натижасида вафот этса Суғурта товони Суғурта қилдирувчини ворисларига тўланади.

Суғурта қилдирувчидан Суғурта товони тўлаш тўғрисидаги аризани олгандан сўнг тўлашга қарор қабул қилиш учун керакли ҳужжатларни 3 кун ичида сўраб олиш лозим.

Суғурта ҳодисаси рўй берган пайтда Суғурта шартномаси кучдалигини тасдиқловчи ҳужжатлар ҳисоб китоб бўлимидан олинади.

Суғурта товони миқдорини аниқловчи масъул шахс ҳисоб китоб бўлимидан бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш шартномаси бўйича Суғурта мукофоти олинганлигини тасдиқловчи 159 шаклли маълумотномани 1-нусаҳасини олади. Маълумотномага кўйилган рақам ва берилган сана рўйхатли топшириқномани охириги устунда кўрсатилади.

Суғурта шартномаси битта умумий Суғурта полис билан расмийлаштирилган бўлса, у ҳолда Суғурта полис нусаҳасининг орқа томонида Суғурта қилдирувчининг исми, шарифи кўрсатилган қатордаги Суғурта пулининг тагига 159 шаклли маълумотномани рақами серияси ва берилган санаси кўрсатилади.

Суғурта қилдирувчи Суғурталовчига Суғурта шартномаси кучга киргунга қадар ва Суғурта муддати тугагандан сўнг жароҳат олиб муурожаат қилса, Суғурталовчи Суғурта қилдирувчидан ҳеч қандай ҳужжатлар сўрамай 3 кун муддат ичида Суғурта товонини тўламаслик сабабларини тўлиқ тушунтирган ҳолда ёзма равишда рад жавобини беради.

Суғурта қилдирувчидан Суғурта товонини тўлаб бериш тўғрисидаги ариза олинган куниёқ «Суғурта товонини рўйхатга олиш китоби»га қайд қилинади.

Суғурта қилдирувчининг (Суғурталанганнинг) вафоти туфайли тўланадиган ҳамда меҳнат лаёқатини йўқотиш (соғлиқга зарар етиши) муносабати билан тўланадиган тўловлар алоҳида тури бўйича «Суғурта товонини рўйхатга олиш китоби»да алифбо тартибида юритилади.

Суғурта қилдирувчи Суғурта товонини тўлаб бериш тўғрисидаги ариза билан мурожаат қилиб, Суғурта полисини тақдим қилмаса, Суғурта шартномаси аниқ тузилганлигини текширгандан сўнг тўлаб берилади.

Суғурта ҳодисаси туфайли тўланадиган Суғурта товони «Суғурта ҳодисаси муносабати билан Суғурта тўловини таъминлаш» жадвали бўйича аниқланади.

Суғурта товонини суғурталовчи барча керакли ҳужжатларни олгандан сўнг 3 кун ичида тўлайди. Суғурталовчини айби билан суғурта товонини тўлашда кечиктирилган ҳар бир кун учун Суғурта қилдирувчига тўланиши керак бўлган пулдан 0,1 фоиз миқдорида жарима (пеня) тўланади, аммо унинг миқдори тўланадиган Суғурта товонининг 10 (ўн) фоизидан ошмаслиги лозим.

Суғурта шартномаси кучда бўлган даврда Суғурта қилдирувчи олган жароҳати туфайли Суғурта ҳодисаси рўй берган кундан бир йил ичида вафот этса Манфаатдор шахсга ёки ворисларига Суғурта товони тўланади. Аввал бирор бир Суғурта товони тўланган бўлса у ҳолда тўланаётган пулдан ушлаб қолинади. Умумий тўланган пул Суғурта пулидан ошмаслиги керак. Суғурта шартномасини тузган шахсга нисбатан қасддан тан жароҳати етказилса ва бунинг натижасида у вафот этса, Суғурта товони Суғурта қилдирувчининг ворисларига тўланади. Суғурта шартномаси суғурталанувчининг ёзма ариза-анкетаси асосида тузилади, унда таваккалчилик даражаси тўғрисида бир фикрга келиш учун муҳим аҳамиятга эга бўлган барча ҳолатлар тўғрисидаги ахборот мавжуд бўлади ва суғурталовчи, томонидан имзоланадиган суғурта полиси билан расмийлаштирилади. Суғурталанувчи ариза-анкета билан бир вақтда таваккалчилик даражасини баҳолаш учун зарур бўлган барча ҳужжатларни тақдим этади. Шартнома тузилгандан кейин унга киритиладиган ўзгартириш ва қўшимчалар томонлар имзолаган, суғурта шартномаси ва суғурта полисининг узвий қисми бўлиб қоладиган қўшимча битимлар билан расмийлаштирилади. Суғурталанувчи суғурталанувчига суғурта учун суғурта тўловини тўлашга мажбур. Суғурта тўловини тўлаш

бошлангунгача суғурта шартномасининг суғурталовчининг мажбуриятларига оид қисми кучга кирмайди. Суғурта тўлови фойздаги тўлов ставкасини жами суғурта суммасига кўпайтирган ҳолда ҳисоблаб чиқарилади. Суғурта тўлови миқлори суғурталаш муддатларининг давомийлигига ва томонларнинг ахдлашуви бўйича суғурта тўловининг умумий миқдорига боғлиқ ҳолда табақалаштирилади.

Суғурталанувчи суғурталовчини суғурта суммаси ўзгарганлиги, шунингдек томонлар суғурта тўғрисидаги шартномани имзолашгандан кейин таваккалчиликда бўлган ўзгаришлар тўғрисида хабардор қилиши шарт. Объект кийматини 10 зиёд кўпайтирувчи ўзгартирилар суғурталовчига шарнома шарларини қайта куриб чикшни талаб қилиш ҳуқуқини беради. Суғурталовчи суғурта ходисаларининг олдини олишни таъминловчи шарт шароитларни яриптшга каратилган олдини олиш табирларини курилиш таваккалчиликларини суғурталаш учун тушадиган маблағларнинг 2 фоизи доирасида маблағ билан тамиланиши мумкин.

Мавзуни такрорлаш учун саволлар

1. Мол-мулк суғуртаси ҳақида гапириб беринг.
2. Юридик шахсларнинг мол-мулкни суғурталаш умумий суғурта тармоғининг қайси классига мансуб?
3. Мол-мулк суғуртасининг объекти бўлиб нима ҳисобланади?
4. Мол-мулк суғуртаси шартномасида томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини айтиб беринг.
5. Жисмоний шахсларнинг мол-мулкларини суғурталаш тартиби ҳақида гапириб беринг.
6. Мол-мулкни суғурталашда франшизанинг аҳамияти ҳақида гапириб беринг.

7. Мол-мулк суғуртасида суғуртага қабул қилинмайдиган рисклар ҳақида гапириб беринг.
8. Мол-мулк суғуртасида суғурта суммаси нимани билдиради?
9. Мол-мулк суғуртасида суғурта суммасининг суғурта қопламасидан фарқини айтиб беринг.
10. Йўлдаги мол-мулкни суғурталаш тартибини айтиб беринг.
11. Қурилиш монтаж рискларини суғурталаш тартиб қоидаларини айтиб беринг.
12. Халқаро амалиётда қурилиш монтаж рискларини суғурталаш тартибини айтиб беринг.
13. Қурилиш монтаж рискларини суғуртасида суғурта даъволарини кўриб чиқилиш тартибини айтиб беринг.

IX БОБ. ЖАВОБГАРЛИК СУҒУРТАСИ ВА УНИ ЎТКАЗИШ ТАРТИБИ

9.1. АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИ ЭГАЛАРИНИНГ УЧИНЧИ ШАХСЛАР ОЛДИДАГИ ФУҚАРОЛИК ЖАВОБГАРЛИГИНИ СУҒУРТАЛАШНИНГ ЗАРУРЛИГИ ВА АСОСИЙ ШАРТЛАРИ

Бозор муносабатлари шароитида юридик ва жисмоний шахсларнинг учинчи шахслар манфаатига зарар етказиш хавфи кучаяди. Бу хавфнинг рўй бериши натижасида етказилган зарарни қоплаш юзасидан зарар етказган шахсларнинг жавобгарлигини суғурта қилиш мамлакатимизда ўз ривожини топмоқда. Ана шундай жавобгарликни суғурта қилишнинг кенг тарқалган турларидан бири – транспорт воситалари эгаларининг учинчи шахсларга зарар етказиш фуқаролик жавобгарлигини суғурталашдир.

Маълумки транспорт юқори хавфни келтириб чиқарувчи манбалардан бири ҳисобланади.

Траспорт ҳайдовчиси транспорт воситасини бошқариш жараёнида учинчи шахсларнинг муайян манфаатларига, соғлиғига зарар етказиши мумкин.

Йўл транспорт ҳодисаси натижасида зарар кўрган шахслар, кўп ҳолатларда айбдорлардан зарарни ундириб ололмайдилар. Ғайри қонуний ҳаракат туфайли юридик ёки жисмоний шахсларнинг соғлиғи, ҳаёти ёки мол-мулкига етказилган айбдор шахс томонидан тўлиқ ҳажмда қопланиши лозим. Қонун ҳужжатларида зарарни тўлаш мажбурияти зарар етказувчи бўлмаган шахсга юклатилиши мумкин. Зарар етказган шахс агар зарар ўз айби билан етказилмаганлигини исботласа зарарни тўлашдан озод этилиши мумкин.

Бугунги кунда аҳоли турмуш даражасининг доимо ошиб бориши транспорт воситаларининг янада такомиллашиши жаҳонда автомобиллар сонининг мунтазам ўсишига олиб келаяпти.

Афсуски транспорт воситалари сонининг кўпайиши салбий оқибатларга олиб келади. Яъни, йўл-транспорт ҳодисаси билан боғлиқ/

Ҳозирги шароитда юридик ва жисмоний шахсларнинг учинчи шахслар манфаатига зарар етказиш хавфи кучаймоқда. Бу хавфнинг рўй бериши натижасида етказилган зарарни қоплаш юзасидан зарар етказган шахсларнинг жавобгарлигини суғурта қилиш мамлакатимизда ўз ривожини топмоқда. Ана шундай жавобгарликни суғурта қилишнинг кенг тарқалган турларидан бири – транспорт воситалари эгаларининг учинчи шахсларга зарар етказиш фуқаролик жавобгарлигини суғурталашдир.

Маълумки транспорт юқори хавфни келтириб чиқарувчи манбалардан бири ҳисобланади.

Траспорт ҳайдовчиси транспорт воситасини бошқариш жараёнида учинчи шахсларнинг муайян манфаатларига, соғлиғига зарар етказиши мумкин.

Йўл транспорт ҳодисаси натижасида зарар кўрган шахслар, кўп ҳолатларда айбдорлардан зарарни ундириб ололмайдилар. Ғайри қонуний ҳаракат туфайли юридик ёки жисмоний шахсларнинг соғлиғи, ҳаёти ёки мол-мулкига етказилган айбдор шахс томонидан тўлиқ ҳажмда қопланиши лозим. Қонун ҳужжатларида зарарни тўлаш мажбурияти зарар етказувчи бўлмаган шахсга юклатилиши мумкин. Зарар етказган шахс агар зарар ўз айби билан етказилмаганлигини исботласа зарарни тўлашдан озод этилиши мумкин.

Бугунги кунда аҳоли турмуш даражасининг доимо ошиб бориши транспорт воситаларининг янада такомиллашиши жаҳонда автомобиллар сонининг мунтазам ўсишига олиб келаяпти.

Ўзбекистон Республикасида енгил автомобил ишлаб чиқариш саноатининг саноатининг ривожланиши маълум бир маънода транспорт воситалари суғуртасини ҳамда транспорт воситалари эгаларини фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғуртасини ривожланишига ва суғурта компанияларига маълум бир маънода аниқ вазифаларни юклаши табиий албатта. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, Республикаимиз ҳудудида енгил автомобиллар сонининг кескин равишда ўсиб бориши жамиятимиз ва унинг вакиллари учун фойдали ҳисобланади. Лекин шу билан бир қаторда

шунинчунинг керакки, автотранспорт сонинг кескин равишда ортиб бориши ўз-ўзидан йўлларимиз ҳудудида хунук ва нохуш ходисаларни юзага келтириши мумкин.

Барчамизга маълумки 2008 йил 22 октябрда Ўзбекистонда “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш тўғрисида”ги Қонун кучга кирди. 2009 йилнинг 22 январидан бошлаб транспорт воситалари эгалари фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш (ФЖМС) полисига эга бўлмаганлар, энг кам иш ҳақи миқдорида, мансабдор шахслар эса энг кам иш ҳақининг уч баробари миқдорида жарима тўладилар.

Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталашда жабрланувчининг мулкига зарар етганда энг кўпи билан \$1050, жабрланувчининг соғлиғи ёки ҳаётига зарар етганда эса энг кўпи билан \$1950 миқдордаги маблағни кўзда тутди. Суғурта қопламаси суғурталовчи томонидан бевосита жабрланувчига етказилган зарар миқдорида, лекин юқорида қайд этилган қийматдан ортиқ бўлмаган миқдорда тўланади.

Бунда ўз-ўзидан нега зарарнинг барчаси тўланмайди деган савол туғилади? Зарарнинг ҳаммаси ҳам қопланиши мумкин, лекин бунинг учун суғурталанувчи мажбурий суғуртадан ташқари фуқаролик жавобгарлигини ихтиёрий суғурталаш полисига эга бўлиши керак. Чунки етказилган зарар ўрнатилган лимитдан юқори бўлиш ҳолатлари ҳам кам эмас.

Масалан, суғурталанувчи фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш полисига эга бўлса, Қонунга мувофиқ жабрланувчининг мулкига зарар етказилганда суғурта қопламаси \$1050га тенг миқдорда чегараланади, етказилган зарар миқдори \$3000 ни ташкил этади. Бу ҳолда суғурта компанияси фақат кўзда тутилган \$1050 ни тўлайди, қолган қийматни эса суғурталанувчи ўз ёнидан тўлашига тўғри келади.

Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталашда суғурта полиси қиймати биринчи навбатда

транспорт воситасининг тури ва қувватига боғлиқ (йиллик база ставкаси). Масалан, енгил авомобиль дивигателининг ҳажми, автобус ва микроавтобуснинг йўловчи сифими, юк автомобилининг юк кўтариш қобилияти қанчалик катта бўлса, полис нархи ҳам шунча юқори бўлади.

Кейин қуйидагиларга кўра суғурта полиси нарhini орттирувчи ва пасайтирувчи коэффициентлар қўлланилади:

- транспорт воситаси рўйхатга олинган жой;
- транспорт воситасини бошқаришга рухсат этилган шахслар сони;
- ўтган давр ва ҳайдовчи стажи давомида суғурта ҳодисаларининг рўй берган ёки бермаганлиги;
- транспорт воситасидан фойдаланишнинг мавсумийлиги;
- қоида бузиш ҳолатларининг мавжудлиги;
- ҳайдовчининг ёши.

Шу билан бирга, таъкидлаш керакки, фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича максимал суғурта мукофоти йиллик база ставкасига мувофиқ равишда унинг беш баробаридан юқори бўлмаслиги керак.

Шунга кўра, агар суғурталанувчи, масалан, дивигател ҳажми 1200-2000 см³ атрофида бўлган енгил автомобил эгаси бўлса ва ундан такси сифатида фойдаланилмаса, фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталашнинг йиллик полиси миқдори юқорида қайд этилган омилларга кўра \$10,8 дан \$67,5 гача бўлган қийматни ташкил этади.

Шу билан бирга, 1941-1945 йилги уруш қатнашчилари ёки партизанлари ёхуд уларга тенглаштирилган шахслар, 1941-1945 йилдаги уруш даври меҳнат фахрийлари, болалигида ота-оналаридан бири ёки қайта турмушга чиқмаган бева аёл билан бирга концентрацион лагерда бўлган собиқ асирлар, харбий хизматни ўташ чоғида ярадор, контузияси ёки ногирон бўлган ва шунинг натижасида ҳаок бўлган ёки фронтда орттирилган касаллик оқибатида вафот этган харбий хизматчиларнинг фарзандлари, Чернобиль АЭСидаги авария натижасида жабрланганлар, нафақадагилар ва

ногиронлар учун суғурта мукофоти нархининг 50 фоизи миқдорида чегирма белгиланади.

Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталашда суғурталанувчи йўл-транспорт ҳодисаси айбдори бўлиб қолса ва учинчи бир шахсга зарар етказса, бундай вақтда суғурталанувчи ёки суғурталанувчининг ваколатига эга бўлган шахс йўл-транспорт ҳодисаси содир бўгандан сўнг 72 соатдан кечигмаган ҳолда суғурта компаниясининг, йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматининг ҳодиса содир бўлган ва транспорт воситаси рўйхатга олинган ҳудудлардаги бўлимларини ёзма равишда воқеадан хабардор қилиши лозим.

Шунингдек, суғурта компаниясига суғурта полисининг асли ёки нусхасини илова қилган ҳолда суғурта тўловини тўлаш ҳақидаги ариза, етказилган зарар факти ва миқдорини, мулкка етказилган зарар вақти ва миқдорини, жабрланувчининг шахсини, ворислик ёки ҳуқуққа эгаликнинг кучга киришини тасдиқловчи ҳужжатларни, шунингдек, ворисларнинг шахсини ва ҳуқуққа эгаликнинг давлат рўйхатидан ўтганини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этиши лозим.

Ўз навбатида, суғурта компанияси 15 кун муддатдан кечиктирмаган ҳолда суғурта қопламасини тўлаш тўғрисидаги аризани кўриб чиқиши ва ўз қарорини суғурталанувчига маълум қилиши шарт. Суғурта қопламаси тўлаш рад қилинганда, рад қилиш тўғрисидаги қарорда асословчи далиллар кўрсатилган бўлиши шарт.

Суғурталанувчи, биринчи навбатда, ўз ташаббуси ёки суғурта компаниясининг талаби билан зарарланган мулкни ёки унинг қолдиқларини зарар етказилиш ҳолатларини аниқлаш ва қопланиши талаб этиладиган зарар миқдорини аниқлаш мақсадида кўриб чиқиш ва мустақил экспертизадан ўтказиш учун суғурта компаниясига тақдим этиши шарт.

Суғурта компанияси эса, ўз навбатида, агар ўзаро ёзма равишда бошқа муддат келишилмаган бўлса, зарарланган мулк ёки унинг қолдиқларини беш

кундан ортиқ бўлмаган муддат ичида кўриб чиқиши ва мустақил экспертизаси ўтказиши даркор.

Суғурта компанияси зарланган мулкни ёки унинг қолдиқларини кўриб чиқмаса ва юқорида қайд этилган муддат ичида мустақил экспертиза ўтказмаса, суғурталанувчи шундай экспертизани мустақил равишда ташкил этиши мумкин. Бундан ташқари, бундай ҳолда суғурталанувчи суғурта компаниясига зараланган мулк ёки унинг қолдиқларини тақдим этмасликка ҳақлидир, суғурта компанияси эса мазкур мустақил экспертиза натижаларига эътироз билдириши мумкин эмас.

Суғурта тўлови учун асос бўлган мустақил экспертиза қиймати суғурта компанияси томонидан қопланувчи зарар таркибига киритилади, аммо ҳар қандай тақдирда ҳам умумий тўлов ўрнатилган суғурта суммасидан ошмаслиги керак. Шунини унутмаслик керакки, суғурта қопламасини тўлаш суғурта компанияси томонидан зарарни қоплаш тўғрисидаги қарор қабул қилингандан кейин 5 кундан кечиктирмай амалга оширилади.

Бошқа вариант. Мижоз жабрланувчига етказган зарарни ўз ёнидан тўлайди, суғурта компанияси эса ўрнатилган лимит (суғурта миқдори) доирасида мижознинг харажатини қоплайди. Аммо шарт шундаки, бу ишни мижоз ўз суғурта компаниясининг ёзма розилиги асосида амалга оширган бўлса ва унга етказилган зарарни қоплаганини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этган бўлиши керак. Агар мижоз зарарни қисман қоплаган бўлса, суғурта компанияси суғурта тўловининг тегишли қисмини мижозига, қолган қисмини эса жабрланганга (унинг вориси ёки ҳуқуқа эгалик қилувчи шахсга) юқоридаги шартга асосан тўлайди. Яна бир вариант мавжуд. Жабрланувчи ҳаётига, соғлиғига ва (ёки) мулкига етказилган зарарни қоплашни сўраб ёзма равишда ўзи полис олган суғурта компаниясига мурожат қилади. Ўз навбатида, ушбу компаниянинг суғурта қопламасини тўлаш билан боғлиқ барча харажатларини қоплайди. Бу суғурта ҳолати зарарни бевосита бартараф этиши деб аталади. Таъкидлаш жоизки, суғурта компанияси мижозининг ташаббуси ёки суғурта компаниясининг талаби билан қабул

қилинган зарарни бартараф этиш ёки камайтириш бўйича кечиктириб бўлмас чоралар билан боғлиқ миждознинг барча талаб қилинган ва исботланган (суд харажатлари, жарималар ва бошқа шунга ўхшаш тўловлардан ташқари) харажатларини қоплайди.

Мамлакатимиз суғурта тарихида шу кунга қадар ушбу суғурта тури бўйича фаолият юритувчи бирор суғурта компаниясининг банкротга учраш ҳолати кузатилмаган. Аммо шунга қарамай, келажакда бу ҳолатнинг юзага келмаслигига ҳеч ким кафолат беролмайди.

9.2. ИШ БЕРУВЧИНИНГ ФУҚАРОЛИК ЖАВОБГАРЛИГИНИ МАЖБУРИЙ СУҒУРТАЛАШНИНГ МОХИЯТИ ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИШ ТАРТИБИ

Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси бугунги кунда хизмат бурчини бажараётган пайтида жароҳат олган ходимларнинг ижтимоий муҳофазасини кўзда тутди. Меҳнат Кодекси иш берувчининг ходимиغا етган зиён учун жавобгар эканини белгилаган. Маълумки, Меҳнат Кодексининг 189- ва 192-моддаларига биноан, иш берувчи олган жароҳати, касб касаллиги ёки меҳнат жараёни билан боғлиқ равишда соғлиғига етган зарарни, шунингдек боқувчисини йўқотганлик учун етган зарарни белгиланган тартибда тўлиқ қоплаши шарт.

Кўришиб турибдики, хизмат бурчини ўтаётган пайтда жароҳат олган ходимларни моддий жиҳатдан ҳимоялаш иш берувчи ҳисобидан амалга оширилади. Ходимнинг хизмат бурчини ўтаётган пайтда олган жароҳати учун иш берувчи жавобгар ҳисобланади.

Шу билан бирга, иш берувчи қоплаши керак бўлган зарар ҳажми доим ҳам иш берувчининг молиявий имкониятларига мос келавермайди ёки иш берувчининг фаолиятига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Чунки иш берувчи қоплаши керак бўлган зиарар ҳажмига бир вақтда ва ҳар ойда тўланиши керак бўлган компенсация тўловлари кириши мумкин. Масалан, Меҳнат Кодексининг 190-моддасига биноан, ходимнинг соғлиғига етган зарар учун қопланиши керак бўлган маблағ ходим жароҳат олган вақтга

қадар олган ойлик ўртача иш ҳақиға кўшимча равишда, ходим олган жароҳат даражасига қараб белгиланган ойлик фоиз, жароҳат олиши билан боғлиқ ҳаражатларни қоплаш, шунингдек, бир марталик нафақа кўринишидаги тўловдан иборат. Бир марталик нафақа ҳажми жамоа шартномасида, агар шартнома тузилмаган бўлса, иш берувчи ва касаба уюшмаси ёки ходимларнинг бошқа ваколатли органи ўртасидаги келишувга биноан белгиланади. Бунда жароҳат олган ходимга тўланадиган бир марталик нафақа ҳажми жароҳатланган ходимнинг бир йиллик ўртача иш ҳақидан кам бўлмаслиги, ҳалок бўлган ходимнинг оила аъзоларига бериладиган бир марталик нафақа ҳажми эса халок бўлган ходимнинг олтига ўртача йиллик иш ҳақидан кам бўлмаслиги керак.

Шу муносабат билан, “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш тўғрисида”ги Қонун барча иш берувчиларга уларнинг ходимлари хизмат бурчини ўтаётган пайтда ҳаёти ёки саломатлигига зиён етган тақдирда мажбурий тарзда суғурта ҳимоясини тақдим этишни кўзда тутди.

Қонун ходимларнинг хизмат бурчини ўтаётган пайтда ҳаёти ёки саломатлигига зиён етиши ёки касб касаллигига учраши, ҳалок бўлиши ёхуд касб касаллиги оқибатида вафот этиши боис иш берувчининг жавобгарлиги юзага келган ҳолларда суғурта компаниялари томонидан даврий ва бир марталик тўловларни тўлаш учун зарур маблағларни тўлашларини таъминловчи мураккаб тизим учун асос бўлиб хизмат қилади.

Бугунги кунда мамлакатимизда турли мулкчилик шаклидаги 34 та суғурта компанияси фаолият кўрсатмоқда. Жумладан, “Ўзбекинвест” ЭИМСК жадал ривожланаётган суғурта компанияларидан биридир. 1994 йилда ташкил этилган ушбу компания бугун барча вилоятлар ва Қорақалпоғистон Республикасида кенг ҳудудий филиаллар тармоғига ва суғурта бўлимларига эга.

Суғурта қонунчилигига асосан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг “Умумий суғурталаш” нинг 17 тоифаси бўйича суғурта

қилиш ва қайта суғурталаш хизматларини кўрсатиш ҳуқуқини берадиган лицензиясига эга ушбу компания асосий эътиборини бугунги кундаги долзарб вазифа – иш берувчининг фуқаролигини мажбурий суғурта қилиш кўламини кенгайтиришга қаратмоқда.

Суғуртанинг ушбу турининг мажбурийлиги биринчи навбатда мамлакатнинг барча иш берувчиларини қамраб олиш имконини беради. Бу эса ўз навбатида суғуртанинг ушбу тури бўйича минимал суғурта тарифларини қўллаш имконини яратади. Моҳиятан, мажбурий суғуртанинг бу тури мамлакат иш берувчилари ўртасидаги жабр кўрган иш берувчилар кўрган зарарларни қоплаш учун мўлжалланган маблағларни қайта тақсимлаш механизми сифатида иш кўради.

Бу механизм биринчи навбатда жабр кўрган ходимлар кўрган зарарни қонунда белгиланган суғурта суммаси доирасида қоплаш кафолатини таъминлайди. Иккинчидан, мажбурий суғурта иш берувчи ўзининг жабр кўрган ходмига зарарни қоплаб берганда ҳам молиявий барқарорлиги сақланиб қолиши ва иш берувчининг фаолиятини қўллаб-қувватловчи реал усул бўлиб хизмат қилади.

Мазкур суғурта турига асосан иш берувчи, иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш шартномаси бўйича суғурталовчи, аннуитетлар шартномаси бўйича суғурталовчи, жабрланувчи ва наф олувчи ушбу мажбурий суғурта турининг субъектлари саналади. Жисмоний шахс билан қонунчиликда белгиланган тартибда меҳнат шартномасини тузган юридик ёки жисмоний шахс иш берувчи деб тан олинади.

Меҳнат жароҳати, касб касаллиги ёки хизмат бурчини бажараётган вақтда саломатлигига зиён ктиб, суғурта қопламасини олиш ҳуқуқига эга бўлган ходим жабрланувчи ҳисобланади.

Наф олувчи – ходим ўз хизмат бурчини ўтаётган вақтда ҳалок бўлган ҳолларда суғурта қопламасини олиш ҳуқуқига эга бўлган шахслардир. Масалан, ҳалок бўлганнинг қарамоғида бўлган меҳнатга лаёқатсиз шахслар, шунингдек, ўн олти ёшга етмаган фарзандлари, отасининг ўлиmidан кейин

туғилган боласи, ҳалок бўлган кишининг ишламайдиган ё бўлмаса, болалар тарбияси билан банд бўлган хотини (ёки эри), ёки ҳалок бўлган кишининг фарзандлари, уч ёшга етмаган ука ва сингиллари, набираларини тарбиялаётган оиланинг бошқа аъзоси ёки ҳалок бўлганнинг ўлими кунда унинг қарамоғида бўлиш ҳуқуқига эга бўлганлар.

Меҳнат жароҳати, касб касаллиги ёки хизмат бурчини бажараётган вақтда саломатлигига зиён ктиб, суғурта қопламасини олиш ҳуқуқига эга бўлган ходим жабрланувчи ҳисобланади.

Наф олувчи – ходим ўз хизмат бурчини ўтаётган вақтда ҳалок бўлган ҳолларда суғурта қопламасини олиш ҳуқуқига эга бўлган шахслардир. Масалан, ҳалок бўлганнинг қарамоғида бўлган меҳнатга лаёқатсиз шахслар, шунингдек, ўн олти ёшга етмаган фарзандлари, отасининг ўлиmidан кейин туғилган боласи, ҳалок бўлган кишининг ишламайдиган ё бўлмаса, болалар тарбияси билан банд бўлган хотини (ёки эри), ёки ҳалок бўлган кишининг фарзандлари, уч ёшга етмаган ука ва сингиллари, набираларини тарбиялаётган оиланинг бошқа аъзоси ёки ҳалок бўлганнинг ўлими кунда унинг қарамоғида бўлиш ҳуқуқига эга бўлганлар.

Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномаси бўйича суғурталовчи умумий суғурта соҳасида фаолият олиб бориш ҳуқуқини берувчи тегишли лицензияга, шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномалари ёки аннуитет шартномаларини тузиш, иш берувчи ёки жабрланувчи (наф олувчи)ларнинг суғурта қопламасини тўлаш ҳақидаги талабларини белгиланган тартибда кўриб чиқишга ваколатланган алоҳида бўлинмаларга эга бўлиши керак. Аннуитетлар шартномаси бўйича суғурталовчиларга ҳам шунга ўхшаш талаблар қўйилган. Ҳаёт суғуртаси соҳасида фаолият юритиётган суғурталовчилар аннуитетлар шартномаси бўйича суғурталовчилар сифатида иш кўришлари мумкин.

Юқорида кўрсатилган суғурта субъектларининг мажбурий суғуртанинг ушбу турини амалга ошириш чоғида ўзаро муносабатда бўлиш тартиблари ва шартлари Қонунда белгилаб қўйилган. Суғурта субъектлари ўзаро муносабатлари тартиби ва шартлари мажбурий суғурталашнинг иш механизмини ташкил этади.

Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш жараёнини шартли равишда икки босқичга бўлиш мумкин. Биринчи босқич мажбурий суғурта шартномаси имзоланган пайтдан суғурта ҳодисаси содир бўлган кун ёки мажбурий суғурта шартномаси тугаган санагача давом этади. Иккинчи босқич мажбурий суғурта шартномаси бўйича суғурта ҳодисаси юзага келган пайтдан бошланади.

Биринчи босқич суғурта муносабатларида фақат суғуртанинг ушбу турини амалга оширган суғурталовчи ва иш берувчи каби субъектлар қатнашади. Мазкур босқичда мажбурий суғурта шартномаси тузилади ва суғуртанинг ушбу тури бўйича суғурта мукофоти тўланади. Суғурта шартномасига биноан, суғурталовчи келишилган ҳақ (суғурта мукофоти) эвазига суғурта ҳодисаси юзага келганда иш берувчи ва жабрланувчи, ёки наф олувчига суғурта шартномасида келишилган суғурта суммаси доирасида суғурта тўловларини тўлаш мажбуриятини зиммасига олади.

Таъкидлаш керакки, мажбурий суғурта шартномасининг асосий шартлари Қонуннинг ўзи билан мувофиқлаштирилади. Мазкур шартлар асосида Вазирлар Маҳкамасининг 177-сонли Қарори билан иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш Қоидалари тасдиқланган.

Ушбу Қоидалар мажбурий суғурталашнинг мазкур турини амалга оширишнинг умумий қоидалари, суброгация, суғурталовчини алмаштириш ёки аннуитетлар шартномасига кўра суғурталовчини ўзгартириш, якуни қоидалар каби умумий шартларни ўз ичига олади. Бундан ташқари, Қоидалар фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномасига тегишли шартларни ҳам ўз ичига олади. Бу шартлар мажбурий суғурта шартномасини тузиш, ўзгартириш ва муддатидан аввал бекор қилиш, суғурта суммаси,

суғурта мукофоти ва уни тўлаш қоидалари, мажбурий суғурта шартномасида томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, суғурта ходисаларини кўриб чиқиш тартиби, кўрилган зарар ҳажмини аниқлаш ва мажбурий суғурта шартномаси бўйича суғурта қопламасини тўлаш, шунингдек, аннуитетлар шартномасига тегишли, аннуитетлар шартномасини тузиш тартибини белгиловчи шартлар, суғурта суммаси, суғурта мукофоти ва аннуитетлар шартномаси бўйича қайтариб сотиб олиш суммаси, аннуитетлар шартномасида томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, аннуитетлар шартномаси бўйича жорий тўловлар шаклида суғурта қопламаларини тўлаш тартиби, аннуитетлар шартномасини ўзгартириш ва муддатидан аввал бекор қилиш тартибидан иборат.

Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномаси ошқора шартнома ҳисобланади ва бир йил муддатга тузилади. Лекин агар иш берувчининг фаолияти бир йилдан кам муддат давом этиши мўлжалланган бўлса, у ҳолда шартнома иш берувчи томсонидан ушбу фаолиятни олиб бориш муддатига тузилади.

Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталашда суғурта мукофоти қуйида келтирилган формулалар орқали аниқланади:

Шартнома 1 йил муддатга тузилганда:

$$\text{СМҚ} = \text{СС} \times \text{ЙБС} \times \text{СТК} / 100$$

Шартнома 1 йилдан кам муддатга тузилганда:

$$\text{СҚМ} = \text{СС} \times \text{ЙБС} \times \text{СТК} / 100 / 365 \times \text{К}$$

Бу ерда:

СМҚ – Суғурта мукофоти қиймати;

СС – Суғурта суммаси;

ЙБС – Йиллик базавий ставка;

СТК – Суғурта тарифининг мос коэффиценти;

К – Шартнома тузиладиган кунлар сони.

Мажбурий суғуртанинг ушбу тури бўйича суғурта суммаси қуйидагича белгиланади:

- мажбурий суғурта шартномаси тузилаётган санага келиб бир йилдан кўп фаолият олиб борган иш берувчи учун – иш берувчининг барча ходимларининг ушбу шартнома тузилгунигача ўтган ўн икки ойда олган йиллик иш ҳақи ҳажмида;

- ўз фаолиятини янгитдан бошлаётган иш берувчи учун – барча ходимларнинг мажбурий суғурта шартномаси тузилгандан кейин келадиган ўн икки ой учун оладиган иш ҳақи ҳажмида. Бунда йиллик иш ҳақи миқдори биринчи ойдаги иш ҳақини ўн иккига кўпайтириш йўли билан ҳисобланади;

- ўз фаолиятини камида бир йил аввал бошлаган иш берувчи учун иш берувчининг барча ходимлари иш берувчининг ушбу фаолиятини амалга ошириш муддатида олган иш ҳақи ҳажмида.

Мажбурий суғурта бўйича суғурта мукофоти суғурта тарифлари асосида ҳисобланади. Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш бўйича суғурта тарифи икки таркибий қисмдан шакллантирилади: базавий ставка ва иш берувчи олиб бораётган фаолиятнинг хавфлилик даражасига қараб базавий ставкага кўпайтириладиган коэффицент.

Базавий ставка иш берувчилар ва суғурталовчилар учун ягона ҳисобланади ва иш берувчининг фуқаролик жавобгарлиги шартномаси бўйича суғурта суммасининг йиллик 0,1% миқдорида белгиланади.

Базавий ставкага кўпайтириладиган коэффицент иш берувчи олиб борадиган фаолиятнинг хавфлилик даражасига қараб белгиланади. Фаолият хавфлилик даражаси Классификацияга мувофиқ белгиланади.

Иш берувчининг фаолият турининг хавфлилик даражаси Классификацияси Қоидалари асосида тасдиқланган. Ушбу Классификацияга биноан, иқтисодиёт соҳалари касбий хатарларнинг 20 та синфига ажратилган. ҳар бир синф бўйича тегишли коэффицентлар белгиланган. Агар иш берувчи Классификацияда келтирилмаган фаолият тури Билан шуғулланаётган бўлса, фаолиятнинг бу турига нисбатан касбий хатарлар синфлари бўйича ўртача суғурта тарифларига тенг 3,400 ҳажмидаги коэффицент қўлланилади.

Шунингдек, суғуртанинг ушбу тури бўйича суғурта тарифлари таркиби ҳам белгиланган бўлиб, бунда суғурта мукофоти ҳажмидаги неттоставка ва суғурта мукофоти ҳажмида мажбурий суғуртани амалга ошириш харажатлари улуши белгилаб берилади. Суғурта тарифи таркибига мувофиқ, тариф ставкасининг 70% иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномаси бўйича тўловлар ва 30% иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш харажатлари (шу жумладан, суғурта ҳодисаларининг олдини олишга оид огоҳлантириш тадбирлари заҳирасига чегирмалар тарифининг 5% ни ташкил этади) дан иборат.

Бундан ташқари, мажбурий суғурта бўйича суғурта тарифлари коэффицентини қўллаш тартиби 1 йилдан кам муддатга шартномалар тузилишини ҳам ҳисобга олади. Мажбурий суғурта шартномаси 1 йилдан кам муддатга тузилганда Ушбу шартнома бўйича тўланиши керак бўлган суғурта мукофоти ҳажми суғурта суммасининг йиллик базавий ставкага, суғурта тарифининг тегишли коэффиценти ва мажбурий суғурта шартномаси йилнинг неча кунига тузилаётганига қараб кунлар сони улушига кўпайтириш йўли билан аниқланади.

Шунингдек, қоидалар билан қуйидаги ҳужжатларнинг намуналари тасдиқланган:

- иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномаси ва аннуитетлар шартномаси;
- иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномасини тузиш ва аннуитетлар шартномаси ҳақидаги аризалар;
- иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш шартномаси бўйича суғурта полиси ва аннуитетлар шартномаси бўйича суғурта полиси бланкалари;
- суғурта қопламасини тўлаш ҳақидаги ариза;
- ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ходиса ва боқувчисини йўқотганлик билан боғлиқ зарарларни қоплаш ҳақидаги буйруқлар.

Юқорида таъкидланганидек, иккинчи босқичда суғурта шартномаси бўйича суғурта ҳодисаси юзага келганда бошланади. Қонунга мувофиқ суғурта ҳодисаси бу – мажбурий суғурта шартномаси амалда бўлган вақтда ходимнинг жароҳат олиши, касб касаллиги ёки хизмат бурчини бажараётган вақтида саломатлигига етган зарарларни қоплаш бўйича иш берувчининг жавобгарлиги юзага келганини тасдиқловчи ҳолатдир.

Иккинчи босқичда мажбурий суғурта муносабатлари томонларига жабрланувчи, наф олувчи ва аннуитет шартномаси бўйича суғурталовчи қўшилади. Суғурта ҳодисаси юзага келганда жабрланувчи ва наф олувчи мажбурий суғурта шартномасига асосан суғурта қопламасини олувчиларга айланадилар.

Мажбурий суғурта бўйича суғурта қопламаси қуйидаги кўринишларда амалга оширилади:

- жабрланувчининг меҳнат жараёнида жароҳат олгунига қадар бўлган ўртача ойлик иш ҳақиға ходимнинг касбий лаёқатини йўқотиш ёки касб касаллиги даражасига нисбатан фоизлар кўринишидаги ҳар ойлик тўловлар;

- ҳалок бўлганнинг ўртача ойлик иш ҳақидан унинг ўзига тегишли бўлган ҳамда унинг қармоғида бўлиб, меҳнатга лаёқатли бўлган , лекин етказилган зарарни қоплашга ҳуқуқи бўлмаган шахсларга тегишли улуши чегириб ташланган ҳар ойлик тўловлар;

- жабрланувчи ёки манфаат кўрувчига қонунчиликда белгиланган ҳолларда бир марталик нафақа тўловлари;

- мажбурий суғурта шартномасида белгиланган ҳажмда Дафн маросимлари харажатлари;

- иш берувчининг қонунчиликка мувофиқ қўшимча харажатлари.

Шуни таъкидлаш зарурки, суғурта қопламаларини тўлаш муддатига қараб уни тўлаш тартиби белгиланади. Агар етказилган зарарни қоплаш бир йилдан ортиқ муддатга мўлжалланган тўловларни кўзда тутса, у ҳолда суғурта тўловлари бевосита жабрланган ёки наф олувчига тўланади.

Агар етказилган зарарни қоплаш бир йилдан кўп муддатга мўлжалланган тўловларни кўзда тутса, у ҳолда суғурта тўловлари суғурталовчи томонидан иш берувчига тўланади. Бунда иш берувчи суғурталовчи билан аннуитетлар шартномасини тузиши шарт ва мажбурий суғурта шартномаси бўйича олган суғурта тўловларини фақат аннуитетлар шартномаси бўйича суғурта мукофотларини тўлашга сарф қилиши керак. Бу ҳолда суғурта муносабатларига аннуитетлар шартномаси бўйича суғурталовчи ҳам қўшилади. Суғурта тўловлари мунтазам асосда ва бир йилдан ортиқ муддатга тўланиши муносабати билан иш берувчи ва ҳаёт суғуртасига ихтисослашган суғурталовчи ўртасида аннуитетлар шартномаси тузилади. Шу тариқа, кейинчалик жабрланувчи ёки манфаат кўрувчи аннуитетлар шартномаси бўйича мунтазам равишда зарарни қоплаш ҳисобига тўловлар олади.

Ануитетлар шартномаси бўйича суғурта суммаси жабрланувчи ёки манфаат кўрувчига етказилган зарарнинг қонунчиликка мувофиқ равишда қоплаб берилиши керак бўлган ҳажмда белгиланади.

Ануитетлар шартномаси бўйича суғурта мукофотлари иш берувчи томонидан аннуитетлар шартномаси бўйича суғурта муддатининг ҳаммаси учун бир мартада тўлаб берилади.

Шуни айтиш керакки, бугунги кунда республикада мажбурий суғуртанинг ижтимоий йўналтирилган тизими қурилмоқда. Бу тизим мамлакат иқтисодиётининг замонавий талабларига тўла жавоб беради. Мажбурий суғурта турларининг манна шундай тизимларининг татбиқ этилиши яқин йиллар ичида мамлакат суғурта бозорини ривожлантиришга қудратли туртки беради ва мажбурий суғуртанинг аҳолини ижтимоий ҳимоялашда иштирокини кенгайтиради.

9.3. КАСБИЙ ЖАВОБГАРЛИКНИ СУҒУРТАСИ ҲАҚИДА ТУШУНЧА. НОТАРИУСЛАРНИНГ КАСБИЙ ЖАВОБГАРЛИГИНИ СУҒУРТАЛАШ БЎЙИЧА ШАРТНОМА ТУЗИШ

Касбий жавобгарликни суғурталаш суғуртачанинг суғурта объектига келтирилган зарарни тўлиқ ёки қисман қоплаш миқдорида суғурта тўловлари бўйича мажбуриятларни кўзда тутувчи суғурта турларини ифода этади.

Бунда жисмоний шахснинг мулкӣ манфаатлари суғурта объекти ҳисобланади. Ушбу объектни суғурта қилиш тўғрисида фуқаролик қонунчилиги томонидан белгиланган тартибда жисмоний шахснинг учинчи шахс томонидан суғурталанган касбий фаолиятни амалга ошириш муносабати билан етказилган зарарни қоплаш мажбуриятлари билан боғлиқ суғурта шартномаси тузилади. Касбий фаолиятга талаблар ва уни амалга ошириш тартиби тегишли қонунчилик ҳамда меъёрий ҳужжатлар томонидан белгиланади.

Касбий жавобгарликни суғурталаш касбий фаолиятни амалга оширишда учинчи шахсга зарар етказиши мумкин бўлган турли шахслар тоифаларининг мулкӣ манфаатларини суғурта қилиш турларини бирлаштиради. Кўпинча шифокорлар, нотариуслар, баҳоловчилар, экспертлар, кўриқчилар, адвокатлар ва бошқаларнинг касбий жавобгарлиги суғурта қилинади.

Касбий жавобгарликни суғурталашда бошқа суғурта турларидан фарқли улароқ суғурта ҳолатининг бошланиши ташқи омилларга (табӣий офатлар ва кесин ўзгаришлар, учинчи шахс ҳаракатлари ва ҳоказолар) эмас, балки муайян касбий фаолиятни амалга оширадиган шахс малакасига боғлиқ. Суғуртачи суғурта шартномаси тузганидан сўнг касбий фаолият билан шуғулланувчи шахс эҳтиёткорлик билан иш тутиши ва касбий кўникмаларни намоён этиши лозим.

Кўпчилик ҳолатларда суғурта ҳолатининг бошланиши суднинг мутахассиснинг миждозга моддий зарар етказганлиги ва унинг миқдори учун мулкӣ жавобгарлигини белгиловчи қарори қонуний кучга киргандан кейин

тан олинади. Бундан ташқари, суғуртачининг учинчи шахсга эътирозларни судгача ҳал этишда етказган зарари учун жавобгарлигининг белгиланиши ҳам фақат суғуртачи томонидан етказилган зарар аниқ исботланганда суғурта ҳолати сифатида тан олиниши мумкин. Бунда суғурта шартномасида суғуртачи жавобгарлигининг пайдо бўлиши асосли эканлигини тан олиш ва зарарни қоплаш миқдорини аниқлаш суғуртачи ёки ваколатли вакили иштирокида амалга оширилиши келишиб олинади.

Касбий жавобгарликни суғурталашнинг ҳар бир тури маълум бир касбнинг ўзига хос хусусиятлари билан асосланган ўз хусусиятларига эга. Ҳар бир маълум касбнинг ўзига хос хусусиятлари касбий жавобгарликни суғурталаш шартномасини тузишда ҳисобга олинади. Бу борада суғуртачининг ўз касбий мажбуриятларини бажаришга виждонан, мулоҳаза билан ва асосли ёндошуви касбий жавобгарликни суғурталашда умумий принцип саналади. Акс ҳолда суғуртачи суғурта қилиш шартномаси бўйича ўз жавобгарлигидан озод этилиши мумкин.

Хорижий амалиётда касбий жавобгарликни суғурталашнинг айрим турлари мажбурий асосда амалга оширилади, яъни юридик ёки жисмоний шахслар (масалан, шифокорлар, риэлтерлар, баҳоловчилар, нотариуслар ва бошқалар) касбий жавобгарликни суғурталаш полисисиз маълум бир касбий фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга эмас.

Бу борада суғурталанувчи - касбий фаолиятни амалга оширадиган юридик ёки жисмоний шахс, суғуртачи - суғурта фаолиятини амалга ошириш учун ташкил этилган ва белгиланган тартибда рўйхатга олинган ҳамда корхонанинг касбий жавобгарликни суғурталаш ҳуқуқини берувчи лицензияга эга юридик шахс суғурта ҳуқуқий муносабат субъекти ҳисобланади. Ушбу суғурта субъектлари суғурта мажбуриятларининг асосий томонлари, яъни суғурта шартномаси томонларидир. Бундан ташқари, жабр кўрган шахс (суғурта шартномаси унинг фойдасига тузилган) ҳам касбий жавобгарликни суғурталаш субъектлари сирасига киради. Одатда, жабр

кўрган шахс, агарда суғурта шартномасида бошқа нарса кўзда тутилмаган бўлса, етказилган зарар миқдорида суғурта тўлови олишга ҳаққи бор.

Касбий жавобгарликни суғурталаш шартномасини тузишда жабр кўрганлар (фойда олувчилар) суғурталанувчига ҳам суғуртачига маълум қилинмайди. Ушбу ҳолатда суғурта шартномасида бу шартнома кимнинг фойдасига тузилганлиги айтилмаган ёки у суғурта қилувчи ёхуд бошқа шахс фойдасига тузилган бўлсада, суғурта тўлови олиш ҳуқуқига фойда олувчи фақатгина суғурта қилувчи унинг олдида жавобгар бўлган шахсина (ёки унинг меросхўри) ҳисобланади.

Касбий жавобгарликни суғурталаш шартномаси шартларида суғуртачининг суғурталанувчи ёки унинг ходими ваколатига нисбатан кафолатлари кўзда тутилмаган.

Суғуртачи учинчи шахсга суғурталанувчи томонидан қонуний ва меъёрий ҳужжатлар бузилиши, суғурталанувчининг атайин ҳаракатлари натижасида зарар етказилса суғурталанувчи мажбуриятлари бўйича жавобгар ҳисобланмайди. Суғурталанувчининг ҳаракатларидаги ниятни исботлаш суғуртачи зиммасига юклатилади. Суғурталанувчининг нияти суднинг қонуний кучга кирган қарори, ҳукми билан аниқланади. Агарда суғурталанувчига нисбатан жиноий иш қўзғатилган бўлса, суғурта мукофоти тўғрисидаги масала суд қарори ва ҳукмигача тўхтатилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Нотариат тўғрисида”ги қонунининг 20-моддасига биноан шахсий амалиёт билан шуғулланувчи нотариус ўз фаолияти суғурта қилиш шартномасини тузишга мажбур. Нотариус ўз мажбуриятларини суғурта шартномасини тузмасдан туриб бажариш ҳуқуқига эга эмас.

Нотариуснинг қонунчилик томонидан белгиланган тартибда учинчи шахсга нотариал фаолиятни амалга оширишда етказилган зарарни қоплашга доир мажбуриятлари билан мулк манфаатлари суғурта объектлари ҳисобланади.

Нотариусларнинг касбий жавобгарликни суғурталаш шартномаси шартларига мувофиқ суғурта қилувчи суғурталанувчи томонидан суғурта шартномасида кўрсатилган суғурта мукофотини тўлаганидан кейин суғурталанувчига суғурта шартномасининг амал қилиниш даврида аҳамиятга эга бўлган нотариал ҳаракатларни қонунга хилоф равишда амалга оширишган (ёки керакли нотариал ҳаракталари бажармаган) суғурта қилувчи ўз касбий мажбуриятларини тегишли тарзда бажармагани оқибатида юзага келган эътирозлар бўйича зарарни қоплаш мажбуриятларини қабул қилади.

Суғурта қилувчининг зарарни қоплаш мажбурияти нотариус мижозларига нотариус томонидан ўзининг касбий мажбуриятларини амалга оширишдаги эътиборсиз ҳаракатлари, хатолари ёки керакли нотариал ҳатти-ҳаракатларни бажарилмаслиги натижасида юзага келган зарар етказилган ҳолатларда пайдо бўлади. Суғуртачи одатда амалдаги қонунчиликка номувофиқ тарзда амалга оширилган нотариал ҳаракатлар ёки суғурталанувчининг ғаразли ниятида керакли нотариал ҳаракатларни бажармаслик натижасида етказилган зарарни қопламайди. Нотариуснинг ғараз нияти суднинг қонуний кучга кирган қарори ва ҳукми билан аниқланади. Бунда суғурталанувчининг ҳаракатларида ғараз ният борлигини исботлаш суғуртачи зиммасига юкланади.

Суғурта ҳолати суғурталанувчининг зарарни қоплаш мажбурияти белгиланган пайдан бошланади. Одатда суғурта ҳолати нотариусга учинч шахсга у томонидан бажарилган ноқонуний нотариал ҳаракатлар, хатолар ёки керакли нотариал ҳаракатларни бажармаслик оқибатида етказилган зарарни қоплашни юклайдиган суд органининг қарори кучга киргач, бошланган ҳисобланади. Суғурта шартномасида суғурта ҳолатини белгилаш ва мижознинг нотариусга зарарни қоплаш талаби билдирилган эътирози асосли бўлганда, уни суғурта йўли билан тўлаш мажбурияти кўзда тутилади. Суғурта ҳолатини аниқлаш суғурта шартномасида аниқ баён этилиши шарт.

Нотариуснинг касбий жавобгарлигини суғурталаш шартномаси бўйича энг кам суғурта суммаси Ўзбекистон Республикасининг “Нотариат

тўғрисида”ги қонунининг 20-моддасига мувофиқ бегиланган энг кам иш ҳақининг юз баравар миқдоридан кам бўлмаслиги керак.

Нотариуснинг касбий жавобгарлигини суғурталаш шартномаси нотариуснинг ёзма аризаси асосида тузилади. Аризада одатда нотариус ҳақида суғурта хавфи даражасини аниқлаш учун муҳим аҳамиятга эга маълумотлар, яъни касбий жавобгарлиги суғурта қилинаётган шахснинг исми шарифи, касби, касбий фаолияти бошланган сана, шахсий нотариал амалиёт билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияни олиш санаси ва рақами, почта манзили, телефон, факс, телекс кўрсатилади. Ариза бериш пайтида нотариус фаолияти суғурталангани, аввал тузилган суғурта шартномаси тўхталиши нимага боғлиқлиги, нотариуснинг касбий фаолиятига таалукли хатолар, эҳтиётсизлик ёки камчиликлар билан боғлиқ эътироз билдирилган маълумотлар кўрсатилади.

Нотариуснинг касбий жавобгарлигини суғурталаш шартномаси нотариус касбий фаолиятини амалга оширишда ўз ҳаракатлари учун жавоб бергандагина, шахслар фойдасига тузилаган ҳисобланади. Суғурта шартномасини тузишда фойда олувчилар суғурталанувчи ёки суғуртачига маълум қилинмайди. Шундай бўлсада, суғурта шартномасида у кимнинг фойдасига тузилгани айтилмаган бўлса ёки шартнома нотариус ёхуд бошқа шахс фойдасига тузилган бўлса ҳам суғурта тўлови олиш ҳуқуқига эга фойда олувчи фақатгина нотариус унинг олдида жавобгар бўлган шахс бўлиши мумкин.

Суғурта шартномаси одатда бир йилдан кам бўлмаган муддатга тузилади. Суғурта шартномаси агарда шартномада бошқа нарса кўзда тутилмаган бўлса, суғурталанувчи томонидан суғурта мукофотлари тўланганидан кейин кучга киради.

Суғурта шартномасининг амал қилиниши шартномада кўрсатилган муддатда ёки суғурталанувчи томонидан суғурта суммаси тўлиқ тўланган ёхуд суғурталанувчи томонидан суғурта манфаатини йўқотган ҳолатда тўхтатилади. Суғурталанувчининг суғурта манфаатдорлиги нотариус

ваколатини тўхтатганда йўқотилган саналади. Ушбу ҳолатда суғурталанувчи суғуртачига бу ҳақда ёзма билдиришнома ва суғурта манфаатдорлик йўқолганини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этади. Шартномани суғурталанувчининг суғурта манфаатдорлиги йўқотганлиги натижасида муддатидан олдин тўхтатилиши суғуртачи суғурталанувчига суғурта мукофоти суғурта шартномасининг бекор қилинишининг ҳақиқий санасидан унда кўрсатилган амал қилиш санасигача қолган муддатга мутанносиб тарзда қайтаради.

Одатда суғурта шартномасида суғурталанувчининг қуйидаги мажбуриятлари кўзда тутилади: суғурта ҳолати сабаблари, унинг бориши ва оқибатларини аниқлаш учун барча имкони бор ва мақсадга мувофиқ чоратadbирларни қабул қилиш; суғуртачини унга суғурта ҳолати муносабати билан билдирилаётган барча эътироз ҳақида кечиктирмасдан (суғурта шартномасида келишилган муддатда) хабардор қилиш; суғуртачига суғурта ҳолати сабаблари, унинг бориши ва оқибатлари, етказилган зарар хусусиятлари ва миқдори ҳақида муҳокама қилиш имконини берадиган барча ахборотлар ҳамда ҳужжатларни тақдим этиш.

Суғурта шартномасига мувофиқ суғуртачи унга суғурталанувчи номидан зарарни ундириш тўғрисида талаб қайд этилган эътирозлар билдирилган ҳолатда музокаралар олиб бориши ва етказилган зарарни қоплаш ҳақида битим тузиш, суғурта ҳолати ҳолатлари ва сабабларини ёки суғурталанувчининг розилигини кутмасдан зарар миқдорини аниқлаш учун чоралар кўриш, шунингдек, суд ва бошқа ваколатли органларда суғурталанувчи номидан ҳамда топшириғи бўйича иш юритиш ҳуқуқига эга.

Агарда нотариус рози бўлмаса ёки бошқа тарзда қайд этилган ҳаракатларни амалга оширишга тўсқинлик қилса, суғуртачи суғурта тўловини тўлашдан бош тортиши мумкин.

Нотариуснинг касбий жавобгарлигини суғурталаш шартномасида суғурта мукофотини тўлаш муддатлари аниқланади. Суғурта мукофотининг

миқдори суғурта шартномасига мувофиқ белгиланади ва суғурта суммаси миқдорига боғлиқ бўлади.

9.4. НОТАРИУСЛАРНИНГ КАСБИЙ ЖАВОБГАРЛИГИНИ СУҒУРТАСИ БЎЙИЧА СУҒУРТА ТАРИФИНИ АНИҚЛАШ ВА СУҒУРТА ДАЪВОЛАРИНИ КЎРИБ ЧИҚИЛИШИ

Суғурта мукофоти тариф ставкаларидан келиб чиққан ҳолда белгиланади ва танланган суғурта суммасига боғлиқ бўлади. Суғурта тарифлари статистика маълумотлари, суғурта бозори конъюктураси, таваккалчилик даражаси, суғурта қилиш муддати ва суғурта суммаси миқдори ҳисобга олинган ҳолда белгиланади. Бундан ташқари, суғурта мукофоти миқдори нотариус томонидан касбий ҳаракатларнинг амалга оширилиши ва амалга оширилаётган нотариал ҳаркатлар турлари муносабати билан эътирозларни қонунда белгиланган тартибда қондириш тўғрисида маълумотлар аниқлигига боғлиқ бўлади. Нотариус ижро хатларини амалга ошириш чоғида суғуртачи оширувчи коэффицентларни қўллаши мумкин.

Ҳисоблаб чиқарилган суғурта мукофоти суғурталанувчи томонидан бир йўла ёки қисман нақд ёхуд нақдсиз йўли орқали шартнома тузилган кундан бошлаб келишилган муддат ичида тўланиши мумкин. Суғурта мукофоти тўлиқ тўланмаган ҳолатда эса суғурта суммаси суғурта мукофотининг тўланган қисмига мутаносиб равишда камаяди.

Нотариусга эътирозлар у билан шартнома муносабатидан бўлган мижоз ва у билан шартнома муносабатида бўлмаган, бироқ етказилган зарар сабабли эътироз билдириш ҳуқуқига эга шахслар томонидан билдирилиши мумкин.

Суғурта ҳолати содир бўлган чоғда суғурталанувчи суғурта шартномасида белгиланган муддатда бу ҳақда суғуртачига ёзма равишда хабар беришга мажбур.

Суғурта ҳолати содир бўлган чоғда суғурталанувчи суғуртачига суғурта ҳолати содир бўлганини исботловчи барча керакли ҳужжатларни тақдим этади. Бунда суғурталанувчи суғуртачига суғурта ҳолати билан боғлиқ унга маълум бўлган ёки пайдо бўлган маълумотлар ва вазиятларни хабар қилиши

шарт. Суғуртачи тақдим этилган ҳужжатлар ҳақиқийлигини текшириш ҳуқуқига эга.

Суғурта тўлови суғуртачи томонидан суғурта шартномасида белгиланган муддат давомида суғурталанувчидан содир бўлган суғурта ҳолати ҳақида барча керакли ҳужжатларни олганидан кейин тўланади. Суғурта тўлови миқдори суғурта полисида кўрсатилган суғурта суммасидан ошмаслиги керак. Суғуртачи агарда суғурталанувчи суғурта шартномаси шартларини тегишли равишда бажармаса, суғурта тўлови суммасини камайтириш ҳуқуқига эга. Суғурта тўлови миқдори зарар ва эътироз билдирувчи томонидан қилинган сарф-ҳаражатлар, шунингдек, нотариус томонидан суғуртачининг ёзма равишдаги розилиги билан қилинган сарф-ҳаражатлар миқдори суммаси каби аниқланади. Бироқ суғурта шартномаси суғуртачининг ҳар бир суғурта ҳолати ва жабр кўрган киши томонидан билдирилган эътироз бўйича жавобгарлиги лимитини белгилаши мумкин. Агарда нотариусга нисбатан жиноий иш қўзғатилган бўлса, суғурта тўловини тўлаш ҳақида масалани ҳал қилиш тўхтатилади.

Нотариуснинг бир йўла бир қанча мижозларининг зарарини қоплашда агарда унинг миқдори суғуртачи жавобгарлигининг умумий лимитидан ошса (суғурта суммасининг суғурта шартномаси бўйича миқдори), суғурта тўлови ҳар бир жабрланувчига етказилган зарар суммасига нисбатан суғуртачи жавобгарлигининг умумий лимитига мутаносиб равишда тўланади.

Шунингдек, суғурта шартномасида нотариус томонидан қопланиши лозим бўлган зарар миқдори - франшиза кўзда тутилиши мумкин. Ушбу ҳолатда компания нотариус томонидан франшиза миқдорида қопланиши лозим бўлган суммадан ошадиган зарарни қоплаш мажбуриятини қабул қилади.

Нотариус ҳаракатига билдирилган эътирозлар, шикоятлар, аризаларни кўриб чиқиш билан боғлиқ суд ёки бошқа сарф-ҳаражатлар, агарда ушбу сарф-ҳаражатлар суғурталанувчи зиммасига юклатилган бўлса, суғуртачи томонидан суғуртачи жавобгарлиги лимити доирасида қопланади.

Суғурталанувчи суғурта шартномасига амал қилиш бекор қилинганидан кейин суғуртачи ундан суғурта шартномасига амал қилиш даврида суғурта ҳолати тўғрисида эътироз (билдириш) олган бўлсагина, суғурта суммасини олиш ҳуқуқига эга бўлиши мумкин. Пул маблағлари суғуртачининг ҳисобрақамидан суғурталанувчи ҳисобрақамига ўтказилган кун суғурта суммаси тўлаш куни ҳисобланади.

Суғуртачи қуйидаги ҳолларда суғурта тўловини тўлашдан бош тортиш ҳуқуқига эга: агарда суғурталанувчи сохта маълумотлар тақдим этган ва улар асосида суғурта шартномаси тузилган бўлса; агарда зарар суғурталанувчи айби билан етказилган бўлса; агарда зарар суғуртачи ёки унинг мижозининг бевосита ғаразли нияти сабабли етказилган бўлса; агарда суғурталанувчи нотариал ҳаракатларни қонуний муддатлардан ташқари амалга оширган бўлса (лицензияни чақириб олиш, лицензиянинг амал қилиш муддати тугаши); агарда суғурталанувчи суғуртачининг суғурта шартномасида кўзда тутилган ҳаракатларни амалга оширишига рози бўлмаса ёки бошқача йўл билан тўсқинлик қилса; агарда суғурталанувчи суғуртачига суғурта ҳолати содир бўлгани тўғрисида ўз вақтида хабар бермаса.

Агарда суғурта тўлови тўланганидан кейин ушбу тўлов нотариус ёки бошқа манфаатдор шахслар томонидан ғаразли ҳаракатлар натижасида қалбаки йўллар билан олинганлиги аниқланса, тўланган маблағнинг ҳаммаси уни тўлаган суғуртачига қайтарилади. Суғуртачи ва суғурталанувчи ўртасида юзага келадиган барча тортишувлар музокаралар йўли билан, ўзаро келишувга эришилмаса, судда ҳал этилади.

9.5. АУДИТОРНИНГ КАСБИЙ ЖАВОБГАРЛИГИНИ СУҒУРТАСИ БЎЙИЧА СУҒУРТА ТАРИФЛАРИНИ АНИҚЛАШ ВА СУҒУРТА ДАЪВОЛАРИНИ КЎРИБ ЧИҚИЛИШИ

Суғурта шартномаси бўйича суғурта мукофоти миқдори суғурта суммаси миқдоридан келиб чиққан ҳолда суғуртачининг тариф ставкаси бўйича ҳисобланади. Суғурта тарифлари статистика маълумотлари, суғурта бозори конъюктураси, таваккалчилик даражаси, суғурталанувчи фаолияти

турини суғурта қилиш муддати, танланган таваккалчилик ва таваккалчилик даражасига таъсир қилувчи бошқа ҳолатлар ҳисобга олинган ҳолда белгиланади.

Суғурта мукофоти аудиторлик хизматларни амалга оширишга доир режалаштирилаётган айланма маблағ асосида белгиланади. Суғурта шартномасининг амал қилиш муддати ёки шартномада белгиланган бошқа даврнинг тугаши билан одатда суғурта пули ва суғурта мукофоти миқдори суғурталанувчи фаолиятининг натижалари ҳисобга олинган ҳолда қайта ҳисобланади.

Суғурта мукофотини тўлаш тартиби томонлар келишуви бўйича белгиланади: бир йўла ёки қисман суғуртачининг ҳисобрақамига нақд пулсиз ўтказиш йўли билан. Суғурта мукофоти суғурталанувчи томонидан суғурта шартномасида келишилган муддат ичида шартнома имзоланган кундан бошлаб тўланади. Суғурта мукофоти тўлиқ тўланмаган ҳолатда суғурта пули суғурта тўловининг тўланган қисмига мутаносиб равишда камаяди.

Шартномани бир йилдан кам муддатга тузилганда суғурта мукофоти йиллик суғурта мукофоти суммасидан фоиз ҳисобида ажратилади. Суғурта шартномасига тўлиқ бир ой амал қилинмаган ҳолатда ҳам суғурта мукофоти тўлиқ тўланади. Шартномани бир йилдан ошиқ муддатга тузишда суғурта тўлови имтиёзли тариф ставкалари бўйича ҳисобланади.

Суғурта мукофоти тўлиқ тўланмаган ҳолатда суғурта полисида суғурталанувчи томонидан ҳақиқатдан ҳам тўланган суғурта мукофоти ва унга тегишли суғурта пули кўрсатилади.

Суғурталанувчи суғуртачига ёзма равишда суғурта шартномасига амал қилиш муддати ичида таваккалчилик даражасидаги ўзгаришлар ҳақида хабар қилиш шарт. Агарда таваккалчилик даражасининг ошиши суғурта мукофоти миқдорини ошириш заруратини юзага келтирганда суғуртачи суғурталанувчига қўшимча суғурта мукофоти учун ҳисоб билан бирга суғурта шартномасига киритилган тегишли қўшимчаларни ҳам жўнатади. Суғурталанувчи қўшимча суғурта мукофотини тўлаши ва мукофот учун

ҳисобни ҳамда шартномага қўшимча матнини олган кундан бошлаб суғурта шартномасига келишилган муддат ичида қўшимчани имзолаши ёки суғурта шартномасини бузишни талаб қилиши мумкин.

Агарда суғурталанувчи кўрсатилган ҳатти-ҳаракатларни бажармаса, суғуртачи суғурта шартномасини бекор қилишни ва шартномани бекор қилиш орқали етказилган зарарни қоплашни талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Суғурта шартномасини амал қилиш даври тугагандан кейин ва у бўйича суғурта ҳолати содир этилмаса суғурталанувчига шартнома бўйича тўланган суғурта мукофотининг бир қисми қайтарилади.

Суғурталовчининг жавобгарлиги унинг ҳисобрақамига суғурта мукофоти келиб тушган кундан бошланади, суғурта тўловини тўлаш бўйича суғуртачи жавобгарлигининг кучга кириши одатда суғурта полиси билан тасдиқланади. Суғурта полиси суғурталанувчига суғурта мукофотини суғуртачининг ҳисобрақамига суғурта шартномасида келишилган муддат ичида келиб тушган кундан бошлаб берилади.

Суғурта ҳолати содир этилганда ёки унинг бошланишига сабаб бўлувчи ҳолатларда, шунингдек, учинчи шахсдан эътирозлар келиб тушганда суғурталанувчи суғурта ҳолати сабаблари, унинг бориши ва оқибатларини аниқлаш учун керакли чораларни, зарарнинг олдини олиш ёки камайтириш, зарар етказилган шахслар ҳаёти ва мулкани сақлашга оид барча имкони бор ва мақсадга мувофиқ чораларни кўриши, қисқа муддат ичида суғурта қилувчига ушбу ҳолатнинг содир этилгани ҳақида хабар бериши ва унга ушбу ишга таалукли барча ҳужжатларни юбориши, суғурта қилувчига унинг оқибатлари, судда ишни кўриш ва ушбу ишга таалукли бошқа фактлар ҳақида маълумот бериши, агарда суғурталанувчи суғурта ҳолати бўйича суғуртачи ва суғурталанувчининг манфаатларини судда ҳамда суддан ташқари тартибда ҳимоя қилиш учун ўз адвокатини ёки бошқа ваколатли шахсни тайинлаш керак деб ҳисобласа унга бу борада имкони борича ёрдам бериши, зарарни тўламаслиги, суғурта ҳолати бўйича суғурталанувчига билдирилган талабларни қисман ёки тўлиқ тан олмаслиги, бундай талабларни

баргараф этиш бўйича суғурта қилувчининг розилигисиз ҳеч қандай мажбуриятларни қабул қилмаслиги, суғурталанувчи имкони борича суғурта қилувчининг зарар етказилган мулкни кўздан кечириш ва етказилган зарар миқдорини белгилашда иштирок этишини таъминлаши, суғурта ҳолатида етказилган зарар учун жавобгар бўлган учинчи шахсга нисбатан тескари талабларни таъминлашга оид барча чораларни кўриши, агарда суғурталанувчида зарарни мунтазам тўлашни тўхтатиши ёки унинг миқдорини қисқартириш имкони пайдо бўлганда, бу ҳақида суғуртачига хабар бериши ва бундай тўловларни тўхтатиш ёки уларнинг миқдорини камайтириш бўйича барча чораларни кўриши шарт.

Суғуртачи суғурта шартномаси бўйича суғурталанувчининг суғурта ҳолати сабабли юзага келган мулкий йўқотишларининг ўрнини тўлдиради. Агарда шартномага амал қилиш даврида аҳамиятга эга бўлган суғурта ҳолати суғурта қилиш бошлангунга қадар аҳамиятга эга бўлган ёки таъсир қилишни бошлаган сабабларга кўра содир этилса, зарар суғурталанувчига шартномани тузиш пайтида ушбу суғурта ҳолатининг бошланишига сабаб бўлган сабаблар ҳақида унга маълум бўлмаганда тўланиши лозим.

Агар суғурта тўлови суғурта суммаси миқдорида тўланган бўлса, суғурта полисига амал қилиш тўлов тўланган пайтдан бошлаб бекор қилинади. Суғурта пули миқдорида тўлиқ тўланмаган суғурта тўлови тўланадиган суғурта полиси ўз кучини унга амал қилиш муддати охиригача суғурта суммаси ва тўланган сумма ўртасида фарқ миқдорида сақлаб қолинади.

Суғурта тўлови суғуртачи томонидан суғурта шартномасида белгиланган муддат ичида суғурталанувчидан содир этилган суғурта ҳолати тўғрисидаги барча керакли ҳужжатлар олингандан кейин тўланади. Суғурта тўлови суғурталанувчининг исботланган жавобгарлиги миқдорида суғурта полисида кўрсатилган суғурта пулидан ортиқ бўлмаган ҳолда тўланади.

Суғуртачининг ҳисобрақамидан суғурталанувчининг ҳисобрақамига пул ўтказилган кун суғурта тўлови тўланган кун ҳисобланади.

Суғуртачи агарда суғурталанувчи суғурта шартномаси шартларини тегишли равишда бажармаса, суғурта тўлови миқдорини камайтириш ҳуқуқига эга.

Суғурталанувчи суғурта шартномасига амал қилиш бекор қилинганидан сўнг суғуртачига суғурта шартномасига амал қилиш даврида ундан суғурта ҳолати тўғрисида эътироз билдирилгандагина суғурта тўловини олиши мумкин.

Суғуртачи агарда суғурталанувчи атайлаб сохта маълумотлар тақдим этган ва улар асосида суғурта шартномаси тузилган бўлса, зарар суғурталанувчи айби билан етказилмаган бўлса, зарар суғурталанувчи ёки корхонанинг бевосита ғаразли нияти оқибатида етказилган бўлса, суғурталанувчи текширувларни қонунда белгиланган муддатдан ташқари муддатда амалга оширган бўлса (лицензияни чақириб олиш, лицензияга амал қилиш муддатининг тугаши), аудиторлик текширувига малака шаҳодатномаларига эга бўлмаган ва аудиторларнинг касбий реестрига киритилмаган шахслар жалб қилинган бўлса, суғурталанувчи томонидан имзоланган ва белгиланган тартибда муҳр билан тасдиқланган аудиторлик хулосаси бўлмаса, суғурталанувчи суғуртачига суғурта шартномасида кўзда тутилган ҳатти-ҳаракатларни амалга оширишга рози бўлмаса ёки бошқача йўл билан тўсқинлик қилса, суғурталанувчи ўз вақтида суғуртачига суғурта ҳолатининг содир этилгани тўғрисида хабар бермаган бўлса, суғурта тўловини тўлашни рад этиш ҳуқуқига эга.

Суғурта ҳолати туфайли етказилган зарар ҳажми суғурталанувчига суғурта ҳолати бўйича етказилган зарар ҳажмидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Зарар ҳажми махсус тайинланган давлат органи ёки суднинг жарима ёки бошқа моддий санкциялар қийматидан ёхуд суд томонидан қондирилган даъво талабаларидан келиб чиққан ҳолда қарор чиқарилганда, эътирозлар учинчи шахсга етказилган зарар қийматидан келиб чиққан ҳолда ихтиёрий қондирилганда аниқланади.

Қопланаётган зарар суммасига суғурта ҳолатида зарарнинг олдини олиш ёки камайтириш учун мақсадга мувофиқ сарф-ҳаражатлар ҳам киритилиши мумкин, бироқ тўловларнинг умумий қиймати суғурта шартномаси бўйича суғурта пулидан ошмаслиги керак.

Суғурта тўловини тўлаган суғуртачига тўланган маблағ доирасида суғурта тўловини олган суғурталанувчига бошқа шахс етказилган зарар учун жавобгар шахсга нисбатан эга бўлган талабларни талаб қилиш ҳуқуқи ўтади. Суғурталанувчи суғуртачига ўзидаги барча ҳужжатлар ва далилларни бериши ҳамда ушбу ҳуқуқни амалга ошириш учун керакли барча расмий ишларни бажариши керак. Агар қайд этилган шахслар етказилган зарар учун жавобгар шахсга нисбатан талаб қилиш ҳуқуқидан воз кечса ёки ушбу ҳуқуқни уларнинг айби билан (ҳужжатларни тақдим этмаслик ва ҳоказолар) амалга оширишнинг иложи бўлмаса, суғуртачи суғурта тўловларини тўлашдан озод этилади. Агарда ушбу тўловлар тўланган бўлса, қайд этилган шахслар суғуртачига олинган маблағларни уни олган кундан бошлаб қонунчиликда белгиланган фоизлар билан қайтариши шарт.

Суғурталанувчи суғуртачига Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги томонидан белгиланган даъво муддати ичида қонун ёки суғурта шартномаси бўйича суғурта тўловини тўлашдан бош тортиш учун асос бўлган ҳолатлар аниқланганда, тўланган пулни қайтаришга мажбур.

Агарда суғурта ҳолати содир этилган пайтда суғуртачи томонидан суғурталанган объект бўйича суғурталашнинг бошқа шартларига амал қилинган бўлса, суғурта тўлови суғурта маблағларига нисбатан мутаносиб равишда тақсимланади ва ушбу маблағлар учун аудитор жавобгарлиги ҳар бир суғурта қилувчи томонидан суғурталанган, ҳар бир суғурта қилувчи эса ўз улушига тўғри келадиган зарарнинг бир қисмини тўлайди, холос.

Суғурталанувчи ёки учинчи шахснинг суғурта ҳолати содир этилишига қаратилган ғаразли ҳатти-ҳаракатлари, суғурталанувчи ёки учинчи шахс томонидан суғурта ҳолати билан бевосита сабабли алоқада бўлган жиноятнинг атайин содир этилиши, суғурталанувчининг суғуртачига атайлаб

суғурта объекти бўйича сохта маълумотларни бериши, суғурталанувчи томонидан зарарни етказишда айбдор бўлган шахсдан унинг ундирилиши, суғурталанувчи томонидан суғуртачига тузилган суғурта шартномаси бўйича таваккалчилик даражасининг ошганлиги тўғрисида маълум қилинмаслиги ва қонун ҳужжатларида кўзда тутилган бошқа ҳолатлар суғуртачининг суғурта тўловини тўлашдан бош тортишига асос ҳисобланади. Суғурта шартномаси шартларида суғурта тўловини тўлашдан бош тортиш учун қўшимча асослар ҳам кўзда тутилган.

Мавзунини такрорлаш учун саволлар

1. Жавобгарлик суғуртаси ҳақида гапириб беринг.
2. Жавобгарлик суғуртаси турларини айтиб беринг.
3. Жавобгарлик суғуртасини объекти ҳақида гапириб беринг.
4. Автотранспорт воситалари эгаларининг учинчи шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлигини суғурталашнинг зарурлиги нимада?
5. Учинчи шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлигини суғурталашда 1,2,3, шахслар тўғрисида маълумот беринг.
6. Касбий жавобгарликни суғуртаси ҳақида гапириб беринг.
7. Касбий жавобгарлигини суғурталаш бўйича суғурта шартномасини тузиш тартибини айтиб беринг.
8. Нотариусларнинг касбий жавобгарлигини суғурталаш тўғрисида гапириб беринг.
9. Нотариусларнинг касбий жавобгарлигини суғуртаси бўйича суғурта тарифини аниқлаш қандай амалга оширилади?
10. Аудиторнинг касбий жавобгарлигини суғуртаси бўйича суғурта тарифларини аниқлаш қандай амалга оширилади?

Х БОБ. ҚАЙТА СУҒУРТА

10.1. ҚАЙТА СУҒУРТА ҲАҚИДА ТУШУНЧА

Қайта суғурталаш - суғурталашга рискни қабул қилиш билан боғлиқ иқтисодий муносабатлар тизими (рискларни бирламчи жойлаштириш). Суғурталовчи мувозанатлашган суғурта портфелини яратиш ва суғурта операцияларини молиявий барқарорлигини таъминлаш мақсадида қабул қилиб олинган рискни бир қисмини ўзаро келишилган ҳолда бошқа суғурталовчига бериши (рискни иккиламчи жойлаштириш). Қайта суғурталаш операциялари билан бир қаторда асосан, ихтисослашган қайта суғурталаш компаниялари амалга оширади. Қайта суғурталаш актив (рискни бериш) ва пассив (рискни қабул қилиб олиш) кўринишида бўлади. Бундан ташқари қайта суғурталаш нисбий ва нонисбий шаклда бўлади.

Айрим ҳолатларда қайта суғурталаш операциялари қайта суғурталовчи брокер - иккита томон, яъни суғурта компанияси ва қайта суғурталовчи компанияси ўртасидаги воситачидир.

Қайта суғурта қилиш шартномалари бир томондан суғурта компаниялари ўртасида ўзаро тузилиши ёки иккинчи томондан, суғурта компанияси ва ихтисослашган қайта суғурта қилиш компанияси ўртасида тузилиши мумкин. Бу ерда шартнома ўзи нима деган савол тўғилиши мумкин. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси 354 - моддасида "икки ёки бир неча шахснинг фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларини вужудга келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш ҳақидаги келишуви шартнома дейилади" – деб кўрсатилган. Дастлаб, суғурта компанияси ўзининг молиявий қобилиятини мустаҳкамлаш мақсадида қабул қилиб олинган рискни бир қисмини бошқа суғурта компаниясида ёки ихтисослашган қайта суғурта қилиш компаниясида суғурталаш тўғрисида қарор қабул қилади. Ушбу қарорни ижросини таъминлаш мақсадида суғурталовчи ихтисослашган суғурта компаниясига мурожаат қилади. Агар қайта суғурталовчи компания рискни қайта суғурта қилишга розилик билдирса, улар ўртасида қайта

суғурталаш шартномаси тузилади. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, шартнома шартларида, унда иштирок этувчи томонларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, олинган мажбуриятларнинг бажарилиши юзасидан жавобгарлик, шартномани кучга кириши, амал қилиш ва бекор этилиши қоидалари мужассам бўлиши керак. Шунингдек, шартномада қайта суғурталаш мукофоти миқдори ва жавобгарлик ҳажми кўрсатилиши зарур. Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига кўра, қайта суғурта қилишда суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлаш учун асосий суғурта шартномаси буйича суғурталанувчи олдида ушбу шартнома буйича суғурта компанияси жавобгар бўлиб қолаверади. Бироқ асосий суғурта шартномаси буйича суғурталанувчи ҳисобланган суғурта ташкилоти суғурта ҳодисаси юз беришидан олдин тугатилган тақдирда, унинг ушбу шартнома буйича ҳуқуқ ва мажбуриятларининг қайта суғурта қилинган қисми қайта суғурта қилиш шартномаси буйича суғурталовчига ўтади.

Қайта суғурта қилиш шартномалари бир қатор ўзига хос белгиларга эгаки, бу ушбу шартномаларни савдо ва бошқа турдаги шартномалардан тубдан фарқ қилади. Шунинг учун ҳам қайта суғурта қилиш соҳасини назарий жиҳатдан қайси суғурта тармоғига киритиш ёхуд уни мустақил суғурта соҳаси сифатида қараш анча баҳс мунозарани талаб қилади.

Агар суғурта ҳодисаси руй берса, бу ҳақда суғурта компанияси қайта суғурталовчи компанияга дарҳол хабар қилиши керак. Ўз навбатида, қайта суғурталовчи компания шартномада кўзда тутилган қопламани тўлаши шарт. Қайта суғурта қилиш компанияси шартнома буйича ўз мажбуриятларини тўла-туқис бажарса, у ҳолда шартнома ижро этилган ҳисобланади.

10.2. ҚАЙТА СУҒУРТАНИНГ ТУРЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ

Қайта суғурта муносабатларининг классик таркибини қуйидаги кўринишда кўз олдимизга келтиришимиз мумкин.

Қайта суғурта шакли:

- Факультатив

- Облигатор

Қайта суғурта тури:

- нисбий

- нонисбий

“Қайта суғурта шакли” тушунчаси суғуртачи ва қайта суғуртачи ўртасидаги ўзаро муносабатни, суғуртанинг алоҳида тури бўйича тўзилган шартнома асосида берилган ва қабул қилинган рискларни, томонларнинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларини англатса, “қайта суғурта тури” тушунчаси суғуртачиларнинг мажбуриятлар юзасидан ўзаро ҳисоб-китоб олиб бориш техникасининг ўзига хос хусусиятларини, қайта суғурта учун берилган риск улушларини, қайта суғурта мукофотини тўлаш қоидаларини, шартнома бўйича юзага келган суғурта ҳодисаси зарарларини қайта суғуртачи томонидан қоплаш тартибларини белгилайди.

Юқорида келтирилган қайта суғурта шакли таркибига қайта суғуртанинг янги шакли бўлган - альтернатив қайта суғуртани киритмаслик, берилган таърифни тўлиқсизликка олиб келиши мумкин. Альтернатив қайта суғурта шаклини киритган ҳолда, қайта суғурта муносабатларининг ҳозирги замон таркибини қуйидагича кўз олдимизга келтиришимиз мумкин.

Қайта суғурта тури :

- классик;

- молиявий қайта суғурта шакли;

-факультатив;

- облигатор қайта суғуртанинг кўриниши;

-нисбий қайта суғурта;

-но нисбий қайта суғуртанинг кичик кўриниши;

-Квотали - эксцедент сўммаси,

-Эксцедент зарари – зарарлилик эксцеденти.

Қайта суғурта муносабатларининг ўзига хос хусусиятлари қайта суғурталашда фойдаланилувчи махсус атамалар кўрсатиб беради.

Махсус атамаларнинг асосийлари қуйидагилардан иборат.

«Факультатив» қайта суғурта шартномаларида суғуртачи ва қайта суғуртачи ҳар-бир суғурта рискларини алоҳида ҳолат сифатида кўриб чиқадилар, рискни қайта суғуртага бериш ва қабул қилиш юзасидан қарорларни алоҳида қабул қилинадилар. Тўғридан-тўғри суғуртачи ўзининг суғурта шартномаларидаги ҳар-бир рискни қайси қайта суғуртачига қайта суғурта учун бериш тўғрисидаги қарорни ўзи қабул қилади. Ўз навбатида, қайта суғуртачи ҳам, рискни қайта суғурта қилиш тўғрисидаги тўғридан-тўғри суғуртачининг таклифни таҳлил қилиб, уни қайта суғуртага қабул қилиш қилмаслик ҳақидаги қарорини мустақил қабул қилади. Албатта, қайта суғуртачи ўзи қайта суғуртага қабул қилаётган рискни баҳолашда, рискнинг қанча қисмини қайта суғурталаш лозимлигига, қанча миқдорда қайта суғурта сифими билан таъминлаш зарурлигига ва қанақа шартномаларни (қайта суғурта тури, қайта суғурта мукофоти, алоҳида шартлари) қайта суғурталаш лозимликларига эътибор беради. Факультатив қайта суғурта томонлар келишувини белгиловчи қайта суғуртанинг мустақил шартномаси асосида амалга оширилади.

Тўғридан-тўғри суғуртачининг факультатив қайта суғурталаш тўғрисидаги таклифида қайта суғуртачига рискни тўғри баҳолаш учун зарур бўлган, риск тўғрисидаги барча маълумот бўлиши зарур. Одатда тўғридан тўғри суғуртачи томонидан қайта суғуртачига берилган маълумотда қуйидаги ахборотлар бўлади:

- суғуртачининг номи ва манзили;
- суғурта тури;
- қайта суғурта турлари: нисбий ва но нисбий;
- рискни жойлашган жойи, (мамлакат, манзили)
- манфаатдор шахс;
- суғурта шартлари, суғурталанган хавф (муҳимларидан қайсилари тўғридан-тўғри суғурта шартномасига киритилган, қайсилари шартнома

таркибига киритилмаган, ёки шартноманинг стандарт шартларини ўзгариши санаб қилиши зарур);

- жами суғурта сўммаси (суғурталаш валютасида максимал мумкин бўлган зарар сўммаси, мукофот фойизи);

- суғуртачи франшизаси;

- қайта суғурта мукофоти, қайта суғурта комиссияси ва бошқа харажатлар;

- факультатив қайта суғуртанинг бошланиш ва тугаш санаси;

- таклиф қилинган қайта суғурта улуши;

- зарарларни олдини олиш имкониятлари ва чора тадбирлари;

- сюрвер ҳисоботини тақдим қилиш имкониятлари;

- қайта суғуртага берилаётган суғурта манфаати, суғурта объекти тўғрисидаги тўғридан-тўғри суғурта шартномаларининг статистикаси (имконият доирасида, камида охириги 5 йил мобайнида);

- амалдаги бошқа қайта суғурта шартномалари билан бирлаштириш имкониятлари, қайта суғурталанаётган факультатив рискларга тадбиқ қилинмокчи бўлган қайта суғурта қопламаси кўрсатилиши лозим;

- суғуртачининг тўғридан-тўғри суғурта шартномаси бўйича шахсий чегримнинг улуши ва миқдори;

- тўғридан тўғри суғуртачининг номи ва агар бўлса, ҳамсуғуртачиларни кўрсатиш.

Турли хил суғурта тармоқлари ўзига хос хусусиятларга эга. Шунинг учун юқорида келтирилган маълумотлар йиғиндиси эса мисол тариқасида келтирилди.

Қайта суғуртачилар юқорида келтирилган маълумотлар йиғиндисидан қайта суғурта шартномасини тузишда, таклиф сифатида фойдаланиши мумкин. Қайта суғуртачи олинган маълумотларни таҳлил қилиб, қргангандан кейин, қанча улушда (қатъий белгиланган миқдорда ёки фойизда) факультатив қайта суғуртага олиши тўғрисида тўғридан-тўғри суғуртачига хабар қилади. Бундай таклифлар ва таклифни қабул қилиш (акцепт) қайта суғурта шартномаси шакллари учун белгиланган, амалдаги

қонунчилик талабларига мос келиши лозим. Ғзишмалар факс орқали жқнатилиши, қайта суғуртачи тўғридан-тўғри суғуртачининг қайта суғурта улуши тўғрисидаги ва шу каби бошқа таклифларига рози бўлган шартларда, олган таклифга имзо қўйган ҳолда маълумотни қайта жунатади.

Қайта суғуртачи томонидан рискни қайта суғуртага қабул қилиш тўғрисидаги таклифни рад этиш телефон, телекс, факс - тез хабар бериш воситалари билан маълум қилиниши мумкин. Қайта суғуртачи таклифга рози бўлмаган ҳолларда уни каноатлантирувчи қайта суғурта шартларини таклиф қилиб, маълумот алмашиши мумкин. Тўғридан-тўғри суғуртачи томонидан юборилган қайта суғурталашга бериши тўғрисидаги таклифга қайта суғуртачининг жавоб бермаслиги, таклиф қабул қилинганлигини билдирмайди.

Факультатив қайта суғурта шартномасига қайта суғуртачи томонидан розилик билдирилган дақиқадан кучга киради. Тўғридан-тўғри суғурта шартномасининг шартларига муҳим ўзгаришлар (суғурта сўммаси, мукофот ставкаси, суғурталанган хавфлар ҳажми) киритиш фақат қайта суғуртачи рухсат берган ҳолларда рухсат берилади.

Талаб қилинган маълумотлар нуқтаи назаридан факультатив қайта суғурта тўғридан-тўғри суғуртасига қўшаши мумкин. Йирик профессионал қайта суғурта компанияларида факультатив қайта суғурта бўлимлари бўлиб, бу бўлимда турли тармоқ мутахассислари бўлган ходимлар таклиф қилинган рискларни баҳолайдилар.

Факультатив қайта суғуртада қайта суғуртачининг вазифаси тўғридан-тўғри суғуртачининг молиявий имкониятларини кенгайтириш билан чекланмайди. У кўп ҳолларда тўғридан-тўғри суғуртачига риск кқламини баҳолашда, суғурта шартномаси шартларини аниқлашда, зарарни олдини олиш чора тадбирларини белгилашда, маслаҳатга муҳтож бўлганда ёрдам кқрсатади. Суғуртачи ва қайта суғуртачи биргаликда, риск жойлашган жойда - миллий ҳудудда ёки чет элда назорат ишларини бирга олиб боради.

Облигатор қайта суғурталаш шартномасига асосан суғуртачи қайта суғуртачига келишилган ҳудудда аниқ белгиланган рисклар бўйича тўзилган барча тўғридан-тўғри суғурта шартномалари қайта суғуртага берилади (Бахтсиз ҳодисага қарши Ўзбекистон Республикасида имзоланган суғурта шартномалари, ёки ёнғинга қарши Россияда қилинган мол-мулк суғурталари). Тўридан-тўғри суғуртачи томонидан келишилган шартларда тўзилган барча суғурта шартномаларини қайта суғуртачи сўзсиз қайта суғуртага қабул қилиши шарт. Тўридан-тўғри суғуртачи қайта суғуртачи билан келишилган ҳолда, ўз соҳасини яхши билувчи андеррайтерларни жалб қилиш, суғурта шартномаларини, суғурта мукофотини, қайта суғурталаш режалаштирилган суғурта шартномасини бошқариш чора тадбирларини белгилаш бўйича қарорлар қабул қилиш ҳуқуқига эга. Агар цедент қайта суғуртачи манфаатларига зарар келтирувчи ҳаракатлар амалга оширсин, қайта суғуртачи суғуртачининг ушбу қарорини кўлаб қувватламайди. Шундай қилиб, қайта суғуртачининг тўғридан-тўғри суғуртачи фаолиятини кўзатиш мажбурияти суғуртачининг ўзини бизнесини бошқариш ҳуқуқлари билан яқиндан боғланган.

Облигаторли қайта суғурталаш халқаро амалиётда икки хил маънони билдиради:

1) қайта суғурталашнинг мажбурий шакли. Айрим мамлакатлар қонунчилигига кўра, ушбу мамлакат ҳудудида фаолият кўрсатаётган барча суғурта компаниялари қабул қилган рискларини бир қисмини мажбурий равишда қайта суғурталаш компаниясига беради. Бу чора қайта суғурталаш орқали чет элга валюта чиқиб кетишини олдини олади;

2) суғурта компанияси (цедент) маълум бир суғурта тури бўйича рискни қайта суғурталовчига беришини ва ўз навбатида, қайта суғурталовчи, рискни қабул қилишни назарда тутувчи қайта суғурталаш шартномаси. Факультатив-облигатор шартномаси - цедент қайта суғурталовчи билан келишган тоифадаги ҳар қандай суғурта рискини

бериши, қайта суғурталовчи эса уларни қабул қилиши шарт эканлиги ҳақидаги қайта суғурталаш шартномаси.

Облигатор қайта суғурта шартномаларини имзоланишида томонлар юзага келувчи зарарларни ёки қайта суғурталашга қабул қилинган рискларни қайта суғурта қопламаси билан таъминлаш шартларини келишиб олишлари лозим. Агар шартнома «зарарлар пайдо бўлган йил» шартида имзоланса, суғурта ходисаси рўй берганлиги тўғрисида ариза берилган ёки берилмаганлигидан қатъий назар, юзага келган барча зарарлар бўйича қайта суғуртачида қайта суғурта тўловларни амалга ошириш мажбуриятлари пайдо бўлади. Масалан, суғурта шартномаси 2004 йилнинг 1 январиди, бир йил муддатга имзоланган. 2003 йилнинг июнь ойида имзоланган тўғридан-тўғри суғурта шартномаси бўйича 2004 йилнинг 3 январиди зарар юзага келди. Қайта суғуртачида ушбу зарарни қоплаш юзасидан қайта суғурта мажбурияти пайдо бўлади. Агар суғурта шартномаси 2004 йилнинг 5 сентябрида имзоланиб, ушбу шартнома бўйича зарар 2005 йилнинг 15 январиди пайдо бўлса, бундай зарарларни қоплаш бўйича қайта суғуртачида ҳеч қандай мажбурият пайдо бўлмайди.

Агарда қайта суғурта шартномаси «календар йили» шартларида имзоланса, қайта суғурта шартномаси амалдаги муддатда имзоланган барча тўғридан-тўғри суғурта шартномаси бўйича юзага келган зарарлар, ҳақиқатда қайси санада рўй берилганлигидан қатъий назар қайта суғуртачи томонидан қопланиб берилиши зарур.

Облигатор қайта суғурта шартномалари одатда бир йил муддатга тўзилади. Агар облигатор нисбий қайта суғурта шартноманинг тугаш муддатига 3 ой қолганда, томонлар ўзаро, бир-бирини шартнома тугаганлиги тўғрисида маълум қилмасалар, шартноманинг амал қилиниш муддати автоматик равишда кейинги календар йили учун ўз кучини сақлаб қолади. Но нисбий облигатор қайта суғурта шартномаларига учун юқорида келтирилган қоида тадбиқ қилинмайди. Но нисбий облигатор қайта суғурта

шартномасини амал қилиш муддатини кейинги календар йилига узайтириш учун томонлар бу ҳақида келишиб олишлари лозим.

Облигатор қайта суғурта шартномасининг амал қилиш муддатидан олдин тугатилиши фақат шартномада белгиланган махсус шартлар асосида амалга оширилади. Бундай махсус шартларга, одатда, қуйидагилар киради:

- де-юре ва де-факто шартномасини бажариш имконияти бўлмаса;
- бир томоннинг ўз қарзларини банкротлик ёки ликвидация муносабати билан ёки операцияларни амалга оширишга рухсат берувчи ваколатни, лицензияни қайтариб олинганлик билан боғлиқ бўлган ҳолда тўлаш имконияти йуқолса;
- иккинчи томон барча тўланган капитални тўлиқлигича ёки қисман йуқотса;
- иккинчи томон бошқа юридик шахс билан ққшилса, ёки иккинчи томон устидан назорат бошқа юридик шахс ёки давлат ихтиёрига қтса;
- бошқа томон рўйхатдан ўтган давлатда эълон қилинган ёки эълон қилинмаган уруш ҳаракатлари олиб борилса, ёки қисман ёки тўлиқлигича бошқа давлат томонидан босиб олинса.

Нисбий қайта суғурта (proportional reinsurance)-қайта суғурта шартномаси бўйича мажбуриятлар миқдорини аниқлашнинг кенг тарқалган усулидир. Нисбий қайта суғурта шартномасини имзолашда томонларнинг қайта суғурта мукофотини тўлаш, зарарни қоплаш мажбуриятлари келишилган ҳолда, нисбатда (фоизда) белгиланади. У иккига - нисбий квотали қайта суғурта ва эксцендент сўммаси асосида қайта суғурта турларига бўлинади.

10.3 ҚАЙТА СУҒУРТА ШАРТНОМАЛАРИНИНГ ТУЗИЛИШИ, БАЖАРИЛИШИ ВА БЕКОР ҚИЛИНИШИ

Қайта суғурта шартномасини имзолаш ва уни бажариш, қайта суғурта шартномасида томонларга юкланган мажбуриятларнинг ёзма усулда бажарилишини талаб қилади. Қайта суғурта шартномаларидаги

хужжатларнинг мазмуни ва шаклига амал қилмаслик қайта суғурта шартномалари бўйича низоларни пайдо бўлишига, уларнинг муддатларидан олдин тугатилишига, бухгалтерия ва статистик ҳисоб варақларида хато қилишга, суғуртачи ва қайта суғуртачи молиявий ҳисоботлари фактларининг бўзиб кўрсатилишига олиб келиши мумкин.

Хизмат таклифи тўғрисидаги маълумотнинг асосий муҳим шартларини қисқа баён қилувчи, қайта суғурта шартномасини имзолаш учун асос бўлиб ҳисобланувчи ҳужжат слип (SLIP) деб аталади. Унда суғурта шакли, қайта суғурта тури, қайта суғурта лимитининг чизиқлари сони, ушлаб қолиш миқдори, қайта суғурталаш режалаштирилган рискни жойлашган жойи, кутилаётган суғурта мукофоти тўғрисида маълумот берилади. Слипда яна, ҳар-қандай очилиш режалаштирилган депозит ва унга ҳисобланувчи фойиз (агар шартномада назарда тутилган бўлса), “ғазна зарари” миқдори, фойдадан тқланувчи коммиссион мукофот ва коммиссия, шартноманинг амал қилиниш муддати, билдиришнома тақдим қилиш муддати, қайта суғуртага берилувчи риск тўғрисида қисқа маълумотлар берилиши мумкин. Олинган слип асосида қайта суғуртачи суғуртачига шартнома тўзилганлигини тасдиқловчи қайта суғурта сертификатини тақдим қилади. Баъзи ҳолларда, агар слип қайта суғурта шартномасининг барча муҳим шартлари ўзида акс эттирган бўлса, у ҳолда бундай слиплар факультатив қайта суғурта шартномаси тўзилганлигини тасдиқловчи ҳужжат қрнида ҳам хизмат қилиши мумкин.

Томонлар шартноманинг муддати ва шартларини келишгандан кейин, шартнома матни тайёрланади. Шартнома матни юзасидан икки томонда эътироз бўлмаганда имзоланади. Одатда, облигатор қайта суғурта шартномаси жорий йилнинг 1 январидан амалга киритилади. Факультатив қайта суғурта шартномасининг амал қилиш муддати эса, қайта суғуртага берилган риск суғурталаган тўғридан-тўғри суғурта шартномасининг амал қилиш муддатига мос келади. Шартномага киритилувчи кейинги ўзгаришлар шартноманинг орқа томонида баён қилинади ёки қайта суғурта

шартномасида белгиланган тартибда, манзиллар бўйича томонлар ўртасида ўзаро ёзишма орқали амалга оширилади.

Бордеро мукофоти тўғрисида олдинги мавзуларда ҳам тўхталиб ўтилган.

Тўғридан-тўғри суғуртачи томонидан тақдим қилинадиган бордеро орқали, қайта суғуртачи эксцедент қайта суғурта шартномаси бўйича берилган рисклар ҳақидаги маълумотга эга бўлади. Қайта суғуртачи олинган маълумот асосида рисклар мажмуаси эҳтимолини аниқлаши мумкин. Бордеро алоҳида рискларни қайта суғуртага қабул қилиш учун асос бўлиб хизмат қилиш мумкин.

Бордеро – бу, суғурталанувчилар номлари, рисклар табиати ва жойлашган жойи, суғурта сўммаси миқдори қайта суғуртага берилган риск улуши, тўланувчи мукофот, чегримлар, қайта суғурта улуши ва қоплаш муддати тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олган рўйхат. Амалиётда йирик рискларни суғурта қилиш учун, вақти-вақти билан олдиндан (дастлабки) бордеро тақдим қилинади, кейинчалик эса тугалланган тўлик бордеро тақдим қилинади.

Зарарлар тўғрисида билдириш.

Суғуртачи томонидан қайта суғуртачига тақдим қилинадиган ҳар чораклик ёки ҳар ойлик рўйхатда содир бўлган зарарларнинг йиллари бўйича гуруҳланган маълумотномаси бериб турилади. Одатда, йирик зарарлар рўй берган ҳолларда, цедент қайта суғуртачидан «газна зарари»ни тўлаш тўғрисида дарҳол талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлишга эришилади. Ушбу ҳуқуқ тўғридан-тўғри суғуртачининг тўлов қобилиятига бўлган катта босимни олдини олишга ёрдам беради.

Эксцедент зарари асосида қайта суғурта турида, суғуртачи приоритетидан ошишига олиб келувчи ҳар қандай зарар тўғрисида қайта суғуртачини хабардор қилиб, ундан қайта суғурта тўловини амалга оширишини талаб қилиши зарур. Суғуртачи ва қайта суғуртачи ушбу

мажбуриятга аниқ риоя қилмасдан, зарарлар динамикасининг ривожланиши устидан назорат қила олмайдилар.

Йиғма (кумуляцион) бордеро - табиий офатларга (хусусан, ер қимирлаш, бқрон, кургоқчилик, сув тошқини) қарши нисбий қайта суғурта шартномаси тўзувчи қайта суғуртачига суғуртачи томонидан тақдим қилинадиган маълумотлар туридир. Йиғма (кумуляцион) бордеро таркибига таркибига суғурта ҳодисаси юз бериши натижасида пайдо бўлиши мумкин бўлган мажбуриятларни аниқ баҳолаш учун зарур бўлган маълумотлар(ухшаш рискларни коповчи полислар сони, қайта суғурта шартномаси бўйича берилган суғурта сўммалари тўғрисида доимий хабар) киритилади. Одатда, бундай маълумотлар ҳар йилнинг 30 июни ва 31 декабрларида домий равишда бериб турилади. Табиий офатлар аниқ жойлар билан боғланганлиги сабабли бундай маълумотлар аниқ туманларга мувофик (кўп ҳолларда сиёсий ва маъмурий ёки почта туманларига бўлиниши ишлатилади) кичик бўлимларга бўлинади.

Табиий офатлар, шунингдек ер қимирлаш билан боғлиқ маълумотларнинг йиғма схемалари ҳам халқаро амалиётда, маълумот манбааси сифатида фойдаланилади. Йиғма схемалар ер қимирлаш рискига эга бўлган барча давлатлар учун, Креста ташкилоти томонидан, 1976 йилда ишлаб чиқилган. 1990 йилда Европада бўлиб қтган кучли ураган натижасида ушбу риск тури ҳам йиғма схема таркибига киритилди. 1993 йилдан бошлаб бутун жаҳон қабул қилган форматда, дискетларда йиғма маълумотни ўзатишга мос келувчи стандарт қрнатилди.

Ушбу йиғма маълумотни маълум регионларда тузилган шартномаларга нисбатан татбик қила туриб, қайта суғуртачи махсус йиғилган рискларини рўй бериш эҳтимолини қргана олиши мумкин. Бу унга қайта суғурта лимитини белгилаш, ретроцессияга заруратни аниқлаш, йиғилган рисклар устидан назорат ўрнатиш учун зарур.

Ҳисобот. Қайта суғуртачи ҳар-бир суғуртачи билан, жорий ҳисоб варақаси асосида ҳисоб-китоб олиб боради. Нисбий қайта суғуртада ҳисобот

одатда, хар чоракда ёзилиб, тақдим қилинса, но нисбий қайта суғуртада ҳисобот тқлдириш бир йилда бир маротаба амалга оширилади. Шу сабабли айтиш муҳимки, қайта суғурта шартномасида келишилган депозит мукофотлар дарҳол тқланади ва олинади. Факультатив қайта суғуртада мукофот тўланиши керак бўлган вақтда, ҳисобот тақдим қилинади. Ретроцессия ҳолатларида, ҳисоботни ярим ёки бир бизнес йилига тақдим қилинишини таъминлаш мақсадида ҳисобот даври ўзайтирилишга ҳаракат қилинади.

Ҳар-бир чорак тугагандан кейин, ҳисобот 6 ҳафта муддатида тақдим қилинади, қайта суғуртачи ушбу ҳисоботни одатда 2 ҳафтадан ошмаган муддатда кўриб чиқади. Аммо, амалиётда ҳисобот тўлдириш муддати 6 ҳафтадан 3 ойгача, ўрганиш муддати 2 ҳафтадан 4 ҳафтагача чўзилиб кетиши мумкин. Эътирозлар йўқ ҳолларда, қарздор ўз ҳисоб варағидан пул кўчиради.

Қайта суғурта шартномаси кўпчилик ҳолларда халқаро бизнесда қулланилсада, ички ҳисоб-китоб миллий валютада амалга оширилади. Амалиётда яна, “баланс ва захира суғурта қопламасига ёки валютасига мос келиш” тамойилига асосан ўша валютада ҳисоб-китоб амалга оширилади. Иш жараёнини соддалаштириш мақсадида тўловларни фақат бита валютада амалга ошириш, томонларни валюта курсларининг анча миқдорда тебраниши натижасида юзага келувчи рискка дуч қилади.

Йил якунида, фойдадан комиссия тўловчи суғуртачи ўзининг зарарлари бўйича захиралар тўғрисида маълумотини, фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботини, келишилган шаклда қайта суғуртачига олдиндан тақдим қилади. Агар томонлар тойувчи комиссияга келишган бўлса, у ҳолда қайта суғурта шартномаси амалдаги йил учун комиссия зарарга ва зарарликка нисбий равишда аниқланади ва бу ҳақида қайта суғуртачи огоҳлантирилади (тойувчи комиссия мукофотга мос ҳолда).

Мукофот ва зарарлар захираси. Қайта суғуртачининг суғурта захиралари ҳам, тўғридан-тўғри суғуртачининг захираларини аниқлашда қўлланилувчи усуллар билан аниқланади. Облигатор қайта суғурта

шартномаси тузувчи қайта суғуртачи ўзига таалукли бўлган қайта суғурта шартномалари бўйича ишлаб топилмаган мукофот ва зарарлар захираларининг умумлаштирилган баланси ва уларнинг алоҳида шартномалар бўйича ҳолати ҳақида, доимо аниқ маълумотга эга бўлиши керак. Шу сабабли, қайта суғуртачига ишлаб топилмаган мукофот ва зарарлар захирасини аниқлаш имкониятини берувчи шартлар облигатор қайта суғурта шартномасига киритилиши зарур. Зарарлар захираси қайта суғурта йилининг охирида, суғуртачи томонидан берилган маълумот асосида ҳисобланади. Аммо, олинган маълумотларни ишончлилигини, тўққилилигини текширмасдан, қайта суғуртачи ушбу маълумотларни зарарлар захирасини ҳисоб-китоби учун қабул қила олмайди. Хусусан, фуқаролик жавобгарлигини нисбий қайта суғурта қилишда ва шунга ўхшаш бошқа қайта суғурта операцияларини амалга оширишда, юз берган, лекин ариза берилмаган зарарлар бўйича мажбуриятлар инobatга олинганлигига ишонч ҳосил қилиниши лозим. Ўз навбатида, уларни аниқлаш учун, олдинги суғурта йиллар ёки зарар кўрилган йиллар асосида шакллантирилган захиралар ҳаракатини эътибор билан кўзатиш зарур. Қайта суғурта муносабатларини тартибга солувчи ҳуқуқий тизимида суғуртачига ноқулай шароит яратувчи ўзгаришлар юз бериши, инфляция даражасининг меъёрдан ортиқ тебраниши, шаклланган захираларни камомадига олиб келиши мумкин. Баъзи давлатларда, қайта суғуртачининг “фойда ва зарарлар тўғрисида”ги ҳисобот ва балансини тузиш учун зарарлилик тебраниши ва йирик зарарлар захираларини шакллантириш муҳимдир. Қайта суғурта фаолиятининг табиатини, йирик зарарларга дуч келиш ўзига хос хусусиятларини инobatга ола туриб, захираларни шакллантириш масаласига ёндашмоқ мақсадга мувофиқ. Ушбу ёндашишлар амалдаги ҳуқуқий норма ва низомларга мос келиши керак.

Қайта суғурта статистикаси. Тақдим қилинган бордеро, “фойда ва зарарлар тўғрисида”ги ҳисоботлар асосида қайта суғуртачи тузилган шартномалар бўйича юзага келиши мумкин бўлган зарарлар динамикасини

ва ривожланишини назорат қилади. Қайта суғурта статистикаси тўғрисида бошқа ҳужжатлар бўлмаган ҳолда бундай назорат олиб бориш алоҳида муҳим аҳамиятни касб этади. Цедентнинг суғурта портфелига, унинг андеррайтерлик сиёсатига қайта суғуртачи томонидан фаолият якуни маълумотлари ва махсус сўров асосида олинган маълумотлар асосида баҳо берилади. Қайта суғурта шартномаларининг бажарилиш натижалари умумлашган статистик маълумот кўринишида, йилма-йил олиб борилади. Умумлашган статистик маълумотлар мазмуни “фойда ва зарарлар тўғрисида”ги молиявий ҳисобот билан таққосламадир.

Бундай маълумотлар асосида суғуртачи қайта суғурта шартномасининг шартларига муҳим ўзгартиришлар киритиш мумкин. Олинган маълумотлар ўзок муддат давомида, қайта суғуртачи томонидан қайта суғурта шартномасининг иктисодий мақсадга мувофиқлигига ва унинг ҳаётийлигига баҳо бериши учун хизмат қилади.

Одатда, мол-мулк суғуртаси, фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш, бахтсиз ҳодисаларга қарши суғурталаш, автотранспорт воситаларини суғурталаш, ҳаётни суғурталаш бўйича умумий статистик маълумотлар календар йили учун йиғилиб, жамланади. Сув, авиация, инжинерлик суғурталари ва шунга ўхшаш кредитни, кафолатни суғурталаш юзасидан статистик маълумотлар эса суғурта йили асосида жамланади. Ҳар-бир суғурта йилида амалга ошириладиган зарарларни тартибга солишга ката аҳамият берилади.

Суғуртачининг зарарни тартибга солиш фаолиятини қайта суғуртачи томонидан, муддатли текшириб турилиши зарур. Бундай текширишлар натижасида, цедент томонидан шакллантирилган зарарлар захираси етарлилиги ёки уларнинг камомадлилиги ва камомадлик сабаблари аниқланади. Баъзи ҳолларда, зарарлар захираси талаб қилинадиган даражада қрнатилмаганлиги, олдинги йиллар фаолияти натижалари бўртириб тақдим қилинганлиги аниқланади.

Қайта суғурта мукофоти(reinsurance premium) – суғуртачи – қайта суғурталанувчи томонидан, қайта суғурта шартномасига мувофик қабул қилинган суғурта мажбурияти учун, қайта суғуртачига тўланувчи мукофот. Но нисбий қайта суғурта шартномасида қайта суғурта мукофоти, тўланиши лозим бўлган брутто қайта суғурта мукофоти ва қайта суғуртачи томонидан суғуртачига тўланувчи қайта суғурта комиссияси ўртасидаги фарққа тенг бўлади. Но нисбий қайта суғурта шартномаларда қайта суғурта мукофоти, қайта суғуртачи томонидан олинган қайта суғурта ҳажмига, суғурта турига, қайта суғуртачининг андерайтинг қоидасига, ўхшаш объектларининг суғурталаш натижасининг зарарлигига ва бошқа таъсир қилувчи факторларга боғлиқ ҳолда аниқланади.

Но нисбий облигатор қайта суғурта шартномаларда депозит мукофоти (deposit premium) тикланиш мукофотлари (reinstatement premium) ҳам қўлланилади. Депозит мукофоти суғуртачи томонидан қайта суғурта шартномасини тузишида қайта суғурта мукофотининг минимал миқдорида белгилаб, тўланади. Шартнома муддати тугаш йилида, ҳақиқатда тўланиши лозим бўлган қайта суғурта мукофоти миқдорини аниқлаш учун қайта суғурта мукофоти ставкаси суғуртачи томонидан олинган суғурта мукофотига кўпайтирилиб, кўпайтма натижасидан депозит мукофоти айрилади.

Агар ҳақиқатда тўланиши лозим бўлган мукофоти миқдори депозит мукофоти миқдоридан кам бўлса, қайта ҳисоб–китоб қилинмайди.

Тикланиш мукофоти но нисбий қайта суғурта шартномаларида қўлланилади. Баъзи ҳолларда юзага келган зарар миқдори қайта суғурта жавобгарлиги лимити доирасидан ошиши мумкин. Бундай ҳолларда зарар миқдорининг қайта суғурта жавобгарлиги лимитидан ошган қисмини қоплаш учун қайта суғуртачи томонидан қўшимча қайта суғурта жавобгарлиги лимит бериши мумкин. Суғуртачи қўшимча қайта суғурта жавобгарлиги лимит учун қайта суғуртачига тикланиш мукофоти тўлайдий. Қўшимча қайта

суғурта жавобгарлиги лимити ва тикланиш мукофотлари миқдори қайта суғурта шартномасида олдиндан келишилади.

Бундай имконият суғуртачига қайта суғурта шартномаси тузиш вақтда қрнатилади. Одатда, суғуртачига 2 ёки 3 марта қайта суғурта лимитини тиклаш имконияти берилади. қайта суғурта шартномаси бўйича тқлик ҳисоб-китоб қилингунга қадар, тикланиш мукофоти депозит мукофоти миқдоридан кўп бўлмаган миқдорда тқланиши лозим.

Қайта суғурта комиссияси(reinsurance commission)–қайта суғурта шартномасига мувофиқ, қайта суғуртачи томонидан суғуртачига қатъий белгиланган, ёки брутто-қайта суғурта мукофотига нисбатан фойизда белгиланган миқдорда тўланилиши лозим бўлган пул маблағи. Қайта суғурта комиссияси суғуртачининг тўғридан тўғри суғурта шартномасининг тузиш, солиқ ва йиғимларни тўлаш, суғурта бизнесини олиб бориш билан боғлиқ маъмурий харажатларини қоплаш учун сарф қилинади. Ҳозирги замон қайта суғурта консерциясида қайта суғурта комиссияси қайта суғурта қийматини ҳисоблашда кўпчилик ҳолларда баҳони шакллантирувчи унсур вазифасини бажармоқда. Қайта суғурта комиссияси қуйидаги кқринишларга эга.

Катъий белгиланган қайта суғурта комиссияси қайта суғуртачи томонидан тўғридан тўғри суғуртачига тқланади. Қайта суғурта шартномасида қайта суғурта комиссияси фойизда, келишилган ҳолда белгиланади. Қайта суғурта комиссиясининг абсолют миқдорини топиш учун комиссия фойизини қайта суғурта мукофоти миқдорига кўпайтирилади. Фойдадан ҳисобланувчи қайта суғурта комиссияси суғурта шартномасининг йил якуни бўйича ҳисобланади. Комиссияни ҳисоблашда қайта суғурта тўлови қайта суғурта мукофоти ва қайта суғуртачи харажатлари инобатга олинади. Комиссиянинг ҳақиқатдаги миқдорини аниқлаш учун махсус шкаладан фойдаланилади. Шкалада ўрнатилган қайта суғурта комиссияси фойизи қайта суғурта мукофотига нисбатан аниқланади. Қайта суғурта операцияларининг зарарлилик даражасининг қсиши қайта суғурта комиссиясининг миқдорини камайишига олиб келади. Баъзи

ҳолларда, зарарлилик даражаси юқори суғурта операциялари бўйича манфий қайта суғурта комиссияси ҳам ҳисобланиши мумкин.

10.4. ПРОПОРЦИОНАЛ ҚАЙТА СУҒУРТА

Суғурта муносабатларида нисбий қайта суғурта тури муҳим ўрин эгаллайди. Пропорционал қайта суғурталаш тарихан келиб чиқишига кўра XIX асрда рискни қайта тақсимлаш шаклининг умумий тури сифатида яратилган.

Бу нуқтаи назардан пропорционал қайта суғурталаш яна анъанавий қайта суғурталаш ҳам олади. Қайта суғуртаси шуни кўиб ўадики, унда қайта суғурталовчининг рискни қоплаш учун цедентнинг шахсан ўзининг қатнашуви билан юзага келадиган шартнома.

Нисбий қайта суғурта қилишнинг асосий моҳияти шундаки, қайта суғурталовчи компаниянинг рискни тақсимлашдаги улуши суғурта компанияси аниқлаган нисбат асосида олдиндан аниқланади. Ушбу нисбатга қараб, қайта суғурталаш мукофотининг ва суғурта компаниясининг тегишли улуши аниқланади. Нисбий қайта суғурта қилишнинг принципи "қайта суғурталовчи цедентнинг рискни бўлади" деган фикрдан иборат.

Суғурта иши амалиётида нисбий қайта суғурталашнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

- * Квотали қайта суғурта қилиш;
- * Эксцедент қайта суғурта қилиш;
- * Квотали-эксцедент қайта суғурта қилиш.

Қайта суғурталаш асосида шартнома ётади. Бунда бир тараф цедент-яъни тўлиқ ёки қисман суғурта рискни, иккинчи томон қайта суғурталовчига беради. Қайта суғурталаш шартномасида қайта суғурталовчининг зарани қоплаш ҳолати ҳам худди шундай муносабатда амалга оширилади. Умумий шаклда пропорционал қайта суғурталаш қайта суғурталовчи цедент рискни бўлиш тамойили асосида амалга оширилади.

Суғурта иши фаолиятида бир қанча пропорционал қайта суғурталаш

шартномалари мавжуд. Булар: квотали, эксцедентли, квота- эксцедентли. Халқаро амалиёҳда нисбий қайта суғурта механизмидан кенг фойдаланилади. Ўзбекистон суғурта бозорида суғурта ташкилотлари томонидан мазкур суғурта механизмидан фойдаланилсада, талаб даражасида ривожланмаган. Қз навбатида нисбий қайта суғурта икки кичик туридан таркиб топган. Улар – квотали қайта суғурта ва эксцедент суммаси асосида нисбий қайта суғурта турларидир.

Эксцедентли қайта суғурталаш. Квотали қайта суғурталашдан бир қанча фарқлари билан фарқланади. Эксцедентли қайта суғурталаш суғурта портфелини цедентни рискни қоплаш учун шахсий аралашуви бор ҳолатдаги ҳаракатидир. Эксцедентли қайта суғурталаш шартномасини тузишдан олдин томонлар рискни шахсий қоплаши мумкин бўлган максимал чегарани белгилаб оладилар. Бу эса статистик таҳлил орқали аниқланади. Суғурталовчи қатнашувининг максимал даражаси эксцедент деб аталади. Суғурта суммаларини берилган даража бўйича ошириш ва суғурта рискин суғуртачи томонидан қопланиши бир ёки бир неча қайта суғурталовчига берилади. Бу кўтарилиш эса эксцедентнинг мақсади деб аталади. Эксцедентли қайта суғурталаш шартномасида қайта суғурталовчи қоплаши керак бўлган рискнинг максимал даражаси белгилаб қтилади. Қайта суғурталовчининг рискни қоплашдаги максимал аралашуви цедентни қатнашиш даражаси бўлади. Агар қайта суғуртачининг максимум аралашуви цедент аралашувининг 9 даражаси бўлса, бу максимал 9 та қайта суғурталовчи демакдир. Эксцедент қайта суғуртани тузишда суғурталовчининг шахсий аралашуви билан боғлиқ бўлган ҳар қандай риск истисно қилинади ва аксинча. Суғурталовчининг шахсий аралашуви суммасини оширувчи рисклар қайта суғурталанган ҳисобланади.

Квотали қайта суғурталаш шартномасида цедент қайта суғурталовчига рискнинг берилган тури бўйича ҳамма улушни беришга, қайта суғурталовчи эса бу улушни қабул қилиб олишга мажбурдир. Одатда қайта суғурталаш улуши суғурта суммасига нисбатан % (фоизда) ҳисобланади. Баъзида қайта

суғурталовчининг қатнашиши аниқ бир сумма (квота) билан белгиланган бўлади. Бундан ташқари бундай қайта суғурталаш шартномаларида қайта суғурталовчининг хоҳишига ккра рискнинг юқори чегараси (лимит) белгиланади. Квотали қайта суғурталаш шартномалари оддий ва цедент учун қулайдир. Цедент қайта суғурталовчига маълум бир муддатда келиб тушган суғурта бадалларидан ўзининг ҳисобида рискни қтказгани учун, комиссия мукофотни олиб қолган ҳолда пропорционал равишда қтказиб беради. Бу ҳолатлар аввалдан шартномани тузишда кқрсатилган бўлади. Шу нарсани ҳисобга олиш керакки, квотали қайта суғурталаш шартномаси бошқа қайта суғурталаш шартномасидан фарқи шундаки, цедентнинг мукофот пули қолганларидан кўпроқ бўлади. Бу қайта суғурталовчи учун юқори даражадаги суғурта бадаллари келиб тушишини таъминлайди. Таҳлилий хусусиятда зарарларни бошқариш олиб борилади. Қайта суғурталовчи цедентдан олган улушга асос равишда ққйилманинг ҳам маълум қисмини бериб боради. Одатда қайта суғурталовчи цедентни суғурталовчилар билан бўладиган харажатларда қатнашади. Квотали қайта суғурталаш кқрсатилган шартларга қарамасдан у белгиланган мақсадларга эришолмайди. Квотали қайта суғурталаш шундайки шартнома бўйича рискни камайтиради.ва цедентни суғурта портфелини қоплаш учун кетадиган аралашувни ҳам камайтиради. Буни мисолда кқриб чиқамиз.

Суғурталовчи портфелида 400, 625, 800 минг сўмлик суғурта rischi мавжуд бўлиб суғурталовчи ўзини рискни қоплашдаги қатнашишини максимал даражасини 500 минг сўм деб белгиланади. Суғурта портфелини 20% ли квотаси қайта суғурталашга берилган, шу туфайли уччала риск бўйича қайта суғурталовчи 80, 125, 160 минг сўм олди. Цедентни рискни қоплашдаги шахсий аралашуви 320 (400-80) минг сўм, 500 (625-125) минг сўм, 640 (800-160) минг сўм. Берилган мисолга кқра, биринчи риск гуруҳида риск қайта суғурталангани ортиқча бўлиб кқринди, чунки суғуртанинг бошланғич қиймати 400 минг сўм. Цедент 500 минг сўмгача бўлган зарарни қоплаш имкониятига эга. Учинчи гуруҳдаги рискда эса қайта суғурталаш

амалга оширилгандан кейин ҳам цедентнинг шахсий аралашувидаги лимитдан ҳам ошиб кетади. Фақатгина 2-гурӯҳдаги суғурта rischi суғурталаш суммасини 500 минггача бўлган суммага эришишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, қайта суғуртага берилувчи ҳар-бир рискда, тўғридан-тўғри суғурта сўммасининг миқдоридан қатъий назар қайта суғуртачининг қатнашиш улуши аниқланади. Бундан ташқари, суғуртачи ва қайта суғуртачи ўртасида рискни нисбий бўлиниш чегараларини белгиловчи қайта суғурта лимитини белгилаб беради.

Ушбу қайта суғурта турини янада тқлик тушуниш учун яна битта мисол келтирамиз. Масалан, 2,0 млн сўлик қайта суғурта лимити меъёрида қайта суғуртачининг суғурта қопламасидаги жавобгарлик улуши 30% ни ташкил қилиши белгиланган. Суғурта суммаси 1.5 млн. сўмни ташкил қилса, қайта суғурта сифимининг миқдори 450,0 мин. сўни ташкил қилади. Бунда рискнинг 70% суғуртачининг шахсий чегириמידан ушлаб қолинади. Қайта суғуртада рискнинг бундай тақсимланиши томонлар мажбуриятлари 70/30 нисбий пропорцияда бўлинади деб аталади.

Қайта суғурта мукофотини ҳисоблаш учун тўғридан-тўғри суғурта шартномаси асосида олинган мукофотни қайта суғуртачининг рискда иштирок этиш улуши фойизига купайтирилади. Масалан, тўғридан-тўғри суғурта шартномаси бўйича суғурта мукофоти 7,0 млн сўмни ташкил қилади. Муносиб равишда қайта суғурта мукофоти 2,1 млн сўмни ташкил қилади. Агар қайта суғурта шартномасида қайта суғурта комиссияси назарда тутилган бўлса, қайта суғурта мукофоти қайта суғурта комиссияси миқдорига камайтирилади.

Зарар юзага келган ҳолларда тўлов бўйича мажбуриятлар қайта суғурта шартномасида назарда тутилган улушларга, нисбий равишда томонлар ўртасида тақсимланади. Масалан, юқорида келтирилган масалада суғурта шартномаси бўйича зарар 2,0 млн сўмни ташкил қилса, тўғридан-тўғри

суғуртачининг зарардаги улуши 1,4 млн сўмни, қайта суғуртачиники эса 0,6 млн сўмни ташкил қилади.

Қайта суғурталашнинг тартиби барча шартлари суғурта шартномасида кўрсатилади. Қайта суғурталанувчи қайта суғурта шартномасининг талабларини тўлиқ бажариб борган тақдирда, қайта суғурталовчи томонидан унга комиссия тўловлар ёки танъемалар шаклидаги сийловлар берилади. Қайта суғурталаш суғурта фаолиятида фойдали механизм ҳисобланиб, ундан фойдаланиб суғурта ташкилоти ўз зиммасидаги ортиқча мажбуриятдан қутулиш ва шу билан биргаликда мижозни ўзида сақлаб қолиш имкониятига эга бўлади. Таъкидлаш жоизки, жаҳон суғурта бозорида қайта суғурталаш муносабатлари юксак ривожланган бўлиб, мамлакатларнинг суғурта бозорига етарли даражада ўз таъсирини ўтказади. Қайта суғурталаш муносабатлари суғурта ташкилотларнинг тўлов қобилиятининг барқарорлигини таъминлашда ҳам муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

10.5. НОПРОПОРЦИОНАЛ ҚАЙТА СУҒУРТА

Но нисбий қайта суғурта механизми суғурта амалиётида кўп қўлланилувчи суғурта туридир. Жаҳон суғурта амалиётида ўз ўрнига эга. Но нисбий қайта суғурта тури ўз таркибига эга.

Қайта суғурта қилиш операциялари нисбий ва нонисбий шаклда амалга оширилади. Нонисбий қайта суғурта қилишга нисбатан нисбий қайта суғурталаш анча илгари пайдо бўлган. Шу нуқтаи назардан қараганда нисбий қайта суғурталашни, баъзан, анъанавий қайта суғурталаш ҳам деб аташ қабул қилинган.

Нонисбий қайта суғурта қилишда қайта суғурталовчининг суғурта мукофоти ва қопламасидаги фоизлардаги иштироки принципи қўлланилмайди. Нисбий қайта суғурта қилишда томонларнинг манфаати бири-бирига мос келади.

Унинг таркибига зарар эксцеденти (excess of loss) асосида қайта суғурта, зарарлилик эксцеденти асосида қайта суғурта (stop-loss) турлари киради.

Но нисбий қайта суғуртада (nonproportional reinsurance) томонларнинг мажбуриятлари нисбий усулда тақсимланилмайди. Халқаро амалиётда эксцедент сўммаси ва зарари асосларидаги но нисбий қайта суғурта механизми қўлланилади.

Зарар эксцеденти (excess of loss) асосида қайта суғурта қайта суғурта қопламаларининг турлари бўйича бўлиниши мумкин: хар -бир алоҳида риск бўйича ёки битта ҳодиса натижасида юзага келган зарарлар йиғиндиси бўйича (ҳодиса бўйича). Но нисбий қайта суғурта шартномасида суғуртачининг ўзи тўлаши мумкин бўлган зарар миқдорининг меъёри - приоритети белгиланади. Тўғридан-тўғри суғурта шартномаси бўйича юзага келиши мумкин бўлган зарарнинг белгиланган приоритетдан ошадиган миқдори, қайта суғурта лимити чегарасида қайта суғуртачи томонидан қопланиб берилади. Масалан, суғуртачи приоритети 4,0 млн сўм миқдорида белгиланган, қайта суғурта лимити 6,0 млн сўм миқдорида белгиланган. Ҳақиқатда, тўғридан-тўғри суғурта шартномаси бўйича 3,5 млн сўм зарар юзага келди. Ушбу мисолда келтирилган зарарни қоплаш юзасидан қайта суғуртачида ҳеч қандай мажбурият пайдо бўлмайди. Юзага келган зарар миқдорини 7,0 млн сўм деб фараз қиламиз. Бу ҳолатда қайта суғуртачи юзага келган зарарнинг 3,0 млн сўмини қоплаб бериши лозим.

Агар қайта суғурта шартномасида қайта суғурта қопламаси «ҳодиса бўйича» тамойилида таъминлаш белгиланган бўлса, суғуртачининг приоритети нисбатан катта миқдорда белгиланиши лозим. Чунки, қайта суғурта қопламасини амалга ошириш бўйича мажбурият қайта суғуртачида фақат битта ҳодиса натижасида, катта миқдордаги зарарлар йиғиндиси юзага келган ҳолларда пайдо бўлиши зарур. Бундай зарарлар асосан ураган, сув тошқини, дкп ва бошқа табиий офатлар натижасида юзага келиши мумкин. Одатда, қайта суғурта шартномасида приоритет миқдорини белгилашда

тўғридан-тўғри суғуртачи томонидан шакллантрилган суғурта портфелининг рискка учраш эҳтимоли даражаси, суғурта тури ва бошқа таъсир қилувчи омиллар инобатга олинади.

Но нисбий облигатор қайта суғурта шартномаларида қайта суғурта лимити ва приоритетларини белгилаш билан бир қаторда, тўғридан-тўғри суғуртачига қайта суғурта сиғимини тиклаш имкониятини ҳам берилади. Масалан, қайта суғурта шартномасидаги 7,0 млн сўмлик қайта суғурта лимити икки марта тикланиш имкониятлари билан таъминланган. Икки тикланиш имкониятларидан биттаси суғуртачи учун текинга, иккинчиси шартномада белгиланган минимал депозит мукофоти тўлаш шарти билан берилган. Агар қайта суғурта шартномаси амалдаги муддатда қайта суғуртачи томонидан қопланган зарарлар миқдори 7,0 млн сўмдан ошса, суғуртачи бир марта текинга қайта суғурта лимитини тиклаш ҳуқуқига эга бўлади. Агар, кейинчалик зарарлар миқдори 14,0 млн сўмдан ошиб кетса, кейинги қайта суғурта лимитини тиклаш имконияти фақат депозит мукофотини тўлаш шарти билан берилади. Зарарлар ҳажми 21,0 млн сўмдан ошиб кетса, зарарларнинг ошган қисми қайта суғуртачи билан келишган ҳолда, ёки суғуртачининг ўзи зарарнинг ушбу қисмини мустақил тқлайди.

Зарарлилик эксцеденти асосида қайта суғурта (stop-loss) суғуртачига қайта суғурта қопламасини маълум суғурта тури бўйича суғурта операцияларининг зарарлилик курсаткичи ошган ҳолларда беради. Бундай шартномаларда приоритет миқдори йил мобайнида суғуртачи томонидан ишлаб топилган ёки олинган суғурта мукофоти ҳажмига нисбатан белгиланади. ва зарарнинг приоритет миқдоридан ошган қиймати қайта суғуртачи томонидан қоплаб берилади. Қайта суғурта қопламасини тўлаш мажбуриятини аниқлашда зарар миқдори белгиланган приоритетдан битта ҳодиса натижасида келган кумулятив зарарлар ёки бир нечта йирик зарарлар сабабли юз берганлиги аҳамият касб этмайди. Масалан, автотранспорт суғуртаси учун (каска) суғуртачи приоритети 93 % ни, қайта суғуртачи улуши 12 % ни ташкил қилишига томонлар келишиб олди. Тўғридан-тўғри

суғуртачининг бирлашган зарарлилик даражаси 98 % ни ташкил қилса, зарарлилик даражасининг 5 % миқдоридаги ошган қисми, қайта суғуртачи томонидан қоплаб бериледи. Қайта суғуртачи томонидан қоплаб бериши лозим бўлган аниқ сўммасини топиш учун, суғуртачи томонидан суғуртанинг ушбу тури бўйича олган суғурта мукофотини зарарлилик даражасининг ошган қисмига купайтириш зарур. Агар бизнинг мисолимизда суғуртачининг бирлашган зарарлилик курсатгичи 108 % ни ташкил қилса, қайта суғуртачи унинг улушига тўғри келувчи 12 % зарарни қоплаб беришга мажбурдир, қолган 3 %- 105 % дан ошган қисми яна суғуртачининг шахсий чегримида ушлаб қолинади.

Қайта суғурталашнинг тартиби барча шартлари суғурта шартномасида кўрсатилади. Қайта суғурталанувчи қайта суғурта шартномасининг талабларини тўлиқ бажариб борган тақдирда, жумладан непропорционал қайта суғуртада ҳам қайта суғурталовчи томонидан унга комисион тўловлар ёки танъемалар шаклидаги сийловлар бериледи. Қайта суғурталаш суғурта фаолиятида фойдали механизм ҳисобланиб, ундан фойдаланиб суғурта ташкилоти ўз зиммасидаги ортиқча мажбуриятдан қутулиш ва шу билан биргаликда миқдори ўзида сақлаб қолиш имкониятига эга бўлади. Таъкидлаш жоизки, жаҳон суғурта бозорида қайта суғурталаш муносабатлари юксак ривожланган бўлиб, мамлакатларнинг суғурта бозорига етарли даражада ўз таъсирини ўтказади. Қайта суғурталаш муносабатлари суғурта ташкилотларнинг тўлов қобилиятининг барқарорлигини таъминлашда ҳам муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Мавзунинг такрорлаш учун саволлар

1. Қайта суғурталаш деганда нимани тушунасиш?
2. Қайта суғуртанинг турлари ва шакллари айтиб беринг.
3. Факультатив қайта суғурталаш деганда нимани тушунасиш?
4. Облигаторли қайта суғурталаш деганда нимани тушунасиш?
5. Нисбий қайта суғуртанинг моҳиятини тушунтириб беринг.
6. Нонисбий қайта суғуртанинг моҳиятини тушунтириб беринг.

7. Цедент тушунчасига таъриф беринг.
8. Ретроцедент тушунчасига таъриф беринг.
9. Цессия тушунчасига таъриф беринг.
10. Ретроцессия тушунчасига таъриф беринг.

“СУҒУРТА ИШИ” ФАНИДАН ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1-вариант

1) Қуйидагилардан қайси бири суғуртанинг характерли белгисини билдиради?

- А) ишлаб чиқаришни айланма маблағлар билан таъминлаш;
- Б) инвестиция фаолиятини амалга ошириш;
- В) ижтимоий суғурта фондининг шаклланишида иштирок этиш;
- Г) ялпи ички маҳсулотни қайта тақсимлаш.

2) Қуйидагилардан қайси бири суғуртавий риск ҳисобланиши мумкин?

- А) бирор бир шахснинг қасддан иккинчи бир шахсга зарар етказиши;
- Б) мулкдорнинг ўз мулкига нисбатан совуққонлик билан муносабатда бўлиши натижасида мазкур мулкнинг шикастланиши;
- В) ёнғин чиқиши натижасида ишлаб чиқариш воситасининг яроқсиз ҳолатга келиши;
- Г) ҳайдовчининг айби билан автомобилнинг зарарланиши.

3) Шахсий суғуртанинг қайси турлари ҳам мажбурий, ҳам ихтиёрий шаклда ўтказилишини кўрсатинг?

- А) фуқаролар ҳаётини бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш.
- Б) тиббиёт ходимлари ҳаётини суғуртаси.
- В) транспортдаги йўловчиларнинг ҳаётини бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш.
- Г) ишлаб чиқаришда банд бўлган фуқароларнинг ҳаётини суғуртаси.

4) Суғурта нечта тармоққа эга? (қуйидаги бандларни бирини кўрсатиш билан бир қаторда, жавобни қисқача ёзма ҳолатда асосланг).

- А) 2 та;
- Б) 4 та;
- В) 3 та;
- Г) 5 та;

5) Қуйидагилардан қайси бири мажбурий суғуртани ихтиёрий суғуртадан фарқини тўлароқ аниқлатади?

- А) суғурта тарифи ставкаларини томонларнинг ўзаро келишувига асосан белгиланиши.
- Б) суғурта тарифи ставкаларини томонларнинг иштирокисиз қонун чиқарувчи ёки ижроия орган томонидан белгиланиши.
- В) суғурта суммаларини суғурта ташкилоти томонидан юқори даражада белгиланиши.
- Г) суғурта шартномасининг ўзига хослиги.

6) «Мадад» суғурта агентлигининг асосий вазифасини кўрсатинг?

- А) фуқароларнинг мол-мулкани табиий офатлардан суғурта йўли билан ҳимоялаш.
- Б) транспорт воситаси эгаларининг учинчи шахсга зарар етказиш жавобгарлигини суғурталаш.
- В) кичик бизнес рискларини суғурталаш.
- Г) юкларни суғурталаш.

7) «Мадад» суғурта агентлиги қайси мулк шаклига асосланган ҳолда ташкил этилганлигини аниқланг?

- А) масъулияти чекланган жамият шаклида.
- Б) ўзаро суғурталаш жамияти шаклида.
- В) давлат мулкига асосланган.
- Г) акциядорлик шаклида.

8) Суғурта бозори қайси бозорнинг таркибига киришини аниқланг? (Жавоб кўрсатилгандан сўнг унинг тўғрилигини асосланг).

- А) инвестициялар бозори.
- Б) ссуда капиталлари бозори.
- В) қимматли қоғозлар бозори.
- Г) товарлар ва хизматлар бозори.

9) Ўзбекистонда суғурта фаолияти билан шуғулланиш учун лицензия керакми? (Жавобни тўғрилигини ёзма шаклда асосланг).

- А) ҳа.
- Б) йўқ.
- В) фақат мажбурий суғурталаш учун талаби этилади;
- Г) юқоридаги жавобларни ҳаммаси нотўғри.

10) Фуқаролар ихтиёридаги мол-мулклар қайси тартибда суғурталанишини кўрсатинг?

- А) мажбурий тартибда.
- Б) ихтиёрий тартибда.
- В) мажбурий ҳамда ихтиёрий тартибда.
- Г) юқоридаги жавобларнинг ҳаммаси нотўғри.

11) Суғурта шартномаси кимлар ўртасида тузилади?

- А) суғурта брокери ва мижоз ўртасида.
- Б) суғурталанувчи ва суғурта назорати ўртасида.
- В) суғурталовчи ва суғурталанувчи ўртасида.
- Г) юқоридаги жавобларни ҳаммаси нотўғри.

12) Ҳаётни суғурталашда суғурта мукофоти қайси муддатларда тўланиши мумкин?

- А) суғурта шартномаси тузилмасдан олдин.

- Б) суғурта шартномаси тузилгандан кейин то шартнома муддати тугагунга қадар.
- В) суғурта ҳодисаси рўй бергандан сўнг.
- Г) суғурта шартномаси бекор этилгандан сўнг.

13) Суғурта мукофоти қайси усулда тўланмайди?

- А) натура ҳисобида.
- Б) нақд пулсиз ҳисоб-китоб йўли билан.
- В) нақд пул билан.
- Г) омонат дафтарчаси орқали пул ўтказиш йўли билан.

14) Қуйидаги тоифадаги қайси фуқаролар билан ҳаётни суғурталаш бўйича шартномалар тузилмайди?

- А) 18 ёшдан 60 ёшгача бўлган фуқаролар билан.
- Б) ишламайдиган 1- гуруҳ ногиронлари билан.
- В) мактаб ўқувчилари билан.
- Г) юқоридаги жавобларнинг ҳаммаси нотўғри.

15) Солиқ ходимларини бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш қайси суғурта ташкилоти томонидан ўтказилади?

- А) «Мадад» суғурта Агентлиги томонидан.
- Б) «Ўзбекинвест» Миллий экспорт-импорт суғурта компанияси томонидан.
- В) «Қафолат» давлат-акциядорлик суғурта компанияси томонидан.
- Г) «Ўзагросуғурта» давлат-акциядорлик суғурта компанияси томонидан.

16) Қуйидаги суғурта ташкилотларидан қайси бири ҳукумат қарорига мувофиқ ташкил этилган?

- А) «АЛСКОМ» суғурта компанияси.
- Б) «ЎЗАИГ» қўшма суғурта компанияси.
- В) «Тошкент-суғурта» суғурта компанияси.
- Г) Осиё темир йўл суғурта компанияси.

17) Ҳаётни суғурталашда суғурта суммаси қандай аниқланади?

- А) суғурталанувчининг ташаббуси асосида.
- Б) суғурталовчининг фикри билан.
- В) суғурталовчи ва суғурталанувчи ўзаро келишган ҳолда.
- Г) юқоридагиларнинг ҳаммаси нотўғри.

18) Қуйидагилардан қайси бири мулкый суғурта тармоғига мансуб?

- А) йўловчиларнинг ҳаётини бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш.
- Б) аудиторларнинг хўжалик субъектларига зарар келтириш масъулиятини суғуртаси.
- В) фуқароларнинг шахсий автомобилларини ихтиёрий суғурталаш.

Г) қарз олувчиларнинг банк кредитини ўз вақтида қайтариб бермаслик масъулиятини суғурталаш.

19) Ллойд суғурта бозори қайси давлатда жойлашган?

- А) Таиландда.
- Б) АҚШда.
- В) Англияда.
- Г) Японияда.

20) Суғурта захирасини ташкил топиш манбасини аниқланг?

- А) банк кредитлари.
- Б) давлат бюджетининг маблағлари.
- В) суғурта мукофотининг бир қисми.
- Г) юқоридаги жавобларнинг ҳаммаси нотўғри.

21) Суғурта тарифи ставкасига қайси омиллар таъсир кўрсатади?

- А) суғурта бозоридаги рақобат.
- Б) аҳолининг зичлиги.
- В) бюджет камомади.
- Г) Марказий банкнинг пул-кредит сиёсати.

22) Шаҳар жойдаги корхона ва ташкилотлар, аҳолининг мол-мулки, ҳаётини қайси суғурта ташкилоти суғурталайди?

- А) «Юниполис» компанияси.
- Б) «Ўзагросуғурта» давлат-акциядорлик суғурта компанияси.
- В) «Кафолат» давлат-акциядорлик суғурта компанияси.
- Г) «Ишонч» суғурта компанияси.

23) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қабул қилган қайси қонунларда суғуртага тааллуқли модда ёки боблар мавжуд?

- А) «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунда.
- Б) «Савдо ва саноат палатаси» тўғрисидаги Қонунда.
- В) «Таълим тўғрисида»ги Қонунда.
- Г) тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

24) Қуйидагилардан қайси бири марказлашган суғурта фондининг манбалари ҳисобланади?

- А) тижорат банкларининг кредитлари.
- Б) аҳолининг вақтинча бўш маблағлари.
- В) умумдавлат ресурслари.
- Г) хорижий мамлакатлардан жалб қилинган маблағлар.

25) Суғурта тарифи ставкаси нима?

- А) суғурта рискининг баҳоси.
- Б) банк фоизи.
- В) суғурта компаниясининг мажбурияти.
- Г) суғурта шартномасини тузиш.

26) Қуйидагилардан қайси бири цессия ҳисобланади?

- А) рискни тақсимлаш.
- Б) рискни қайта суғурталаш компаниясига узатиш.
- В) рискни бошқа компаниялардан қабул қилиб олиш.
- Г) юқоридаги жавобларнинг ҳаммаси нотўғри.

27) Қуйидагилардан қайси бири суғурта портфели тушунчасини англатади?

- А) суғурталаш тартиби.
- Б) инвестиция фаолиятини олиб бориш.
- В) суғурталанган объектларнинг миқдори.
- Г) объектларни суғуртавий баҳолаш.

28) Андеррайтер нима?

- А) суғурта зарарларини аниқлайдиган шахс.
- Б) суғурта рискинни қабул қилиб олувчи суғурта компаниясининг тегишли ваколатига эга шахс.
- В) суғурта шартномасини тузувчи шахс.
- Г) қайта суғурталовчи компания.

29) Қуйидагилардан қайси бири ихтиёрий суғурталаш шартномасининг зарурий шартларидан бири ҳисобланади?

- А) суғурта захирасини шакллантириш тартиби.
- Б) суғурта компаниясини бошқариш.
- В) суғурталанадиган объект.
- Г) юқоридаги жавобларнинг ҳаммаси нотўғри.

30) Суғурта маркетингининг асосий функцияси нималардан иборат?

- А) суғурта компаниясининг молиявий-хўжалик фаолиятини текшириш.
- Б) янги суғурта хизматларига бўлган талабни шакллантириш.
- В) суғурта тарифи ставкасини белгилаш.
- Г) суғурта ҳодисаси рўй бериш эҳтимолийлигини аниқлаш.

31) Суғурталанувчи қуйидаги қайси ҳуқуқга эга?

- А) суғурта мукофотини ўз вақтида тўлаш.
- Б) суғурталаш қоидалари билан танишиш.
- В) суғурта қопламасини олишдан воз кечиш.

Г) юқорида аралаш жавоблар кўрсатилган.

32) Ўзбекистон Республикасининг «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуни қачон қабул қилинган?

- А) 1993 йилнинг 6 майида.
- Б) 1994 йилнинг 12 декабрида.
- В) 2001 йилнинг 8 декабрида.
- Г) 2002 йилнинг 5 апрелида.

33) Суғурта агенти –бу:

- А) суғурталовчи ва суғурталанувчи ўртасидаги воситачидир.
- Б) суғурталовчининг топшириғига ва у берган ваколатлар доирасида фаолият юритувчи шахс.
- В) ҳар қандай юридик ва жисмоний шахс.
- Г) суғурталовчининг штатида турадиган ва келиб тушган суғурта мукофотларининг бир қисмини олиш ҳуқуқига эга юридик шахс.

34) Суғурта шартномаси қачон юридик кучга киради?

- А) шартнома иштирокчилар томонидан имзоланганидан сўнг.
- Б) суғурталанувчига суғурта полиси берилгандан сўнг.
- В) шартнома тузиш учун ҳамма ҳужжатлар тайёр бўлгандан сўнг.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

35) Суғурталовчининг мажбуриятини кўрсатинг?

- А) суғурта мукофотини ўз вақтида тушишини таъминлаш.
- Б) суғурталанаётган объектни текшириш.
- В) суғурта шартномасини бекор қилиш.
- Г) суғурта қопламасини тўлаш.

36) «Ўзбекинвест» экспорт-импорт миллий суғурта компанияси қачон қайта ташкил этилган?

- А) 1994 йилда.
- Б) 1995 йилда.
- В) 1997 йилда.
- Г) 2001 йилда.

“Суғурта иши” фанидан тест саволлари

2-вариант

1) Суғурта ташкилоти қуйидаги қайси ташкилий-ҳуқуқий шаклларда тузилиши мумкин (аниқ жавобни кўрсатинг)?

- А) акциядорлик жамияти шаклида.
- Б) масъулияти чекланган жамият шаклида.
- В) хусусий тадбиркорлик шаклида.
- Г) ҳар қандай ташкилий-ҳуқуқий шаклларда.

2) Нетто-ставка деганда нимани тушунасиз?

- А) суғурта шартномасини.
- Б) суғурта тариф ставкасининг бир қисмини.
- В) суғурта мукофотини.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

3) Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган суғурта ташкилотлари қуйидаги қайси муддатга даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод этилган эди?

- А) 2002 йилнинг 1 февралидан 2005 йилнинг 1 февралигача.
- Б) 2001 йилнинг 1 январидан 2005 йилнинг 1 январигача.
- В) 2003 йилнинг 1 февралидан 2006 йилнинг 1 февралигача.
- Г) 2002 йилнинг 1 январидан 2005 йилнинг 1 январигача.

4) Суғурта объекти нима?

- А) суғурталовчи.
- Б) суғурталанувчи.
- В) суғурта агенти.
- Г) мулкый манфаат.

5) Жисмоний шахсларнинг мол-мулкани суғурталаш нима асосида амалга оширилади?

- А) суғурталовчининг ташаббуси асосида.
- Б) «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонунда белгиланган тартибда.
- В) жисмоний шахсларнинг ёзма аризаси асосида.
- Г) жисмоний шахсларнинг ёзма аризаси асосида тузилган шартномага мувофиқ.

6) Мол-мулкларни суғурта қилишда:

- А) суғурта суммаси унинг ҳақиқий қийматидан ошиб кетмаслиги зарур.
- Б) суғурта суммаси унинг ҳақиқий қийматидан ошиб кетишига йўл қўйилади.
- В) суғурта суммаси унинг ҳақиқий қийматидан 5 фоиз атрофида ошиб кетишига йўл қўйилади.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

7) Ҳарбий хизматчиларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш қайси манба ҳисобидан амалга оширилади?

- А) ҳарбий хизматчиларнинг ойлик маошларини бир қисмини суғурта ташкилотига ўтказиш ҳисобига.
- Б) Мудофаа Вазирлигининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобига амалга оширилади.
- В) Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.
- Г) суғурта ташкилотлари ва ҳарбий қисмлар маблағлари ҳисобига амалга оширилади.

8) Суғурталовчининг иш юритиш харажатларига қуйидагилардан қайси бири киради?

- А) иш ҳақини тўлаш харажатлари.
- Б) суғурта ҳодисалари рўй бериши натижасида кўрилган зарарларни қоплаш харажатлари.
- В) суғурта захирасини шакллантириш билан боғлиқ харажатлар.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

9) Актуар ҳисоб-китоблар нима мақсадда ишлатилади?

- А) зарар миқдорларини аниқлаш мақсадида.
- Б) суғурта тариф ставкаларини аниқлаш мақсадида.
- В) суғурта амалиётларини таҳлил этишда.
- Г) суғурта ташкилотининг рақобатбардошлигини аниқлашда.

10) Автотранспорт эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш:

- А) суғурта ташкилотларини ҳимоя этишга йўналтирилган.
- Б) давлат манфаатларини ҳимоя этишга йўналтирилган.
- В) йўл-транспорт ҳодисалари рўй бериши натижасида жабрланганларни ҳимоя этишга йўналтирилган.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

11) Давлат суғурта назорати органининг асосий вазифасини кўрсатинг?

- А) суғурталовчиларнинг манфаатларини ҳимоя этиш.
- Б) суғурталовчиларнинг манфаатини ҳимоя этиш.
- В) Давлат бюджетига мажбурий тўловларни ўз вақтида тушишини таъминлаш.
- Г) суғурталовчиларнинг молиявий жиҳатдан барқарор фаолият кўрсатишини таъминлаш.

12) Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 31 январдаги Фармонида мувофиқ, суғурта ташкилотларининг даромад (фойда) солиғи тўлашдан озод этилиши натижасида бўшаб қолган пул маблағлари қуйидаги қайси йўналишга сарфланиши белгиланган?

- А) суғурта захираларини кўпайтиришга.

- Б) инвестиция фаолиятини амалга оширишга.
- В) минтақаларда агентлик тармоқларини ривожлантиришга.
- Г) суғурта операцияларининг рентабеллигини таъминлашга.

13) Суғурталовчилар уюшмасининг функцияси нимадан иборат?

- А) суғурталовчилар фаолияти устидан назорат қилиш.
- Б) суғурта ташкилотларининг манфаатини ҳимоя этиш.
- В) алоҳида суғурта ташкилотларига солиқ имтиёзларини бериш.
- Г) янги суғурта турларини ишлаб чиқиш.

14) Қуйидагилардан қайси бири суғурталовчилар тўлов қобилиятини таъминлайди?

- А) қайта суғурта қилиш.
- Б) зарарларни қоплаш.
- В) суғурта захираларини жойлаштириш.
- Г) мажбуриятларни қабул қилиш.

15) Суғурта ташкилотлари қачон юридик шахс мақомини олади?

- А) Молия Вазирлигидан лицензия олганларидан сўнг.
- Б) Адлия Вазирлигида давлат рўйхатидан ўтганларидан сўнг.
- В) Акциядорлар умумий йиғилишидан сўнг.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

16) Суғурта фаолиятини назорат этиш ҳуқуқига эга бўлган махсус ваколатли орган ким томонидан ташкил этилади?

- А) Адлия Вазирлиги томонидан.
- Б) Олий Мажлис томонидан.
- В) ҳукумат томонидан.
- Г) Молия вазирлиги томонидан.

17) Қуйидагилардан қайси бири суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари ҳисобланади?

- А) суғурта компанияларининг ассоциацияси.
- Б) актуарлар маркази.
- В) давлат суғурта назорати органи.
- Г) суғурта агентлари.

18) Ковернота – бу:

- А) суғурта брокери томонидан жисмоний ва юридик шахсларга бериладиган ҳужжат.
- Б) суғурталовчи томонидан миқозларга бериладиган ҳужжат.
- В) суғурталовчи ва суғурталанувчи ҳатти-ҳаракатларини тартибга солувчи ҳужжат.
- Г) суғурта агентига суғурта ташкилоти томонидан бериладиган ҳужжат.

19) Суғурта суммаси нимага нисбатан аниқланади?

- А) суғурта мукофотига нисабатан.
- Б) суғурта объектига нисбатан.
- В) суғурталовчининг молиявий имкониятини ҳисобга олган ҳолда.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

20) Суғурта ташкилоти ўз фаолиятини қандай ҳужжат асосида амалга оширади?

- А) акциядорлар умумий йиғилиши қарори асосида.
- Б) тасдиқланган Низом асосида.
- В) таъсисчиларнинг кўрсатмаси асосида.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

21) Қишлоқ хўжалик корхоналари ҳосилини суғурта қилиш:

- А) ихтиёрий тартибда ўтказилади.
- Б) мажбурий тартибда ўтказилади.
- В) мажбурий-ихтиёрий тартибда ўтказилади.
- Г) қонунчилик ҳужжатларида белгиланган тартибда ўтказилади.

22) Амалда бўлган суғурта шартномасига қуйидаги қайси ҳолатларда ўзгартиришлар киритилиши мумкин?

- А) ўзгартиришлар киритилиши мумкин эмас.
- Б) суғурта объектининг қиймати ўзгарганда.
- В) «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Қонунда белгиланган тартибда.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

23) Суғурта шартномаси ўз кучини йўқотади:

- А) суғурталанувчининг ташаббуси билан.
- Б) суғурталовчининг ташаббуси билан.
- В) суғурталовчи суғурталанувчи олдида тўлиқ ўз мажбуриятини бажаргандан сўнг.
- Г) суғурта шартномаси ҳокимият қарори билан ўз кучини йўқотади.

24) Суғурта ташкилотлари савдо-воситачилик фаолияти билан шуғулланишга ҳақлими?

- А) ҳақли.
- Б) қисман ҳақли.
- В) ҳақли эмас.
- Г) қисман ҳақли эмас.

25) Суғурта захиралари инвестиция объектларига қандай шартларда жойлаштирилади?

- А) диверсификация шартларида.
- Б) фақат савдо-воситачилик битимларини молиялаштириш шартларида.

В) суғурта заҳиралари 100 фоиз давлат қимматли қоғозларига жойлаштириши шarti билан.

Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

26) Суғурта ҳодисаси рўй бериши туфайли кўрилган зарар қайси ҳужжат асосида суғурталанувчига қопланади?

А) суғурта полиси асосида.

Б) суғурта шартномаси асосида.

В) суғурта далолатномаси асосида.

Г) суғурта суммаси асосида.

27) Қайси ҳолатларда суғурта шартномаси бекор этилиши мумкин?

А) Суғурталанувчи томонидан суғурталовчига нотўғри маълумотлар берилган тақдирда.

Б) Суғурта шартномасида орфографик хатолар бўлганда.

В) суғурталовчи устав капитали миқдорини оширганда.

Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

28) Ҳаво кемаси йўловчиларини суғурта қилиш:

А) ихтиёрий тарзда амалга оширилади.

Б) мажбурий тарзда амалга оширилади.

В) давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Г) авиакомпания маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

29) Ўзаро суғурталаш жамияти қандай асосда ташкил этилади?

А) тижорат асосида ташкил этилади.

Б) қисман тижорат асосида ташкил этилади.

В) нотижорат асосида ташкил этилади.

Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

30) Огоҳлантириш тадбирларини молиялаштириш учун мўлжалланган заҳира маблағлари нима мақсадда ишлатилади?

А) суғурта қопламаларини тўлаш мақсадида.

Б) иш юритиш харажатларини молиялаштириш учун.

В) суғурталанган мол-мулкни нобуд бўлиши ва шикастланиши, бахтсиз ҳодисаларни олдини олиш билан боғлиқ тадбирларни молиялаштиришга.

Г) зарарларни ўзгариши бўйича заҳираларни шакллантириш учун.

31) Ҳаёт суғуртаси билан шуғулланувчи суғурта ташкилотлари учун белгиланган устав капиталининг энг кам миқдорини кўрсатинг?

А) 250,0 минг АҚШ долларига тенг бўлган миллий валютада.

Б) 150,0 минг АҚШ долларига тенг бўлган миллий валютада.

В) 500,0 минг АҚШ долларига тенг бўлган миллий валютада.

Г) 750,0 минг АҚШ долларига тенг бўлган хорижий валютада.

32) Суғурта иқтисодий категория сифатида қуйидаги қайси функцияни бажаради?

- А) ҳимоя функциясини.
- Б) назорат функциясини.
- В) ЯИМни тақсимлаш.
- Г) суғурта қопламаларини тўлаш функциясини.

33) Суғурталовчи – бу:

- А) суғурта фаолиятини амалга оширувчи юридик ва жисмоний шахс.
- Б) белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтган ва суғурта фаолиятини амалга ошириш учун Молия вазирлигидан лицензия олган юридик шахс.
- В) Адлия вазирлигидан рўйхатдан ўтган ҳар қандай юридик шахс.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

34) Суғурта мукофоти аниқланади:

- А) объектнинг бозор баҳосига нисбатан.
- Б) объектнинг баланс қийматига нисбатан.
- В) объектнинг суғурта суммасига нисбатан.
- Г) объектнинг ҳақиқий қийматига нисбатан.

35) Қуйидаги манфаатлардан қайси бири суғурта ҳимоясига олиниши мумкин эмас?

- А) гаровга олинганларни озод қилиш мақсадида шахс мажбуран қилиши зарур бўлган харажатларни суғурта ҳимоясига олиш.
- Б) гаровга қўйилган мол-мулкларни.
- В) жисмоний шахсларнинг хизмат муддатини ўтаган мол-мулкларини суғурта ҳимоясига олиш.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

36) Қуйидагилардан қайси бири сиёсий риск таркибига киради?

- А) ёнғин.
- Б) зилзила.
- В) иш ташлашлар.
- Г) сув тошқини.

«Суғурта иши» фанидан тест саволлари

3-вариант

1) «Ўзбекинвест» экспорт-импорт миллий суғурта компаниясининг асосий фаолият йўналишини кўрсатинг?

- А) Экспортерларнинг ташқи бозорлардаги мулкый манфаатларини суғурталаш.
- Б) авторанспорт воситаларини суғурталаш.
- В) фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан суғурталаш.
- Г) тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

2) Касбий жавобгарликни суғурта қилишда суғурта мукофоти нимага нисбатан аниқланади?

- А) суғурта суммасига нисбатан фоизларда.
- Б) суғурта тарифига нисбатан.
- В) суғурта баҳосига нисбатан.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

3) Нотариусларнинг касбий жавобгарлигини суғурта қилиш қандай шаклда амалга оширилади?

- А) ихтиёрий шаклда.
- Б) мажбурий шаклда.
- В) ихтиёрий-мажбурий шаклда.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

4) «Ўзагросуғурта» давлат-акциядорлик суғурта компанияси қачон қайта ташкил этилган?

- А) 1998 йил 8 февралда.
- Б) 1997 йил 18 февралда.
- В) 1997 йил 25 февралда.
- Г) 1993 йилда.

5) Қуйидагилардан қайси бири суғурта шартномасининг муҳим шарти ҳисобланади?

- А) суғурталанувчининг молиявий ҳужжатлари билан танишиш.
- Б) суғурта суммаси.
- В) суғурта ҳодисаси рўй берганда уни аниқлаш учун жалб этиладиган экспертга ҳақ тўлаш шартлари.
- Г) суғурта мукофотини натурал кўринишда тўлаш мумкинлиги.

6) Суғурта ташкилотларининг инвестиция фаолиятини амалга ошириш тартибини қайси орган белгилайди?

- А) суғурта ташкилотининг ўзи белгилайди.
- Б) давлат суғурта назорати органи белгилайди.

- В) Адлия вазирлиги белгилайди.
- Г) Вазирлар Маҳкамаси белгилайди.

7) Суғурталовчиларнинг заҳира маблағлари қайси мақсадда ишлатилади?

- А) суғурта ташкилоти жойлашган бинони сақлаш харажатларини молиялаштиришга.
- Б) суғурта ҳодисаси рўй берганда юзага келадиган зарарларни қоплашга.
- В) суғурталовчининг огоҳлантириш тадбирларини молиялаштиришига.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

8) Суғурта ташкилотининг заҳирадаги маблағлари давлат томонидан олиб қўйилиши мумкинми?

- А) олиб қўйилиши мумкин.
- Б) қисман олиб қўйилиши мумкин.
- В) умуман олиб қўйилиши мумкин эмас.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

9) Қишлоқ хўжалик ҳосилини суғурталашда:

- А) суғурта жавобгарлиги ҳажми сўнги уч йилда 1 га ердан олинган ўртача ҳосилдорлик қийматидан ошиб кетмаслиги зарур.
- Б) суғурта жавобгарлиги ҳажми жорий йилда 1 га ердан олиниши режалаштирилган ҳосил қийматидан юқори бўлиши мумкин.
- В) суғурта жавобгарлиги ҳажми жорий йилда 1 га ердан олиниши режалаштирилган ҳосил қийматидан юқори бўлиши мумкин.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

10) Суғурта ҳодисаси рўй бериши натижасида кўрилган зарарни аниқлашда юзага келган низолар қандай ҳал этилади?

- А) ўзаро келишув йўли билан ҳал этилиши мумкин.
- Б) Вазирлар Маҳкамасининг қарорида белгиланган тартибда ҳал этилиши мумкин.
- В) суғурталовчи томонидан ҳал этилади.
- Г) суғурталовчи томонидан ҳал этилади.

11) Суғурта мукофоти суғурталовчининг ҳисоб-китоб рақамига тўлиқ келиб тушмаса, у ҳолда:

- А) суғурта жавобгарлиги тушган суғурта мукофотига нисбатан мутаносиб равишда олиб борилади.
- Б) суғурта жавобгарлиги тўлиқ олиб борилади.
- В) суғурта жавобгарлиги олиб борилмайди.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

12) Суғурта мукофоти қандай тартибда тўланади?

- А) суғурта шартнома муддати тугагандан сўнг.

Б) суғурта шартномасида кўрсатилган шартларда ва муддатда.

В) суғурталанувчига суғурта полиси берилгандан сўнг.

Г) суғурта шартномаси тузилмасдан олдин тўланади.

13) Суғурталовчининг суғурталанувчи олдидаги суғурта жавобгарлиги қачон бошланади?

А) суғурта шартномаси тузилгандан сўнг.

Б) суғурта мукофоти суғурталовчининг ҳисоб-китоб рақамига келиб тушгандан сўнг.

В) суғурта мукофоти суғурталовчининг ҳисоб-китоб рақамига келиб тушгандан ва суғурталанувчига суғурта полиси берилгандан сўнг.

Г) суғурталанувчига тегишли хабар берилгандан сўнг.

14) Қайси ҳолатларда суғурта ташкилоти суғурта қопламасини тўламасликка ҳақли?

А) суғурта ҳодисаси атайин содир этилганлиги аниқланганда.

Б) суғурта ҳодисаси шартномада кўрсатилган рисклар рўй бериши натижасида содир бўлганлиги аниқланганда.

В) суғурта ҳодисаси шартнома амалда бўлган даврда содир бўлганлиги аниқланганда.

Г) юкорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

15) Суброгация нима?

А) суғурталанувчининг суғурта суммасини олиш мақсадида суғурталанган мол-мулкдан тўлиқ воз кечиши.

Б) суғурталовчи ва суғурталанувчи ўртасида бўладиган ўзаро муносабатлар мажмуи.

В) суғурталовчи ва суғурталанувчи ўртасида юзага келадиган низоларни ҳал этиш шакли.

Г) суғурталанувчининг суғурта ҳодисаси рўй бериши натижасида кўрилган зарарни айбдорлардан ундириб олиш ҳуқуқини суғурталовчига ўтиши.

16) Суғурта агентига тўланадиган воситачилик ҳақи унинг иштирокида тузилган суғурта шартномасига мувофиқ келиб тушган суғурта мукофотларининг неча фоизидан ошиб кетмаслиги лозим?

А) 15 фоизидан ошиб кетмаслиги лозим.

Б) 25 фоизидан ошиб кетмаслиги лозим.

В) 20 фоизидан ошиб кетмаслиги лозим.

Г) 30 фоизидан ошиб кетмаслиги лозим.

17) Мажбурий суғурта фаолиятини амалга оширувчи суғурталовчилар учун устав капиталининг энг кам миқдори қанча бўлиши шарт?

А) 250 минг АҚШ долларига тенг бўлган суммада.

Б) 150 минг АҚШ долларига тенг бўлган суммада.

В) 750 минг АҚШ долларига тенг суммада.

Г) тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

18) Ўзбекистонда давлат суғурта назорати органи қачон ташкил этилган?

- А) 1993 йилда.
- Б) 1997 йилда.
- В) 1998 йилда.
- Г) 2002 йилда.

19) Корхоналарнинг суғурта мукофотини тўлаш билан боғлиқ харажатлари солиққа тортиладиган базадан чиқариб ташланадими?

- А) ҳа, фақат корхоналар йиллик товар айланмасининг 2 фоизи миқдорда.
- Б) йўқ.
- В) ҳа, тўлиқ чиқариб ташланади.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

20) Суғурта полиси - бу:

- А) суғурталовчига суғурта шартномаси тузишдан олдин бериладиган ҳужжат.
- Б) суғурталанувчига суғурта ҳодисаси рўй беришидан қатъий назар суғурта суммасини олиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат.
- В) суғурта шартномасига мувофиқ, суғурталовчининг мажбурияти бошланганлигини тасдиқловчи ҳужжат.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

21) Франшиза тушунчасига берилган тўғри жавобни топинг?

- А) суғурта объектини баҳолаш услуги.
- Б) суғурта шартномасига асосан суғурталовчининг маълум маблағ ҳажмида ёки фоиз ҳисобида суғурта суммасини тўлашдан озод этилиши.
- В) суғурталанувчининг суғурта ҳодисаси юз бериши натижасида кўрган зарар миқдорини аниқлашга бўлган ҳуқуқи.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

22) Фуқароларни бахтсиз ҳодисалардан эҳтиёти шарт суғурталашда суғурта мукофоти бюджет маблағлари ҳисобидан тўланиши мумкинми?

- А) Тўланиши мумкин.
- Б) қисман тўланиши мумкин.
- В) тўланиши қатъиян маън этилади.
- Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

23) Бахтсиз ҳодисалардан эҳтиёти шарт суғурта қилиш суғурта фаолияти классификаторига мувофиқ, умумий суғуртанинг қайси классига тааллуқли?

- А) VIII класс.
- Б) I класс.

В) V класс.

Г) II класс.

24) Мол-мулкларни ихтиёрий суғуртаси бўйича суғурта ходисаси рўй берганда, бу ҳақда суғурталанувчи:

А) суғурта ташкилотига истаган вақтда хабар бериши мумкин.

Б) суғурта ташкилотига шартномада кўрсатилган муддатда хабар бериши шарт.

В) суғурта ташкилотига 2 кун муддатда хабар бериши шарт.

Г) суғурталовчига 1 кун муддатда хабар бериши шарт.

25) Суғурталанувчи қуйидаги қандай ҳуқуқга эга?

А) суғурта шартномасини муддатидан олдин бекор қилишга.

Б) суғурта мукофоти миқдорини мустақил белгилашга.

В) суғурта объектини суғурталовчининг иштирокисиз аниқлашга.

Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

26) Суғурта шартномаси бўйича суғурта мукофотини тўлаш шартлари бузилса, суғурталанувчига нисбатан қандай жавобгарлик бўлиши мумкин?

А) суғурталовчи томонидан суғурталанувчига нисбатан жарима қўлланиши мумкин.

Б) ҳеч қандай жазо қўлланилмайди.

В) суғурта мукофотини тўлаш муддати кечиккан ҳар бир кун учун пеня қўлланиши мумкин.

Г) юқорида тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

27) Суғурта фаолияти деганда нимани тушунасиз?

А) суғурталовчи ва суғурталанувчи ўртасидаги муносабатни.

Б) суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг суғуртани амалга ошириш билан боғлиқ фаолияти.

В) суғурта хизматларини кўрсатиш санъати.

Г) суғурта шартномаларини тузиш тушунилади.

28) Суғурталовчилар устав капиталининг энг кам миқдори қайси орган томонидан белгиланади?

А) Молия вазирлиги ҳузуридаги Суғурта назорати давлат инспекцияси томонидан.

Б) Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан.

В) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан.

Г) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан.

29) Мажбурий суғурта турлари бўйича тариф ставкалари белгиланади:

А) суғурта ташкилоти томонидан.

Б) ҳукумат томонидан.

- В) суғурта назорати органи томонидан.
- Г) тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

30) Нетто-тарифга юклама –бу:

- А) суғурта қопламасини тўлашга мўлжалланган.
- Б) суғурта заҳираларини шакллантиришга мўлжалланган.
- В) суғурталовчи иш юритиш харажатларини молиялаштиришга мўлжалланган.
- Г) огоҳлантириш тадбирларини молиялаштиришга мўлжалланган.

31) Сюрвейер тушунчасига мос келадиган жавобни аниқланг?

- А) суғурта фаолиятини таҳлил этувчи шахс.
- Б) суғурта агенти.
- В) суғурталовчининг бухгалтерия ҳисоботини тузувчи шахс.
- Г) суғурталанган мулкни кўриқдан ўтказувчи мутахассис.

32) Суғурта ташкилотлари суғурта фаолиятдан бошқа тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишга ҳақлими?

- А) суғурта ташкилотлари суғурта фаолиятдан бошқа тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишга ҳақли эмас.
- Б) суғурта ташкилотлари суғурта фаолиятдан бошқа тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишга ҳақли.
- В) суғурта ташкилотлари суғурта фаолиятдан бошқа тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишга ҳақли эмас, аммо қонун ҳужжатларида белгиланганлардан ташқари.
- Г) тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

33) Акциядорлик жамияти шаклида барпо этилган суғурталовчиларнинг энг олий бошқарув органи:

- А) акциядорларнинг умумий йиғилиши ҳисобланади.
- Б) акциядорлик жамиятининг кузатув кенгаши ҳисобланади.
- В) суғурта ташкилотининг ижроия органи ҳисобланади.
- Г) тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

34) Жавобгарликни суғурталашда суғурта объекти бўлиб нима ҳисобланади?

- А) суғурталанувчининг мол-мулки.
- Б) суғурталанувчининг шахсий манфаати.
- В) суғурталанувчининг учинчи шахсларга келтирган зарарини қоплаш билан боғлиқ мулкый манфаатлари.
- Г) тўғри жавоблар кўрсатилмаган.

35) Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикаси божхона ҳудудига кириб келаётган хорижий автотранспорт эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталаш қандай тарзда амалга оширилади?

- А) умуман амалга оширилмайди.
- Б) қисман амалга оширилади.
- В) мажбурий тарзда амалга оширилади.
- Г) ихтиёрий тарзда амалга оширилади.

36) Суғурта фаолияти классификатори:

- А) суғурта фаолиятини амалга ошириш тартибини белгилайди.
- Б) барча суғурта классларини ўз ичига олади.
- В) суғурта агентлари фаолиятини тартибга солади.
- Г) суғурта шартномасини тузиш тартибини белгилайди.

МЕЪЁРИЙ ХУЖЖАТЛАР

Ўзбекистон Республикасининг Қ О Н У Н И

СУҒУРТА ФАОЛИЯТИ ТЎҒРИСИДА

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади

Ушбу Қонуннинг мақсади суғурта фаолияти соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

2-модда. Суғурта фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Суғурта фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг суғурта фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-модда. Суғурта ва суғурта фаолияти

Суғурта деганда юридик ва жисмоний шахслар тўлайдиган суғурта мукофотларидан шакллантириладиган пул фондлари ҳисобидан муайян воқеа (суғурта ходисаси) юз берганда ушбу шахсларга суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш йўли билан уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш тушунилади.

Суғурта фаолияти деганда суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг суғуртани амалга ошириш билан боғлиқ фаолияти тушунилади.

4-модда. Суғурта соҳалари ва турлари (класслари)

Суғурта қуйидаги соҳаларга бўлинади:

хаётни суғурта қилиш (жисмоний шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, меҳнат қобилияти ва пул таъминоти билан боғлиқ манфаатларини суғурта қилиш, бунда шартнома бўйича суғуртанинг энг кам муддати бир йилни ташкил этади ҳамда суғурта пулларининг суғурта шартномасида кўрсатиб ўтилган

оширилган фоизни ўз ичига олувчи бир марталик ёки даврий тўловларини(аннуитетларни) қамраб олади;

умумий суғурта (шахсий, мулкӣ суғурта, жавобгарликни суғурта қилиш, ҳамда ҳаётни суғурта қилиш соҳасига тааллуқли бўлмаган бошқа суғурта турлари).

Суғурта таваккалчиликлари ёки улар гуруҳларининг ва улар билан боғлиқ мажбуриятларнинг умумий хусусиятларига мувофиқ суғурта соҳалари суғурта турларига (классларига) бўлинади. Суғурта турлари (класслари) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

5-модда. Суғурта фаолияти субъектлари

Суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари суғурта фаолиятининг субъектлари ҳисобланади.

Суғурталовчилар, суғурта воситачилари ҳамда бошқа юридик ва жисмоний шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари ҳисобланадилар.

Суғурта брокери, қайта суғурта брокери ва суғурта агенти суғурта воситачилари ҳисобланадилар.

6-модда. Суғурталовчи

Суғурта шартномасига мувофиқ суғурта товони (суғурта пули) тўловини амалга ошириш мажбуриятини олувчи юридик шахс суғурталовчи деб ҳисобланади.

Суғурталовчи суғурта ҳодисалари юзага келишини бартараф этиш ва олдини олишга оид чора-тадбирларни махсус ваколатли давлат органи томонидан белгиланган тартибда ва шартларда молиялаштириш ҳақли.

Суғурталовчилар суғуртани амалга ошириш билан бевосита боғлиқ бўлмаган тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари мумкин эмас. Қуйидагилар бундан мустаснодир:

махсус ваколатли давлат органи белгилайдиган тартиб ва шартлардаги инвестиция фаолияти;

суғурта соҳасидаги мутахассисларнинг малакасини ошириш билан боғлиқ фаолият;

суғурта агенти сифатидаги суғурта воситачилиги.

7-модда. Суғурта брокери

Суғурта қилдирувчининг номидан ва топшириғига биноан суғурта шартномаси тузилиши ва ижро этилишини ташкил қилиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи юридик шахс суғурта брокери ҳисобланади.

Суғурта брокерининг фаолияти суғурта соҳасидаги бошқа фаолият турлари билан қўшиб олиб борилиши мумкин эмас, қайта суғурта брокернинг фаолияти бундан мустаснодир.

8-модда. Қайта суғурта брокери

Ўз номидан ва қайта суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурта қилдирувчи тариқасида иштирок этувчи суғурталовчининг топшириғига биноан қайта суғурта қилиш шартномаси тузилишини ва ижро этилишини ташкил қилиш бўйича фаолият юритувчи юридик шахс қайта суғурта брокери ҳисобланади.

9-модда. Суғурта агенти

Суғурталовчининг номидан ва топшириғига биноан суғурта шартномасининг тузилиши ва ижро этилишини ташкил қилиш бўйича фаолият юритувчи юридик ёки жисмоний шахс суғурта агенти ҳисобланади.

Суғурталовчининг бошқарув органлари раҳбарлари суғурта агенти бўла олмайдилар.

Суғурталовчилар ўзлари ваколат берган суғурта агентларининг реестрларини юритишлари лозим.

10-модда. Махсус ваколатли давлат органи

Суғурта фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган махсус ваколатли давлат органи амалга оширилади.

Махсус ваколатли давлат органи:

ижро этилиши мажбурий бўлган тўловга қобилиятлилик нормативларини ҳамда уларни аниқлаш тартибини, айрим таваккалчиликлар бўйича суғурталовчилар мажбуриятларининг йўл қўйиладиган энг кўп ёки энг кам миқдорини ва мажбуриятлар жамининг йўл қўйиладиган энг кўп ёки энг кам миқдорини ҳисоблаб чиқариш услубини, суғурталовчиларнинг тўлов қобилиятини акс эттирувчи ахборотларни тақдим этиш тартиби ва муддатларини белгилайди;

суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари суғурта фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этишини, тўловга қобилиятлиликнинг белгиланган нормативлари ва молиявий барқарорликнинг бошқа талаблари бажарилишини назорат қилади;

суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолиятини лицензиялайди;

суғурталовчилар томонидан ҳисоб-китобни юритиш, суғурта захираларининг маблағларини шакллантириш ва жойлаштиришга оид ҳисоботлар тузиш тартибини белгилайди;

суғурталовчининг ижрочи этувчи органи раҳбарларига ва бош бухгалтерига қўйиладиган ижро этилиши мажбурий бўлган малака талабларини белгилайди;

суғурталовчилар томонидан молиявий ҳисоботларни шакли, тартиби ва муддатларини белгилайди;

қонун ҳужжатларига мувофиқ суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг фаолиятини текширади ва уларга аниқланган камчиликларни бартараф этиш тўғрисида ижро этилиши мажбурий бўлган кўрсатмалар киритади;

қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда суғурталовчилар ва суғурта брокерлари лицензияларининг амал қилишини тўлиқ ёки айрим суғурта турларига (классларига) нисбатан тўхтатиб қўяди, шунингдек уларнинг амал қилишини тугатади;

ҳар бир молия йили туганидан кейин олти ой ичида суғурта фаолиятини тартибга солиш ва уни назорат қилиш борасидаги фаолият тўғрисида йиллик ҳисоботларни, шунингдек суғурта бозорининг молия йили мобайнидаги фаолияти тўғрисида статистика маълумотларини эълон қилади;

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Махсус ваколатли давлат органи ва унинг ходимлари суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг устав фондида ва бошқарув органларида иштирок этишга, шунингдек суғурта воситачиси сифатида иш юритишга ҳақли эмаслар.

11-модда. Суғурталовчиларни тузиш ва давлат рўйхатидан ўтказиш

Суғурталовчилар қонунларда назарда тутилган ташкилий-ҳуқуқий шаклларда тузилади.

Суғурталовчиларни давлат рўйхатидан ўтказиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилаган тартибда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан амалга оширилади.

12-модда. Суғурталовчиларнинг устав фонди

Суғурталовчилар устав фондининг энг кам миқдори Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Суғурталовчи устав фондининг камида тўқсон фоизи муассисларнинг (иштирокчиларнинг) пул маблағларидан шакллантирилади.

Суғурталовчининг устав фондини шакллантириш учун кредитга, гаровга олинган маблағлардан ва бошқа жалб қилинган маблағлардан фойдаланишга йўл қўйилмайди.

Суғурталовчининг устав фонди лицензия олинadиган пайтга қадар суғурталовчининг муассислари томонидан тўланган бўлиши керак.

13-модда. Суғурталовчиларнинг фирма номига қўйиладиган талаблар

Суғурталовчиларнинг фирма номида илгари ташкил этилган суғурталовчиларнинг номи билан бир хил ёки улар билан чалкаштириб юбориладиган даражада ўхшаш белгилар қўлланилишига йўл қўйилмайди, суғурталовчиларнинг филиаллари, шунингдек унитар корхона шаклида бошқа суғурталовчилар томонидан ташкил этилган суғурталовчиларнинг номлари бундан мустаснодир.

14-модда. Суғурталовчининг фирма номини, ташкилий-ҳуқуқий шаклини ёки жойлашган манзилини ўзгартириш

Суғурталовчининг фирма номи, ташкилий-ҳуқуқий шакли ёки жойлашган манзили ўзгарган тақдирда суғурталовчи бу ҳақда суғурта қилдирувчиларни оммавий ахборот воситалари орқали, ўз ижросидаги бир йилдан ортиқ муддатли суғурта шартномалари бўйича эса – ёзма равишда хабардор қилиши шарт.

15-модда. Суғурта фаолиятини лицензиялаш

Суғурталовчилар ва суғурта брокерларининг суғурта фаолияти Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган тартибда махсус ваколатли давлат органи берадиган лицензиялар асосида амалга оширилади.

Лицензия суғурталовчига ҳаётни суғурта қилиш соҳасида ёхуд умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошириш учун берилди. Ҳаётни суғурта қилиш соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошираётган суғурталовчи умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга оширишга ҳақли эмас, умумий суғурта соҳасининг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайдиган айрим турлари (класслари) бундан мустаснодир. Умумий суғурта соҳасида суғурта фаолиятини амалга ошираётган суғурталовчи ҳаётни суғурта қилиш соҳасида суғурта фаолиятини амалга оширишга ҳақли эмас.

Лицензияда суғурталовчи амалга оширишни назарда тутаётган суғурта турлари (класслари) кўрсатилади.

16-модда. Суғурталовчининг лицензияси амал қилиши тўхтатиб турилишининг ўзига хос хусусиятлари

Суғурталовчининг лицензияси амал қилишининг тўхтатиб турилиши унинг янги суғурта шартномалари тузиши тақиқланишига, шу жумладан амалдаги суғурта шартномалари узайтирилишининг тақиқланишига сабаб бўлади. Бунда суғурталовчи илгари тузилган суғурта шартномалари бўйича ўз зиммасига олган мажбуриятларини белгиланган тартибда бажаришга мажбурдир.

17-модда. Суғурталовчининг лицензияси амал қилиши тугатилишининг ўзига хос хусусиятлари

Лицензиянинг амал қилиши тугатилган кундан эътиборан беш кун ичида махсус ваколатли давлат органи суғурталовчини тугатиш тўғрисидаги ариза билан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда судга муурожаат этиши шарт.

Суғурталовчининг илгари амал қилган бошқарув органларининг ваколатлари тўхтатиб турилади ва махсус ваколатли давлат органи томонидан тайинлаган суғурталовчининг муваққат маъмуриятига ўтади. Муваққат маъмурият суд қарор чиқаргунга қадар бўлган даврда ўз фаолиятини амалга оширади.

Суғурталовчи муваққат маъмуриятининг ҳисоботи махсус ваколатли давлат органига ҳамда суғурталовчини тугатиш тўғрисида махсус ваколатли давлат органининг аризаси йўлланган судга тақдим этилади.

Суғурталовчининг муваққат маъмурияти ўз фаолияти даврида харажат операцияларини амалга оширишга ҳақли эмас, суғурталовчининг бошқарув харажатлари (маъмурий харажатлари), суғурталовчига тушаётган пулларни ҳисобга ёзиш ва илгари тузилган суғурта шартномалари бўйича суғурта ҳодисалари юз берганда суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш билан боғлиқ ҳоллар бундан мустаснодир.

Суғурталовчи муваққат маъмуриятининг ишлаш тартиби махсус ваколатли давлат органи томонидан белгиланади.

Ушбу модданинг қоидалари суғурталовчининг аризасига биноан лицензия бекор қилинган ҳолларга, шунингдек унинг муассислари (иштирокчилари)нинг ёхуд таъсис ҳужжатларида шундай ваколат берилган суғурталовчининг бошқарув органи қарорига биноан қайта ташкил этилиши ёхуд тугатилишига тааллуқли эмас.

18-модда. Суғурталовчиларни қайта ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари

Суғурталовчиларни қўшиб юбориш, қўшиб олиш, бўлиш, ажратиб чиқариш, ўзгартириш шаклида қайта ташкил этиш махсус ваколатли давлат органининг рухсатномаси билан амалга оширилиши мумкин.

Суғурталовчи қайта ташкил этишга рухсатнома олиш учун махсус ваколатли давлат органига тегишли ариза билан бирга қуйидаги ҳужжатларни тақдим этади:

муассисларининг (иштирокчиларининг) ёки таъсис ҳужжатларида шундай ваколат берилган суғурталовчи бошқарув органининг қайта ташкил этиш тўғрисидаги қарори;

тузилаётган суғурталовчининг баланси ва фаолиятининг тахминий молиявий натижалари;

қўшиб юбориш ёки қўшиб олиш шартномасининг лойиҳаси (қўшиб юбориш ёки қўшиб олиш шаклида қайта ташкил этилаётганда).

Суғурталовчиларни қайта ташкил этишни ўтказиш учун берилган ариза зарур ҳужжатлар тақдим этилган кундан эътиборан ўн беш кун ичида махсус ваколатли давлат органи томонидан кўриб чиқилиши керак.

Махсус ваколатли давлат органи қабул қилинган қарор тўғрисида суғурталовчини ёзма равишда хабардор қилиши шарт.

Махсус ваколатли давлат органи қуйидаги ҳолларда суғурталовчиларни қайта ташкил этишга розилик беришни рад қилишга ҳақли, агар:

суғурталовчини қайта ташкил этиш натижасида янгитдан ташкил қилинадиган суғурталовчиларнинг молиявий барқарорлигига доир талаблар бузилиши мумкин бўлса;

суғурталовчиларнинг қайта ташкил этилиши суғурта бозорида рақобатнинг чекланишига ёки бартарая этилишига олиб келиши мумкин бўлса;

суғурталовчиларни қайта ташкил этишга рухсатнома берилиши сўраб тақдим қилинган ҳужжатларда ишончсиз маълумотлар бўлса ёхуд бу ҳужжатлар қонун ҳужжатларига номувофиқ бўлса;

суғурталовчиларни қайта ташкил этиш қонун ҳужжатларига зид бўлса.

Қўшиб юбориш, бўлиш, ажратиб чиқариш ва ўзгартириш шаклида қайта ташкил этилганда суғурталовчи (суғурталовчилар) лицензиясининг амал қилиши тугатилади. Қайта ташкил этиш натижасида янгитдан тузилган суғурталовчиларга лицензияларни бериш соддалаштирилган тартибда амалга оширилади. Қўшиб юбориш, бўлиш, ажратиб чиқариш ва ўзгартириш шаклида қайта ташкил этилаётган даври учун ҳамда янгитдан тузилган суғурталовчилар лицензия олгунга қадар бўлган даврда улар янги суғурта шартномаларини тузишга, амалдаги суғурта шартномаларини узайтиришга ҳақли эмаслар, илгари тузилган суғурта шартномалари бўйича ўз зиммаларига олинган, ҳуқуқий ворислик тартибида шзларига ўтган мажбуриятларни бажариш ҳоллари бундан мустаснодир.

Қўшиб олиш шаклида қайта ташкил этилаётганда ўзига бошқа суғурталовчи қўшилаётган суғурталовчи, агар қўшиб олиш натижасида лицензиянинг шартлари ўзгармаса, амалдаги лицензияни сақлаб қолади.

19-модда. Суғурталовчиларни тугатишнинг ўзига хос хусусиятлари

Суғурталовчи ўзининг муассислари (иштирокчилари) ёки суғурталовчининг таъсис ҳужжатларида шундай ваколат берилган

бошқарув органи қарорига биноан тугатилаётганда махсус ваколатли давлат органининг рухсатномаси талаб қилинади.

Муассислар (иштирокчилар) ёхуд суғурталовчининг таъсис хужжатларида шундай ваколат берилган бошқарув органи томонидан тугатиш тўғрисидаги қарор қабул қилинганидан кейин суғурталовчи махсус ваколатли давлат органига тугатишга рухсатнома олиш учун ариза билан ёзма равишда мурожаат этган ҳолда қуйидаги хужжатларни илова қилади:

суғурталовчини тугатиш тўғрисидаги қарор;

мажбуриятлар тўғрисидаги маълумотлар;

суғурталовчини тугатиш тўғрисидаги қарор қабул қилинган санагача бўлган, аудиторлик хулосаси билан тасдиқланган баланс ҳисоботи;

суғурталовчини тугатиш муддатлари ва шартлари кўрсатилган ҳолдаги тугатиш режаси.

Суғурталовчини тугатишга рухсатнома олиш учун берилган ариза зарур хужжатлар олинган кундан эътиборан ўн кун ичида махсус ваколатли давлат органи томонидан кўриб чиқилиши керак.

Махсус ваколатли давлат органи қабул қилинган қарор тўғрисида суғурталовчини ёзма равишда хабардор қилиши шарт.

Махсус ваколатли давлат органи суғурталовчини тугатиш учун рухсатнома бериш билан бир вақтда суғурталовчининг тақдим этилган тугатиш режасига ўзгартишлар киритишга ҳақли.

Махсус ваколатли давлат органи қуйидаги ҳолларда суғурталовчини тугатишга рухсатнома беришни рад этишга ҳақли, агар:

тугатиш натижасида суғурта қилдирувчиларнинг ҳамда суғурталовчи кредиторларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилса;

суғурталовчини тугатишга рухсатнома берилиши учун тақдим этилган хужжатларда ишончсиз маълумотлар бўлса ёки бу хужжатлар қонун хужжатларига номувофиқ бўлса.

20-модда. Тугатилаётган суғурталовчи кредиторларининг талабларини қаноатлантириш навбати

Тугатилаётган суғурталовчи кредиторларининг талаблари тугатишни амалга ошириш билан боғлиқ харажатлар, шунингдек тугатиладиган суғурталовчининг асосий вазифаларини таъминлаш заруратидан келиб чиқадиган харажатлар тўланганидан сўнг қуйидаги тартибда қаноатлантирилади:

биринчи навбатда – ҳаётни суғурта қилиш соҳасида мажбурий суғурта шартномалари бўйича суғурта қилдирувчиларнинг талаблари;

иккинчи навбатда – суғурта қилдирувчиларнинг бошқа мажбурий суғурта шартномалари бўйича талаблари;

учинчи навбатда – бошқа суғурта қилдирувчиларнинг (наф олувчиларнинг) талаблари;

тўртинчи навбатда – бюджетга, бюджетдан ташқари фондларга тўловларни назарда тутувчи тўлов (ижро) ҳужжатлари бўйича талаблар. Кўрсатилган талаблар тўлиқ қаноатлантирилгандан кейин ижтимоий суғурта бўйича талаблар ҳамда жиноят ёки маъмурий ҳуқуқбузарлик туфайли фуқароларнинг мол-мулкига етказилган зарарни қоплаш бўйича талаблари қаноатлантирилади;

бешинчи навбатда - суғурталовчининг бошқа кредиторлари талаблари.

21-модда. Суғурталовчининг суғурта захиралари

Қабул қилинган суғурта мажбуриятлари бажарилишини таъминлаш учун суғурталовчилар ҳам сўмда, ҳам чет эл валютасида тўланган суғурта мукофотларидан махсус ваколатли давлат органи белгиладиган тартибда ва шартларда суғурта захираларини шакллантирадилар ҳамда жойлаштирадилар.

Суғурталовчининг суғурта захираларига мос келувчи активлари олиб қўйилиши мумкин эмас.

22-модда. Суғурталовчилар тўлов қобилиятининг кафолатлари

Суғурталовчилар айрим таваккалчиликлар бўйича йўл қўйиладиган энг кўп миқдордан ва мажбуриятлар жамининг йўл қўйиладиган энг кўп миқдоридан ортиқ мажбуриятларни ўз зиммаларига олишлари мумкин эмас, уларнинг бу мажбуриятларни бажариш қобилияти тўловга қобилиятлилик нормативларига ва молиявий барқарорликнинг бошқа талабларига мувофиқ қайта суғурта қилинган ҳоллар бундан мустаснодир. Ўзбекистон Республикаси резидентлари бўлмиш суғурталовчилар Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида ўз мажбуриятларини белгиланган тартибда қайта суғурта қилишга ҳақлидирлар.

23-модда. Суғурталовчилар бухгалтерия ҳисобининг ўзига хос хусусиятлари

Суғурталовчилар, суғурта брокерлари ва қайта суғурта брокерлари махсус ваколатли давлат органи белгилайдиган ўзига хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда қонун ҳужжатларига мувофиқ бухгалтерия ҳисобини юритадилар.

24-модда. Монополистик фаолиятга йўл қўйилмаслиги

Суғурта бозорида рақобатни чеклаш ёки бартараф этишга, бир суғурталовчиларга бошқаларига қараганда асоссиз афзалликлар берилишига ёки олинишига, суғурта қилдирувчилар ва бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари камситилишига қаратилган фаолиятга йўл қўйилмайди.

Суғурталовчилар ва суғурта воситачиларига ўз уюшмалари (иттифоқлари) ва бошқа бирлашмаларидан суғурта бозорини монополлаштиришга қаратилган битимларга эришиш йўлида фойдаланиш тақиқланади.

25-модда. Ахборот олиш ҳуқуқи

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, судлар, шунингдек тиббиёт, сейсмология, ветеринария, гидрометеорология ташкилотлари ва бошқа ташкилотлар суғурталовчиларнинг сўровига кўра суғурта ходисаларининг

юз бериши сабаблари ва ҳолатлари тўғрисидаги ҳамда суғурта товони миқдорлари суғурталовчи томонидан аниқланиши мақсадида етказилган зарар тўғрисидаги масалаларни ҳал этиш учун зарур бўлган ҳужжатлар ва ҳулосаларни тақдим этишлари шарт.

Махсус ваколатли давлат органи суғурталовчилар ёки суғурта брокерларидан қабул қилинган пул маблағлари ва мажбуриятларининг миқдорлари ҳақидаги ахборотни, шунингдек бошқа ахборотни ўз ваколати доирасида талаб қилиб олишга ҳақли. Бундай ахборотни талаб қилиб олиш ёзма равишда, сўров сабаблари кўрсатилган ҳолда амалга оширилмоғи лозим.

Махсус ваколатли давлат органи ўзи олган ахборотнинг сир тутилишига риоя этиши шарт, ахборотнинг ошкор қилиниши қонунда рухсат этилган ҳоллар бундан мустасно.

26-модда. Суғурта сир

Суғурта қилдирувчилар, суғурталанган шахслар ва наф олувчилар, суғурта қилдирувчиларнинг ва суғурталанган шахсларнинг соғлиғи, суғурталанган мол-мулк, суғурта пули, банк ҳисобварақлари мавжудлиги, ушбу ҳисобварақлардаги пул қолдиқлари ва пул ҳаракати ҳақидаги маълумотлар ошкор қилиниши мумкин эмас.

Ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган маълумотлар суғурта қилдирувчи, шунингдек суғурталанган шахслар ва наф олувчилар ўзларига тааллуқли маълумотларга доир ёзма розилик берганда учинчи шахсларга ошкор қилиниши мумкин.

Ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган маълумотлар тўғрисидаги маълумотномалар суғурта қилдирувчиларнинг розилигини олмаган ҳолда суғурталовчилар томонидан судга, прокурорга, қўзғатилган жиноят иши мавжуд бўлган тақдирда эса суриштирув ва тергов органларига белгиланган тартибда тақдим этилади.

Тузилган суғурта шартномалари ва амалга оширилган ҳисоб-китоблар тўғрисидаги маълумотномалар суғурта қилдирувчи – жисмоний шахс вафот этган тақдирда қуйидагиларга берилади:

Суғурта қилдирувчи ўз васиятномасида кўрсатган шахсга;

суд ва нотариусга – уларнинг иш юритувида бўлган меросга оид ишлар бўйича суднинг қарори бўйича ёки нотариуснинг ўз муҳри билан тасдиқланган ёзма сўрови асосида. Нотариуснинг ёзма сўровига суғурта қилдирувчи вафот этганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг нусхаси илова қилинган бўлиши керак;

консулга – унинг иш юритувида бўлган меросга оид ишлар юзасидан.

27-модда. Чет эл суғурта ташкилотларининг фаолияти

Чет эл суғурта ташкилотлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда юридик шахслар - суғурта бозори профессионал иштирокчиларининг муассислари (иштирокчилари) бўлишлари мумкин.

Чет эл суғурта ташкилотлари Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қайта суғурта қилишни, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарига чиқиб кетаётган транспорт воситалари ва бошқа ўзинорар машиналар ҳамда механизмлар эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурталашни амалга оширишга ҳақлидирлар. Бунда ана шундай суғурта шартномаларини тузиш суғурталовчилар ва суғурта воситачилари – Ўзбекистон Республикасининг резидентлари орқали амалга оширилади.

28-модда. Низоларни ҳал этиш

Суғурта фаолияти соҳасидаги низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал этилади.

29-модда. Суғурта фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Суғурта фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг бузилишида айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Ўзбекистон Республикасининг

Президенти

Т.Д/Қонун/8-ses/SUQUR -FA

И.Каримов

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ

ФУҚАРОЛИК КОДЕКСИ

52-БОБ. СУГУРТА

- 914 - модда. Ихтиёрий ва мажбурий сугурта
- 915 - модда. Мулкый сугурта шартномаси
- 916 - модда. Сугурталашга йўл қўйилмайдиган манфаатлар
- 917 - модда. Мол-мулкни сугурта қилиш
- 918 - модда. Зарар етказганлик учун жавобгарликни сугурта қилиш
- 919 - модда. Шартнома бўйича жавобгарликни сугурта қилиш
- 920 - модда. Тадбиркорлик хавфини сугурта қилиш
- 921 - модда. Шахсий сугурта шартномаси
- 922 - модда. Мажбурий сугурта
- 923 - модда. Мажбурий сугуртани амалга ошириш
- 924 - модда. Мажбурий сугурта тўғрисидаги қоидаларни бузиш
оқибатлари
- 925 - модда. Сугурталовчи
- 926 - модда. Сугурта шартномасидан келиб чиқадиган
мажбуриятларнинг сугурта қилдирувчи ва наф олувчи
томонидан бажарилиши
- 927 - модда. Сугурта шартномасининг шакли
- 928 - модда. Бош полис бўйича сугурталаш
- 929 - модда. Сугурта шартномасининг муҳим шартлари
- 930 - модда. Сугурта шартномаси шартларини сугурта қоидаларида
белгилаб қўйиш
- 931 - модда. Сугурта шартномаси тузилаётганда сугурта қидирувчи
тақдим этадиган маълумотлар
- 932 - модда. Сугурталовчининг сугурта хавфини баҳолаш ҳуқуқи
- 933 - модда. Сугурта сири
- 934 - модда. Сугурта пули
- 935 - модда. Мол-мулкнинг сугурта қиймати

- 936 - модда. Тўлиқ бўлмаган мулкый сугурта
- 937 - модда. Қўшимча мулкый сугурта
- 938 - модда. Сугурта қийматидан ортиқ миқдорда сугурта қилиш оқибатлари
- 939 - модда. Қўшалок сугурта
- 940 - модда. Турли хилдаги сугурта хавфларидан мулкый сугурта
- 941 - модда. Биргаликда сугурта қилиш
- 942 - модда. Сугурта мукофоти ва сугурта бадаллари
- 943 - модда. Сугурта шартномасининг хақиқий эмаслиги
- 944 - модда. Сугурталанган шахсни алмаштириш
- 945 - модда. Наф олувчини алмаштириш
- 946 - модда. Сугурта қилдирувчини алмаштириш
- 947 - модда. Сугурта шартномаси амал қилишининг бошланиши
- 948 - модда. Сугурта шартномасининг муддатидан илгари бекор бўлиши
- 949 - модда. Сугурта шартномасининг амал қилиш даврида сугурта хавфининг ортиши оқибатлари
- 950 - модда. Сугурталанган мол-мулкка бўлган ҳуқуқларнинг бошқа шахсга ўтиши
- 951 - модда. Сугурта ходисаси юз бергани тўғрисида сугурталовчини хабардор қилиш
- 952 - модда. Сугурта ходисасидан кўриладиган зарарни камайтириш
- 953 - модда. Сугурта қилдирувчи, наф олувчи ёки сугурталанган шахснинг айби билан сугурта ходисаси юз беришининг оқибатлари
- 954 - модда. Сугурталовчини сугурта товонини ва сугурта пулини тўлашдан озод қилиш асослари
- 955 - модда. Сугурта товони ёки сугурта пулини тўлашни рад этиш
- 956 - модда. Шахсий сугурта шартномаси бўйича сугурта пулини тўлаш
- 957 - модда. Сугурта қилдирувчининг зарар қопланишига бўлган ҳуқуқларининг сугурталовчига ўтиши (суброгация)

958 - модда. Сугурталанган мол-мулкка бўлган ҳуқуқларнинг сугурталовчига ўтказилиши

959 - модда. Қайта сугурта қилиш

960 - модда. Икки томонлама сугурта

961 - модда. Мажбурий давлат сугуртаси

914-модда. Ихтиёрий ва мажбурий суғурта

Суғурта фуқаро ёки юридик шахс (суғурта қилдирувчи) суғурта ташкилоти (суғурталовчи) билан тузадиган мулкӣ ёки шахсий суғурта шартномалари асосида амалга оширилади.

Шахсий суғурта шартномаси оммавий шартнома ҳисобланади. Қонунда кўрсатилган шахсларга суғурта қилувчилар сифатида бошқа шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкни ёхуд ўзининг бошқа шахслар олдидаги фуқаролик жавобгарлигини ўз ҳисобидан ёхуд манфаатдор шахслар ҳисобидан суғурта қилиш (мажбурий суғурта) мажбурияти қонун билан юкланган ҳолларда суғурта ушбу бобнинг қоидаларига мувофиқ шартномалар тузиш йўли билан амалга оширилади.

Мажбурий суғуртада суғурта қилдирувчи суғурталовчи билан суғуртанинг ушбу турини тартибга соладиган қонун ҳужжатларида назарда тутилган шартларда шартнома тузиши шарт.

Қонунда фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи ва мол-мулкни давлат бюджети маблағлари ҳисобидан мажбурий суғурта қилиш ҳоллари (давлат мажбурий суғуртаси) назарда тутилиши мумкин.

915-модда. Мулкӣ суғурта шартномаси

Мулкӣ суғурта шартномасига мувофиқ бир тараф (суғурталовчи) шартномада шартлашилган ҳақ (суғурта мукофоти) эвазига шартномада назарда тутилган воқеа (суғурта ҳодисаси) содир бўлганда бошқа тарафга (суғурта қилдирувчига) ёки шартнома қайси шахснинг фойдасига тузилган бўлса, ўша шахсга (наф олувчига) бу ҳодиса оқибатида суғурталанган мулкка етказилган зарарни ёхуд суғурталанувчининг бошқа мулкӣ манфаатлари

билан боғлиқ зарарни шартномада белгиланган сумма (суғурта пули) доирасида тўлаш (суғурта товони тўлаш) мажбуриятини олади.

Мулкий суғурта шартномаси бўйича куйидагилар суғурталаниши мумкин:

муайян мол-мулкнинг йўқотилиши (нобуд бўлиши), кам чиқиши ёки шикастланиши хавфи;

фукаролик жавобгарлиги хавфи - бошқа шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига зарар етказилиши оқибатида юзага келадиган мажбуриятлар бўйича жавобгарлик, қонунда назарда тутилган ҳолларда эса, шунингдек шартномалар бўйича жавобгарлик хавфи;

тадбиркорлик хавфи - тадбиркорнинг контрагентлари ўз мажбуриятларини бузиши ёки тадбиркорга боғлиқ бўлмаган вазиятларга кўра бу фаолият шарт-шароитларининг ўзгариши туфайли тадбиркорлик фаолиятдан кутилган даромадларни ололмаслик хавфи.

916-модда. Суғурталашга йўл қўйилмайдиган манфаатлар

Ғайриқонуний манфаатларни суғурталашга йўл қўйилмайди. Қимор, лотереялар ва гаров ўйинларида иштирок этишда кўриладиган зарарни суғурталашга йўл қўйилмайди. Гаровга олинганларни озод қилиш мақсадида шахс мажбуран қилиши мумкин бўлган харажатларни суғурталашга йўл қўйилмайди. Суғурта шартномаларининг ушбу модда биринчи, иккинчи ва учинчи қисмларига зид бўлган шартлари ўз-ўзидан ҳақиқий эмас.

917-модда. Мол-мулкни суғурта қилиш

Мол-мулк унинг асралишидан қонун ҳужжатларига ёки шартномага асосланган манфаатга эга бўлган шахс (суғурта қилдирувчи ёки наф олувчи) фойдасига, унинг мулкдори, мол-мулкка нисбатан бошқа ашёвий ҳуқуққа эга бўлган шахс, ижарачи, пудратчи, сақловчи, воситачи ва бошқа шу қабила фойдасига суғурта шартномаси бўйича суғурталаниши мумкин.

Суғурталанган мол-мулкнинг асралишидан суғурта қилдирувчида ва наф олувчида манфаат бўлмаган пайтда тузилган мол-мулкни суғурта қилиш шартномаси ҳақиқий эмас.

Наф олувчи фойдасига мол-мулкни суғурта қилиш шартномаси наф олувчининг исми ёки номи кўрсатилмасдан тузилиши мумкин. Бундай шартнома тузилганда суғурта қилдирувчига эгасининг номи кўрсатилмаган полис берилади. Бундай шартнома бўйича ҳуқуқларни амалга оширишда бу полисни суғурталовчига тақдим этиш зарур.

918-модда. Зарар етказганлик учун жавобгарликни суғурта қилиш

Бошқа шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига зарар етказилиши оқибатида юзага келадиган мажбуриятлар юзасидан жавобгарлик хавфини суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурта қилдирувчининг ўзининг ёки бундай жавобгарлик юкланиши мумкин бўлган бошқа шахснинг жавобгарлик хавфи суғурталаниши мумкин.

Зарар етказганлик учун жавобгарлик хавфи суғурталанган шахс суғурта шартномасида кўрсатилиши лозим. Агар бу шахс шартномада кўрсатилмаган бўлса, суғурта қилдирувчининг ўзининг жавобгарлик хавфи суғурталанган ҳисобланади.

Зарар етказганлик учун жавобгарлик хавфини суғурта қилиш шартномаси, ҳатто шартнома зарар етказилганлиги учун жавобгар бўлган суғурта қилдирувчи ёки бошқа шахс фойдасига тузилган ёхуд шартномада у кимнинг фойдасига тузилгани кўрсатилмаган тақдирда ҳам, зарар етказилиши мумкин бўлган шахслар (наф олувчилар) фойдасига тузилган деб ҳисобланади.

Зарар етказганлик учун жавобгарлик уни суғурта қилиш мажбурий бўлгани сабабли суғурталанган тақдирда, шунингдек қонунда ёки бундай жавобгарликни суғурта қилиш шартномасида назарда тутилган бошқа ҳолларда суғурта шартномаси ўз фойдасига тузилган деб ҳисобланувчи шахс

зарарни суғурта пули доирасида тўлаш тўғрисида бевосита суғурталовчига талаб қўйишга ҳақли.

919-модда. Шартнома бўйича жавобгарликни суғурта қилиш

Шартномани бузганлик учун жавобгарлик хавфини суғурта қилишга қонунда назарда тутилган ҳолларда йўл қўйилади.

Шартномани бузганлик учун жавобгарлик хавфини суғурта қилиш шартномаси бўйича фақат суғурта қилдирувчининг ўзининг жавобгарлик хавфи суғурталаниши мумкин. Ушбу талабга мувофиқ бўлмаган суғурта шартномаси ўз-ўзидан ҳақиқий эмас.

Шартномани бузганлик учун жавобгарлик хавфи, бу шартнома шартларига кўра суғурта қилдирувчи қайси тараф олдида тегишли жавобгарликни зиммасига олиши лозим бўлса, ўша тараф - наф олувчи фойдасига, ҳатто суғурта шартномаси бошқа шахс фойдасига тузилган ёхуд унда кимнинг фойдасига тузилгани айтилмаган тақдирда ҳам, суғурталанган ҳисобланади.

920-модда. Тадбиркорлик хавфини суғурта қилиш

Тадбиркорлик хавфини суғурта қилиш шартномаси бўйича фақат суғурта қилдирувчининг ўз тадбиркорлик хавфи ва фақат унинг фойдасига суғурталаниши мумкин.

Суғурта қилдирувчи бўлмаган шахснинг тадбиркорлик хавфини суғурта қилиш шартномаси ўз-ўзидан ҳақиқий эмас.

Суғурта қилдирувчи бўлмаган шахснинг фойдасига тадбиркорлик хавфини суғурта қилиш шартномаси суғурта қилдирувчи фойдасига тузилган ҳисобланади.

921-модда. Шахсий суғурта шартномаси

Шахсий суғурта шартномаси бўйича бир тараф (суғурталовчи) бошқа тараф (суғурта қилдирувчи) тўлайдиган, шартномада шартлашилган ҳақ (суғурта мукофоти) эвазига суғурта қилдирувчининг ўзининг ёхуд шартномада кўрсатилган бошқа фуқаро (суғурталанган шахс)нинг ҳаёти ёки

соғлиғига зарар етказилган, у муайян ёшга тўлган ёки унинг ҳаётида шартномада назарда тутилган бошқа воқеа (суғурта ҳодисаси) юз берган ҳолларда шартномада шартлашилган пулни (суғурта пулини) бир йўла ёки вақти-вақти билан тўлаб туриш мажбуриятини олади.

Шахсий суғурта шартномаси кимнинг фойдасини кўзлаб тузилган бўлса, ўша шахс суғурта пулини олиш ҳуқуқига эга бўлади.

Агар шартномада наф олувчи сифатида бошқа шахс кўрсатилмаган бўлса, шахсий суғурта шартномаси суғурталанган шахс фойдасига тузилган ҳисобланади. Бошқа наф олувчи кўрсатилмаган шартнома бўйича суғурталанган шахс вафот этган тақдирда, суғурталанган шахснинг меросхўрлари наф олувчилар деб тан олинади.

Суғурталанган деб ҳисобланмайдиган шахс фойдасига, шу жумладан суғурталанган шахс ҳисобланмайдиган суғурта қилдирувчи фойдасига шахсий суғурта шартномаси фақат суғурталанган шахснинг ёзма розилиғи билангина тузилиши мумкин. Бундай розилик бўлмаган тақдирда, шартнома суғурталанган шахснинг даъвоси бўйича, бу шахс вафот этган тақдирда эса, унинг меросхўрлари даъвоси бўйича ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин.

922-модда. Мажбурий суғурта

Қонунда қуйидагиларни суғурта қилиш мажбурияти белгилаб қўйилиши мумкин:

қонунда кўрсатилган бошқа шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулки уларнинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига зарар етказилиши эҳтимолини назарда тутиб;

бошқа шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига зарар етказилиши ёхуд бошқа шахслар билан тузилган шартномаларнинг бузилиши оқибатида юзага келиши мумкин бўлган ўзининг фуқаровий жавобгарлиги хавфи.

Суғурта қилдирувчи бўлиш мажбурияти қонун билан унда кўрсатилган шахслар зиммасига юкланади.

Қонунда мажбурий суғуртанинг бошқа турлари ҳам белгиланиши мумкин.

Фуқарога ўз ҳаёти ёки соғлиғини суғурталаш мажбурияти қонун билан юклатилиши мумкин эмас.

Қонунда назарда тутилган ҳолларда ёки унда белгиланган тартибда хўжалик юритишида ёки оператив бошқарувида давлатга қаршли мол-мулкка эга бўлган юридик шахсларга бу мулкни суғурталаш мажбурияти юкланиши мумкин.

Мол-мулкни суғурта қилиш мажбурияти қонундан келиб чиқмайдиган, балки мол-мулкнинг эгаси билан тузилган шартномага ёки мол-мулкнинг мулкдори ҳисобланувчи юридик шахснинг таъсис ҳужжатларига асосланган ҳолларда, бундай суғурта ушбу модданинг маъноси жиҳатидан мажбурий ҳисобланмайди ва ушбу Кодекснинг 924-моддасида назарда тутилган оқибатларни келтириб чиқармайди.

923-модда. Мажбурий суғуртани амалга ошириш

Мажбурий суғурта бундай суғурта қилиш мажбурияти юкланган шахс (суғурта қилдирувчи) суғурталовчи билан суғурта шартномаси тузиши воситасида амалга оширилади.

Мажбурий суғурта суғурта қилдирувчи ҳисобидан амалга оширилади, йўловчиларни мажбурий суғурталаш бундан мустасно бўлиб, бу суғурта қонунда назарда тутилган ҳолларда уларнинг ўз ҳисобидан амалга оширилиши мумкин.

Мажбурий суғурталаниши лозим бўлган объектлар, улар суғурталанишга сабаб бўладиган хавфлар ва суғурта пулининг энг кам миқдорлари қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

924-модда. Мажбурий суғурта тўғрисидаги қоидаларни бузиш оқибатлари

Қонун бўйича фойдасига мажбурий суғурта амалга оширилиши лозим бўлган шахс, агар суғурта амалга оширилмагани унга маълум бўлса, суғурта қилдирувчи сифатида зиммасига суғурталаш мажбурияти юкланган шахс уни амалга оширишини суд тартибида талаб қилишга ҳақли.

Агар суғурта қилдирувчи сифатида суғурталаш мажбурияти зиммасига юкланган шахс уни амалга оширмаган бўлса ёки суғурта шартномасини наф олувчининг аҳволини қонунда белгиланган шартларга нисбатан ёмонлаштирадиган шартларда тузган бўлса, у суғурта ҳодисаси юз берганида башарти тегишлича суғурталанган тақдирда суғурта товони тўлашга асос бўлиши керак бўлган шартларда жавобгар бўлади.

925-модда. Суғурталовчи

Тижорат ташкилотлари ҳисобланган ва тегишли турдаги суғуртани амалга оширишга лицензияси бўлган юридик шахслар, агар қонунларда бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, суғурталовчилар сифатида суғурта шартномаларини тузиши мумкин.

Суғурта ташкилотларига қўйиладиган талаблар, уларга лицензия бериш ва уларнинг фаолияти устидан давлат назоратини амалга ошириш тартиби қонун билан белгиланади.

926-модда. Суғурта шартномасидан келиб чиқадиган мажбуриятларнинг суғурта қилдирувчи ва наф олувчи томонидан бажарилиши

Наф олувчи фойдасига суғурта шартномаси тузиш, шу жумладан у суғурталанган шахс бўлганда ҳам, суғурта қилдирувчини, агар шартномада бошқача тартиб назарда тутилмаган ёхуд суғурта қилдирувчининг зиммасидаги мажбуриятлар фойдасига шартнома тузилган шахс томонидан

бажарилмаган бўлса, ушбу шартномадан келиб чиқадиган мажбуриятларни бажаришдан озод қилмайди.

Наф олувчи мулкый суғурта шартномаси бўйича суғурта товонини ёхуд шахсий суғурта шартномаси бўйича суғурта пулини тўлашни талаб қилганида суғурталовчи ундан, шу жумладан суғурталанган шахс наф олувчи бўлган тақдирда ҳам, суғурта шартномаси бўйича мажбуриятларни, шу билан бирга суғурта қилдирувчининг зиммасида бўлган, лекин у бажармаган мажбуриятларни бажаришни талаб қилишга ҳақли. Илгари бажарилиши лозим бўлган мажбуриятларни бажармаслик ёки ўз вақтида бажармаслик оқибатлари хавфи наф олувчининг зиммасида бўлади.

927-модда. Суғурта шартномасининг шакли

Суғурта шартномаси ёзма шаклда тузилиши лозим. Бу талабга риоя этмаслик шартноманинг ҳақиқий саналмаслигига сабаб бўлади. Суғурта шартномаси битта ҳужжатни тузиш ёхуд суғурталовчи томонидан суғурта қилдирувчига унинг ёзма ёки оғзаки аризасига биноан суғурталовчи имзолаган, суғурта шартномасининг шартларини ўз ичига олган суғурта полиси (шаҳодатномаси, сертификати, квитанцияси)ни топшириш йўли билан тузилиши мумкин. Бу ҳолда суғурта қилдирувчининг суғурталовчи таклиф этган шартларда шартнома тузишга рози эканлиги суғурталовчидан кўрсатилган ҳужжатларни қабул қилиб олиш ва суғурта мукофоти тўлаш ёхуд - суғурта мукофоти бўлиб-бўлиб тўланганда - биринчи бадални тўлаш орқали тасдиқланади.

Суғурталовчи шартнома тузиш чоғида суғуртанинг алоҳида турлари бўйича суғурта шартномаси (суғурта полиси)нинг ўзи ишлаб чиққан стандарт шакллари қўлланишга ҳақли.

928-модда. Бош полис бўйича суғурталаш

Бир турдаги мол-мулк (товарлар, юклар ва ҳоказонинг) турли туркумлари муайян муддат давомида бир хилдаги шартларда мунтазам

суғурталаш суғурта қилдирувчининг суғурталовчи билан келишувига биноан битта суғурта шартномаси - бош полис асосида амалга оширилиши мумкин. Суғурта қилдирувчи бош полиснинг таъсир доирасида бўладиган мол-мулкнинг ҳар бир туркуми тўғрисида суғурталовчига бундай полисда шартлашилган маълумотларни унда назарда тутилган муддатда, агар муддат назарда тутилмаган бўлса - улар олинганидан кейин дарҳол хабар қилиши шарт. Агар ҳатто бундай маълумотларни олиш пайтигача суғурталовчи тўлаши лозим бўлган зарар кўриш эҳтимоли ўтиб кетган бўлса ҳам, суғурта қилдирувчи бу мажбуриятдан озод бўлмайди.

Суғурта қилдирувчининг талабига биноан суғурталовчи бош полиснинг таъсир доирасида бўладиган мол-мулкнинг алоҳида туркумлари бўйича суғурта полисларини бериши шарт.

Суғурта полисининг мазмуни бош полисга номувофиқ бўлган тақдирда, суғурта полиси афзал кўрилади.

929-модда. Суғурта шартномасининг муҳим шартлари

Мулкий суғурта шартномаси тузишда суғурта қилдирувчи билан суғурталовчи ўртасида қуйидагилар тўғрисида келишувга эришилиши лозим:

суғурта объекти бўлган муайян мол-мулк ёхуд бошқа мулкий манфаат тўғрисида;

юз бериши эҳтимол тутилиб суғурта амалга оширилаётган воқеа (суғурта ҳодисаси)нинг хусусияти тўғрисида;

суғурта пули миқдори тўғрисида;

суғурта товони миқдорини аниқлаш тартиби тўғрисида, агар шартномада уни суғурта пулидан оз миқдорда тўлаш мумкинлиги назарда тутилган бўлса;

суғурта мукофотининг миқдори ва уни тўлаш муддати (муддатлари) тўғрисида;

шартноманинг амал қилиш муддати тўғрисида.

Шахсий суғурта шартномаси тузишда суғурта қилдирувчи билан суғурталовчи ўртасида қуйидагилар тўғрисида келишувга эришилиши лозим:

- суғурталанган шахс тўғрисида;
- суғурталанган шахс ҳаётида юз бериши эҳтимол тутилиб суғурта амалга ошириладиган воқеа (суғурта ҳодисаси)нинг хусусияти тўғрисида;
- суғурта пули миқдори тўғрисида;
- суғурта мукофотининг миқдори ва уни тўлаш муддати (муддатлари) тўғрисида;
- шартноманинг амал қилиш муддати тўғрисида.

Тарафларнинг келишувига биноан шартномага бошқа шартлар ҳам киритилиши мумкин. Агар суғурта шартномаси суғурта қилдирувчи, суғурталанган шахс ёки наф олувчи ҳисобланган фуқаронинг аҳволини қонун ҳужжатларида белгиланган қоидаларга нисбатан ёмонлаштирадиган шартларни ўз ичига олса, шартноманинг ана шу шартлари ўрнига қонун ҳужжатларининг тегишли қоидалари қўлланилади.

930-модда. Суғурта шартномаси шартларини суғурта қоидаларида белгилаб қўйиш

Суғурта шартномасини тузиш шартлари суғурталовчи ёхуд суғурталовчилар бирлашмаси томонидан қабул қилинган, маъқулланган ёки тасдиқланган тегишли турдаги суғуртанинг стандарт қоидалари (суғурта қоидалари)да белгилаб қўйилиши мумкин.

Суғурта қоидаларида мавжуд бўлган ва суғурта шартномаси (полиси) матнига киритилмаган шартлар, агар шартномада (полисда) шундай қоидалар қўлланилиши тўғридан-тўғри кўрсатилган ва қоидаларнинг ўзи шартнома (полис) билан битта ҳужжатда ёки унинг орқа томонида баён қилинган ёхуд унга илова қилинган бўлса, суғурта қилувчи (наф олувчи) учун мажбурийдир. Илова қилинган тақдирда, шартномани тузиш пайтида суғурта қилдирувчига суғурта қоидалари топширилгани шартномада ёзув билан тасдиқлаб қўйилиши лозим.

Суғурта шартномаси тузилаётганда суғурта қилдирувчи ва суғурталовчи суғурта қоидаларининг айрим бандларини ўзгартириш ёки чиқариб ташлаш ва қоидаларда бўлмаган бандларни шартномага киритиш тўғрисида келишишлари мумкин.

Суғурта қилдирувчи (наф олувчи) ўз манфаатларини ҳимоя қилиб, суғурта шартномасида (полисида) кўрсатиб ўтилган тегишли турдаги суғурта қоидаларини, ҳатто агар бу қоидалар ушбу моддага кўра унинг учун мажбурий бўлмаса ҳам, важ қилиб келтиришга ҳақли.

931-модда. Суғурта шартномаси тузилаётганда суғурта қилдирувчи тақдим этадиган маълумотлар

Суғурта шартномаси тузилаётганда суғурта қилдирувчи ўзига маълум бўлиб, суғурта ҳодисаси юз бериши эҳтимолини ва унинг юз бериши туфайли кутилажак зарар миқдори (суғурта хавфи)ни аниқлаш учун муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳолатларни суғурталовчига хабар қилиши шарт.

Суғурта шартномаси (полиси)нинг стандарт шаклида, суғурта қилдирувчига берилган суғурта қоидаларида ёки ёзма сўровда суғурталовчи томонидан олдиндан аниқ айтиб қўйилган ҳолатлар муҳим деб ҳисобланади.

Агар суғурта шартномаси суғурталовчининг қандайдир саволларига суғурта қилдирувчининг жавоблари бўлмаган ҳолда тузилган бўлса, суғурталовчи тегишли ҳолатлар суғурта қилдирувчи томонидан маълум қилинмаганлигига асосланиб кейинчалик шартномани бекор қилишни ёхуд уни ҳақиқий эмас деб топишни талаб қила олмайди.

Агар суғурта шартномаси тузилганидан кейин, ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган ҳолатлар тўғрисида суғурта қилдирувчи суғурталовчига била туриб ёлғон маълумот берганлиги аниқланса, суғурталовчи шартномани ҳақиқий эмас деб топишни ва ушбу Кодекс 123-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган оқибатлар қўлланилишини талаб қилишга ҳақли.

Агар суғурта қилдирувчи айтиб қўймаган ҳолатлар ўтиб кетган бўлса, суғурталовчи шартномани ҳақиқий эмас деб топишни талаб қила олмайди.

932-модда. Суғурталовчининг суғурта хавфини баҳолаш ҳуқуқи

Мол-мулкни суғурталаш шартномаси тузилаётганида суғурталовчи суғурта қилинаётган мол-мулкни кўздан кечиришга, зарурият бўлган тақдирда унинг ҳақиқий қийматини белгилаш мақсадида экспертиза тайинлашга ҳақли.

Шахсий суғурта шартномаси тузилаётганида суғурталовчи суғурта қилинаётган шахс соғлиғининг ҳақиқий ҳолатини аниқлаш учун уни текширтиришга ҳақли.

Ушбу модда асосида суғурталовчи томонидан суғурта хавфини баҳолаш бошқа ҳолатни исботлашга ҳақли бўлган суғурта қилдирувчи учун мажбурий эмас.

933-модда. Суғурта сир

Суғурталовчи суғурта қилдирувчи, суғурталанган шахс ва наф олувчи, уларнинг соғлиғининг ҳолати тўғрисидаги, шунингдек бу шахсларнинг мулкӣ аҳволи тўғрисидаги ўз касб фаолияти натижасида ўзи олган маълумотларни ошкор қилишга ҳақли эмас. Суғурта сирини бузганлик учун суғурталовчи бузилган ҳуқуқларнинг тури ва бузиш хусусиятига қараб ушбу Кодекснинг 985, 1021 ва 1022-моддалари қоидаларига мувофиқ жавобгар бўлади.

934-модда. Суғурта пули

Мулкӣ суғурта шартномаси бўйича суғурталовчи суғурта товонини тўлаш мажбуриятини оладиган ёки шахсий суғурта шартномаси бўйича тўлаш мажбуриятини оладиган сумма (суғурта пули) суғурта қилдирувчининг суғурталовчи билан келишувига кўра ушбу модда қоидаларига мувофиқ белгиланади.

Мол-мулкни ёки тадбиркорлик хавфини суғурта қилишда, агар суғурта шартномасида бошқача тартиб назарда тutilмаган бўлса, суғурта пули

уларнинг ҳақиқий қийматидан (суғурта қийматидан) ошмаслиги лозим, қуйидагилар шулар жумласига киради:

мол-мулк учун - унинг суғурта шартномасини тузиш куни турган жойидаги ҳақиқий қиймати;

тадбиркорлик хавфи - суғурта ҳодисаси юз берганида суғурта қилдирувчи тадбиркорлик фаолиятидан кўриши мумкин бўлган зарар.

Шахсий суғурта шартномаларида ва фуқаровий жавобгарликни суғурталаш шартномаларида суғурта пулини тарафлар ўз ихтиёрларига кўра аниқлайдилар.

935-модда. Мол-мулкнинг суғурта қиймати

Суғурта шартномасини тузиш пайтида тарафларнинг келишувига кўра аниқланадиган, суғурта манфаати билан боғланадиган мол-мулк қиймати, агар қонун ҳужжатларида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, суғурта қиймати (суғурта баҳоси) деб ҳисобланади.

Мол-мулкнинг шартномада кўрсатилган суғурта қиймати устида кейинчалик низолашиш мумкин эмас, шартнома тузилгунга қадар суғурта хавфини баҳолаш бўйича ўз ҳуқуқидан фойдаланмаган суғурталовчи бу қиймат борасида била туриб чалғитилган ҳол бундан мустасно.

936-модда. Тўлиқ бўлмаган мулкий суғурта

Агар мол-мулкни ёки тадбиркорлик хавфини суғурталаш шартномасида суғурта пули суғурта қийматидан кам қилиб белгиланган бўлса, суғурталовчи суғурта ҳодисаси юз берганида суғурта қилдирувчига (наф олувчига) у кўрган зарарни суғурта пулининг суғурта қийматига бўлган нисбатига мутаносиб равишда қоплаши шарт.

937-модда. Қўшимча мулкий суғурта

Агар мол-мулк ёки тадбиркорлик хавфи фақат суғурта қийматининг бир қисми миқдорида суғурталанган бўлса, суғурта қилдирувчи (наф олувчи) қўшимча суғурта қилишга, шу жумладан бошқа суғурталовчида суғурта

қилишга ҳақли, аммо барча суғурта шартномалари бўйича умумий суғурта пули суғурта қийматидан ошиб кетмаслиги лозим.

Ушбу модда биринчи қисмининг қоидаларига риоя этмаслик, ушбу Кодекснинг 938-моддасида назарда тутилган оқибатларни келтириб чиқаради.

938-модда. Суғурта қийматидан ортиқ миқдорда суғурта қилиш оқибатлари

Агар суғурта шартномасида кўрсатилган мол-мулк ёки тадбиркорлик хавфининг суғурта пули суғурта қийматидан ортиқ бўлса, шартнома суғурта пулининг суғурта қийматидан ортиқ бўлган қисмида ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмайди.

Бу ҳолда суғурта мукофотининг ортиқча тўланган қисми қайтариб берилмайди. Агар суғурта шартномасига мувофиқ суғурта мукофоти бўлиб-бўлиб тўланса ва ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган ҳолатлар аниқланган пайтгача унинг ҳаммаси тўланмаган бўлса, қолган суғурта бадаллари суғурта пули миқдорини камайтиришга мутаносиб тарзда камайтирилган миқдорда тўланиши лозим.

Агар суғурта шартномасидаги суғурта пулини ошириб юбориш суғурта қилдирувчи томонидан алдашнинг оқибати бўлса, суғурталовчи шартномани ҳақиқий эмас деб топишни ва ўзига етказилган зарар унинг суғурта қилдирувчидан олган суғурта пули суммасидан ортиқ миқдорда қопланишини талаб қилишга ҳақли.

939-модда. Қўшалок суғурта

Ушбу Кодекснинг 938-моддасида назарда тутилган қоидалар суғурта пули айна битта мол-мулкни ёки тадбиркорлик хавфини икки ёки бир неча суғурталовчида суғурта қилиш (қўшалок суғурта) натижасида суғурта қийматидан ошиб кетган тақдирда ҳам тегишинча суратда қўлланилади.

Мол-мулк ёки тадбиркорлик хавфи қўшалок суғурта қилинганда ҳар бир суғурталовчи суғурта товонини ўзи тузган шартнома доирасида тўлашга

мажбур бўлади, бироқ барча суғурталовчилардан олинган суғурта товонларининг умумий суммаси ҳақиқий зарардан ортиқ бўлиши мумкин эмас.

Бунда суғурта қилдирувчи (наф олувчи) суғурта товонини исталган суғурталовчидан у билан тузилган шартномада назарда тутилган суғурта пули доирасида олишга ҳақли. Олинган суғурта товони ҳақиқий зарарни қопламаган тақдирда, суғурта қилдирувчи (наф олувчи) етишмаётган суммани бошқа суғурталовчидан олишга ҳақли.

Етказилган зарар бошқа суғурталовчилар томонидан қоплангани сабали суғурта товонини тўлашдан тўлиқ ёки қисман озод қилинган суғурталовчи суғурта қилдирувчига суғурта тўловларининг тегишли қисмини қилинган харажатларни чегирган ҳолда қайтариши шарт.

Ушбу модда қоидалари ҳар бир суғурталовчи суғурта қилдирувчи, суғурталанган шахс ва наф олувчи олдидаги ўз суғурта мажбуриятларини, бошқа суғурталовчилар мажбуриятларини бажарганлигидан қатъи назар, мустақил бажарадиган қўшалок шахсий суғуртада қўлланилмайди.

940-модда. Турли хилдаги суғурта хавфларидан мулкий суғурта

Мол-мулк ва тадбиркорлик хавфи турли хилдаги суғурта хавфларидан хоҳ битта, хоҳ алоҳида суғурта шартномалари бўйича, шу жумладан турли суғурталовчилар билан тузилган шартномалар бўйича суғурта қилиниши мумкин.

Бундай ҳолларда барча шартномалар бўйича умумий суғурта пули миқдори суғурта қийматидан ошиб кетишига йўл қўйилади ва тегишли суратда ушбу Кодекснинг 939-моддаси қоидалари қўлланилади.

941-модда. Биргаликда суғурта қилиш

Суғурта объекти битта шартнома бўйича бир неча суғурталовчи томонидан ўртада суғурталаниши мумкин (биргаликда суғурта қилиш). Агар бундай шартномада суғурталовчилардан ҳар бирининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгиланмаган бўлса, улар мулкий суғурта шартномаси

бўйича суғурта товонини ёки шахсий суғурта шартномаси бўйича суғурта пулини тўлаш учун суғурта қилдирувчи (наф олувчи) олдида солидар жавобгар бўладилар.

Йирик ва алоҳида йирик хавфларни ўртада суғурта қилиш учун биргаликда суғурталовчилар биргаликдаги фаолият тўғрисидаги шартнома асосида оддий ширкатлар (суғурта шерикчилиги) тузишлари мумкин.

Биргаликда суғурталовчилар ўртасида тегишли келишув бўлган тақдирда, улардан бири суғурта қилдирувчи (наф олувчи)нинг олдида фақат ўз улуши учун жавобгар бўлиб қолгани ҳолда, у билан ўзаро муносабатларда барча биргаликдаги суғурталовчилар номидан вакил бўлиши мумкин.

942-модда. Суғурта мукофоти ва суғурта бадаллари

Суғурта мукофоти деганда суғурта қилдирувчи (наф олувчи) суғурта шартномасида белгиланган тартибда ва муддатларда суғурталовчига тўлаши шарт бўлган суғурта ҳақи тушунилади.

Суғурталовчи суғурта шартномаси бўйича тўланиши лозим бўлган суғурта мукофоти миқдорини белгилашда суғурта объекти ва суғурта хавфи хусусияти ҳисобга олинган ҳолда ўзи томонидан ишлаб чиқилган, суғурта пули бирлигидан ундириладиган мукофотни аниқлайдиган суғурта тарифларини қўллашга ҳақли.

Қонунда назарда тутилган ҳолларда суғурта мукофотининг миқдори давлат суғурта назорати органлари томонидан жорий этилган ёки тартибга солинадиган суғурта тарифларига мувофиқ белгиланади.

Агар суғурта шартномасида суғурта мукофотини бўлиб-бўлиб тўлаш назарда тутилган бўлса, шартномада навбатдаги суғурта бадалларини белгиланган муддатларда тўламаслик оқибатлари кўрсатиб қўйилиши мумкин.

Агар суғурта ҳодисаси тўлаш муддати ўтказиб юборилган навбатдаги суғурта бадали тўланишидан олдин юз берган бўлса, суғурталовчи мулкий суғурта шартномаси бўйича тўланиши лозим бўлган суғурта товони ёки

шахсий суғурта шартномаси бўйича суғурта пули миқдорини суғурта мукофотининг ўзига тўланган қисмига мутаносиб суммада чеклашга ва муддати ўтказиб юборилган суғурта бадали суммасини ҳисобга олишга ҳақли.

943-модда. Суғурта шартномасининг ҳақиқий эмаслиги

Суғурта шартномаси куйидаги ҳолларда ўз-ўзидан ҳақиқий эмас:
шартнома тузилаётган пайтда суғурта объекти мавжуд бўлмаса;
жинойий йўл билан қўлга киритилган, жиноят нарсаси ҳисобланувчи ёки мусодара қилиниши лозим бўлган мол-мулк мулкый суғурта шартномаси бўйича суғурталанган бўлса;
шартнома бўйича ғайриҳуқуқий манфаат суғурталанган бўлса;
суғурта шартномасида суғурта ҳодисаси сифатида юз бериш эҳтимоллиги ва тасодифийлик белгилари бўлмаган воқеа назарда тутилган бўлса.

Суғурта шартномаси ушбу Кодексда ва бошқа қонунларда назарда тутилган бошқа ҳолларда ҳам ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмайди.

944-модда. Суғурталанган шахсни алмаштириш

Зарар етказганлик учун жавобгарлик хавфини суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурта қилдирувчидан бошқа шахснинг жавобгарлиги суғурталанган ҳолларда, шартномада бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, суғурта қилдирувчи бу шахсни суғурта ҳодисаси юз бергунча исталган вақтда, суғурталовчини ёзма равишда хабардор қилиб, бошқа шахсга алмаштиришга ҳақли.

Шахсий суғурта шартномасида кўрсатилган суғурталанган шахс суғурта қилдирувчи томонидан шу суғурталанган шахс ва суғурталовчининг розилиги билангина бошқа шахсга алмаштирилиши мумкин.

945-модда. Наф олувчини алмаштириш

Суғурта қилдирувчи суғурта шартномасида кўрсатилган наф олувчини бошқа шахсга, бу ҳақда суғурталовчини ёзма равишда хабардор қилиб,

алмаштиришга ҳақли. Шахсий суғурта шартномаси бўйича суғурталанган шахснинг розилиги билан тайинланган наф олувчини алмаштиришга фақат шу шахснинг розилиги билан йўл қўйилади.

Наф олувчи суғурта шартномаси бўйича биронта мажбуриятни бажарганидан ёки суғурта товонини ёхуд суғурта пулини тўлаш тўғрисида суғурталовчига талаб қўйганидан кейин у бошқа шахс билан алмаштирилиши мумкин эмас.

946-модда. Суғурта қилдирувчини алмаштириш

Мол-мулкни суғурталаш шартномасини тузган суғурта қилдирувчи вафот этган тақдирда, суғурта қилдирувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари бу мол-мулкни мерос тартибида қабул қилиб олган шахсга ўтади. Мулк ҳуқуқи ўтишининг бошқа ҳолларида суғурта қилдирувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, агар шартномада ёки қонун ҳужжатларида бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, суғурталовчининг розилиги билан янги мулкдорга ўтади.

Шахсий суғурта шартномасини суғурталанган шахс фойдасига тузган суғурта қилдирувчи вафот этган тақдирда, ушбу шартнома билан белгиланадиган ҳуқуқ ва мажбуриятлар суғурталанган шахснинг розилиги билан унга ўтади. Суғурталанган шахс суғурта шартномаси бўйича мажбуриятларини бажариши мумкин бўлмаса, унинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари қонун ҳужжатларига мувофиқ унинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилувчи шахсларга ўтиши мумкин.

Агар суғурта шартномасининг амал қилиш даврида суғурта қилдирувчи суд томонидан муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган деб топилса, бундай суғурта қилдирувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини унинг васийи ёки ҳомийси олади. Бунда суғурта қилдирувчининг учинчи шахслар олдидаги жавобгарлиги суғуртаси унинг муомала лаёқати тугаган ёки чекланган пайтдан бошлаб тугайди.

Юридик шахс бўлган суғурта қилдирувчи суғурта шартномаси даврида қайта ташкил этилганида унинг ушбу шартнома бўйича ҳуқуқ ва

мажбуриятлари суғурталовчининг розилиги билан тегишли ҳуқуқий ворисга ушбу Кодексда белгиланган тартибда ўтади.

947-модда. Суғурта шартномаси амал қилишининг бошланиши

Суғурта шартномаси, агар унда бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, суғурта мукофоти ёки биринчи бадал тўланган пайтда кучга киради.

Агар шартномада суғурта амал қилиши бошланишининг бошқача муддати назарда тутилмаган бўлса, шартномада шартлашилган суғурта суғурта шартномаси кучга кирганидан кейин юз берган суғурта ҳодисаларига нисбатан татбиқ этилади.

948-модда. Суғурта шартномасининг муддатидан илгари бекор бўлиши

Суғурта шартномаси, агар у кучга кирганидан кейин суғурта ҳодисаси юз бериши эҳтимоли йўқолган ва суғурта хавфининг мавжуд бўлиши суғурта ҳодисасидан бошқа ҳолатлар бўйича тугаган бўлса, тузилган муддати келишидан олдин бекор бўлади. Қуйидагилар шундай ҳолатлар жумласига киради, чунончи:

суғурталанган мол-мулкнинг юз берган суғурта ҳодисасидан бошқа сабабларга кўра нобуд бўлиши;

тадбиркорлик хавфини ёки ана шу фаолият билан боғлиқ фуқаровий жавобгарлик хавфини суғурталаган шахснинг тадбиркорлик фаолиятини белгиланган тартибда тўхтатиши.

Суғурта шартномаси ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган ҳолатлар бўйича муддатидан олдин бекор бўлганда, суғурталовчи суғурта мукофотининг бир қисмини суғурта амал қилган вақтга мутаносиб равишда олиш ҳуқуқига эга.

Суғурта қилдирувчи (наф олувчи), агар воз кечиш пайтига келиб суғурта ҳодисанинг юз бериш эҳтимоли ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган ҳолатлар бўйича йўқолмаган бўлса, суғурта шартномасини бажаришдан истаган пайтида воз кечишга ҳақли.

Суғурта қилдирувчи (наф олувчи) суғурта шартномасидан муддатидан илгари воз кечган тақдирда, суғурталовчига тўланган суғурта мукофоти, агар шартномада бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, қайтариб берилмайди.

949-модда. Суғурта шартномасининг амал қилиш даврида суғурта хавфининг ортиши оқибатлари

Мулкий суғурта шартномасининг амал қилиш даврида суғурта қилдирувчи (наф олувчи) шартнома тузилаётганда суғурталовчига маълум қилинган ҳолатларда юз берган, ўзига маълум бўлган муҳим ўзгаришлар тўғрисида, агар бу ўзгаришлар суғурта хавфи ортишига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин бўлса, суғурталовчига дарҳол хабар қилиши шарт. Суғурта шартномасида (суғурта полисида) ва суғурта қилдирувчига берилган суғурта қоидаларида айтиб қўйилган ўзгаришлар муҳим деб ҳисобланади.

Суғурта хавфи ортишига сабаб бўладиган ҳолатлар тўғрисида хабардор қилинган суғурталовчи суғурта шартномасининг шартларини ўзгартиришни ёки хавф ортишига мутаносиб равишда қўшимча суғурта мукофоти тўлашни талаб қилишга ҳақли.

Агар суғурта қилдирувчи (наф олувчи) суғурта шартномасининг шартлари ўзгартирилишига ёки суғурта мукофотига қўшимча тўлашга эътироз билдирса, суғурталовчи ушбу Кодекснинг 28-бобида назарда тутилган қоидаларга мувофиқ шартномани бекор қилишни талаб этишга ҳақли.

Суғурта қилувчи ёхуд наф олувчи ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган мажбуриятини бажармаган тақдирда, суғурталовчи суғурта шартномасини бекор қилишни ва шартномани бекор қилиш туфайли етказилган зарар қопланишини талаб этишга ҳақли.

Суғурталовчи, агар суғурта хавфи ортишига сабаб бўладиган ҳолатлар йўқолган бўлса, суғурта шартномасини бекор қилишни талаб этишга ҳақли эмас.

Шахсий суғуртада, суғурта шартномасининг амал қилиши даврида ушбу модданинг иккинчи, учинчи ва тўртинчи қисмларида кўрсатилган суғурта хавфининг ўзгариши оқибатлари, агар улар шартномада тўғридан-тўғри кўрсатилган бўлсагина, юзага келиши мумкин.

950-модда. Суғурталанган мол-мулкка бўлган ҳуқуқларнинг бошқа шахсга ўтиши

Суғурталанган мол-мулкка бўлган ҳуқуқлар суғурта шартномаси тузилганида манфаати назарда тутилган шахсдан бошқа шахсга ўтганида ушбу шартнома бўйича ҳуқуқ ва мажбуриятлар мол-мулкка бўлган ҳуқуқ қайси шахсга ўтган бўлса, ўша шахсга ўтади, ушбу Кодекснинг 197 ва 199-моддаларида кўрсатилган асослар бўйича мол-мулкнинг мажбурий олиб қўйилиши ҳоллари бундан мустасно.

Суғурталанган мол-мулкка бўлган ҳуқуқлар ўзига ўтган шахс бу ҳақда суғурталовчини ёзма равишда хабардор қилиши лозим.

951-модда. Суғурта ҳодисаси юз бергани тўғрисида суғурталовчини хабардор қилиш

Мулккий суғурта шартномаси бўйича суғурта қилдирувчи суғурта ҳодисаси юз бергани ўзига маълум бўлганидан кейин бу ҳақда дарҳол суғурталовчини ёки унинг вакилини хабардор қилиши шарт. Агар шартномада хабар қилиш муддати ва (ёки) усули назарда тутилган бўлса, бу шартлашилган муддатда ва шартномада кўрсатилган усулда қилиниши лозим. Агар наф олувчи ўзининг фойдасига тузилган шартнома бўйича суғурта товонига бўлган ҳуқуқдан фойдаланиш ниятида бўлса, айти шундай мажбурият наф олувчи зиммасида бўлади.

Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган мажбуриятнинг бажарилмаслиги суғурталовчига, агар суғурталовчи суғурта ҳодисаси юз берганини ўз вақтида билганлиги, ёхуд бу ҳақда суғурталовчида маълумотлар йўқлиги унинг суғурта товонини тўлаш мажбуриятига таъсир

этмаслиги исботланмаса, суғурта товонини тўлашни рад этиш ҳуқуқини беради.

Ушбу моддада назарда тутилган қоидалар, агар суғурталанган шахснинг вафоти ёки унинг соғлиғига зарар етказилиши суғурта ҳодисаси бўлса, тегишли суратда шахсий суғурта шартномасига нисбатан қўлланилади. Бунда суғурталовчини хабардор қилишнинг шартномада белгиланадиган муддати йигирма кундан кам бўлиши мумкин эмас.

952-модда. Суғурта ҳодисасидан кўриладиган зарарни камайтириш

Мулкий суғурта шартномасида назарда тутилган суғурта ҳодисаси юз берганида, суғурта қилдирувчи эҳтимол тутилган зарарни камайтириш учун оқилона ва мумкин бўлган чораларни кўриши шарт. Суғурта қилдирувчи бундай чораларни кўрар экан, агар ўзига маълум қилинган бўлса, суғурталовчининг кўрсатмаларига амал қилиши лозим.

Зарарни камайтириш мақсадида қилинган, суғурталовчи қоплаши лозим бўлган харажатлар, агар бундай харажатлар зарур бўлган бўлса ёки суғурталовчининг кўрсатмаларини бажариш учун қилинган бўлса, тегишли чоралар фойдасиз бўлиб чиқса ҳам, суғурталовчи томонидан қопланиши лозим. Бундай харажатлар суғурта суммасининг суғурта қийматига нисбатига мутаносиб равишда, бошқа зарарларни қоплаш билан биргаликда улар суғурта пулидан ошиб кетиши мумкинлигидан қатъи назар, қопланади.

Суғурта қилувчи эҳтимол тутилган зарарни камайтириш учун қасддан чоралар кўрмагани оқибатида кўрилган зарарни қоплашдан суғурталовчи озод қилинади.

953-модда. Суғурта қилдирувчи, наф олувчи ёки суғурталанган шахснинг айби билан суғурта ҳодисаси юз беришининг оқибатлари

Агар суғурта ҳодисаси суғурта қилдирувчи, наф олувчи ёки суғурталанган шахснинг қасд қилиши оқибатида юз берган бўлса, суғурталовчи суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлашдан озод қилинади, қасддан қилинган ҳаракатлар улар томонидан зарурий муҳофаа ёки охириги

зарурат ҳолатида, шунингдек ушбу модданинг учинчи ва тўртинчи қисмларида назарда тутилган ҳолларда содир этилиши бундан мустасно.

Қонунда суғурта ҳодисаси суғурта қилувчининг ёки наф олувчининг қўпол эҳтиётсизлиги оқибатида юзага келганда суғурталовчини мулкӣ суғурта шартномаси бўйича суғурта товонини тўлашдан озод қилиш ёки товон миқдорини камайтириш ҳоллари назарда тутилиши мумкин.

Суғурталовчи суғурталанган шахснинг ҳаёти ёки соғлиғига зарар етказганлик учун фуқаровий жавобгарликни суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурта товонини тўлашдан, агар зарар суғурталанувчи учун жавобгар шахснинг айби билан етказилган бўлса, озод қилинмайди.

Суғурталовчи шахсий суғурта шартномаси бўйича суғурталанган шахс вафот этган тақдирда тўланиши лозим бўлган суғурта пулини тўлашдан, агар унинг вафоти ўз жонига қасд қилиш оқибатида рўй берган бўлса ва бу вақтгача суғурта шартномаси камида икки йил амал қилган бўлса, озод қилинмайди.

954-модда. Суғурталовчини суғурта товонини ва суғурта пулини тўлашдан озод қилиш асослари

Суғурталовчи, агар қонунда ёки суғурта шартномасида бошқача тартиб белгиланмаган бўлса ва суғурта ҳодисаси қуйидагилар оқибатида юзага келган бўлса, суғурта товонини ва суғурта пулини тўлашдан озод қилинади:

ядро портлаши, радиация ёки радиоактив заҳарланиш таъсирида;

ҳарбий ҳаракатлар, манёврлар ёки бошқа ҳарбий тадбирлар. Агар мулкӣ суғурта шартномасида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, суғурталовчи суғурталанган мол-мулк давлат органларининг фармойиши билан олиб қўйилиши, мусодара қилиниши, реквизиция қилиниши, хатланиши ёки йўқ қилиб ташланиши оқибатида кўрилган зарар учун суғурта товонини тўлашдан озод қилинади.

955-модда. Суғурта товони ёки суғурта пулини тўлашни рад этиш

Суғурталовчи мулкый суғурта шартномаси бўйича суғурта қилдирувчига (наф олувчига) суғурта товонини ёки шахсий суғурта шартномаси бўйича суғурта пулини тўлашни қуйидаги ҳолларда рад этишга ҳақли, чунончи:

суғурта шартномасининг амал қилиши суғурта ҳодисаси юз бергунга қадар, шу жумладан ушбу Кодекснинг 948 ва 950-моддаларида кўрсатилган асослар бўйича бекор қилинганда;

суғурта шартномаси ушбу Кодексда ёки бошқа қонунларда назарда тутилган асослар бўйича ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмаганда;

суғурталовчи ушбу Кодекснинг 951-954-моддаларида кўрсатилган асослар бўйича суғурта товонини ёки суғурта пули тўлашдан озод қилинганда;

суғурталовчи ушбу Кодексда ёки бошқа қонунларда назарда тутилган асослар бўйича суғурта шартномасини ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида ёхуд суғурта қилдирувчи (наф олувчи) суғурта ҳодисаси ҳолатларини текшириб кўришга ёки етказилган зарар миқдорини аниқлашга тўсқинлик қилгани туфайли суғурта шартномасини бекор қилиш тўғрисида даъво қўзғатганида.

Суғурталовчининг суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлашни рад этиш тўғрисидаги қарори суғурта қилдирувчига (наф олувчига) улар суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлашни сўраб мурожаат этганларидан кейин ўн беш кундан кечиктирмай хабар қилиниши ва рад этиш сабабларининг асослантирилган далил-исботларини ўз ичига олган бўлиши лозим.

Суғурталовчининг суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлашни рад этишига қарши унга нисбатан судда даъво қўзғатиш йўли билан эътироз билдирилиши мумкин.

956-модда. Шахсий суғурта шартномаси бўйича суғурта пулини тўлаш

Шахсий суғурта шартномаси бўйича суғурта пули, ижтимоий суғурта, ижтимоий таъминот бўйича, бошқа суғурта шартномалари бўйича ёки

зарарни қоплаш тартибида суғурта қилдирувчига, суғурталанган шахсга ёки наф олувчига тегишли суммалардан қатъи назар, шартнома кимнинг фойдасига тузилган бўлса, ўша шахсга тўланади.

Ушбу Кодекс 921-моддасининг учинчи қисми асосида шахсий суғурта шартномаси бўйича суғурталанган шахснинг меросхўрларига тўланадиган суғурта пули суғурталанган шахснинг мероси таркибига кирмайди.

957-модда. Суғурта қилдирувчининг зарар қопланишига бўлган ҳуқуқларининг суғурталовчига ўтиши (суброгация)

Агар мулкӣ суғурта шартномасида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, суғурта қилдирувчи (наф олувчи)нинг суғурта натижасида қопланган зарар учун жавобгар шахсдан талаб қилиш ҳуқуқи тўланган сумма доирасида суғурта товонини тўлаган суғурталовчига ўтади. Бироқ шартноманинг била туриб зарар етказган шахсга нисбатан талаб қилиш ҳуқуқи суғурталовчига ўтишини истисно қиладиган шартлари ўз-ўзидан ҳақиқий бўлмайди.

Суғурталовчига ўтган талаб қилиш ҳуқуқи унинг томонидан суғурта қилдирувчи (наф олувчи) ва зарар учун жавобгар бўлган шахс ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи қоидаларга риоя қилган ҳолда амалга оширилади.

Суғурта қилдирувчи (наф олувчи) суғурталовчи ўзига ўтган талаб қилиш ҳуқуқини амалга ошириши учун зарур бўлган барча ҳужжатлар ва далилларни суғурталовчига бериши ҳамда барча маълумотларни унга маълум қилиши шарт.

Агар суғурта қилдирувчи (наф олувчи) суғурталовчи томонидан қопланган зарар учун жавобгар шахсга нисбатан ўзининг талаб қилиш ҳуқуқидан воз кечса ёки бу ҳуқуқни амалга ошириш суғурта қилдирувчининг (наф олувчининг) айби билан мумкин бўлмаган бўлса, суғурталовчи суғурта товонини тўлиқ ёки унинг тегишли қисмини тўлашдан озод қилинади ва товоннинг ортиқча тўланган суммасини қайтаришни талаб қилишга ҳақли бўлади.

958-модда. Суғурталанган мол-мулкка бўлган ҳуқуқларнинг суғурталовчига ўтказилиши

Мол-мулк суғурта қилинганда суғурта қилдирувчи (наф олувчи) суғурта ҳодисаси юз берганидан кейин суғурталовчининг розилиги билан суғурталанган мол-мулкка бўлган ўз ҳуқуқларини унга ўтказиши ва суғурта товонини суғурта пулининг тўлиқ ҳажмида олиши мумкин.

959-модда. Қайта суғурта қилиш

Суғурта шартномаси бўйича суғурталовчи ўз зиммасига олган суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлаш хавфи унинг томонидан тўлиқ ёки қисман бошқа суғурталовчида (суғурталовчиларда) у билан тузилган қайта суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурталаниши мумкин.

Қайта суғурта қилиш шартномасига нисбатан, агар қайта суғурта қилиш шартномасида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, ушбу бобнинг тадбиркорлик хавфини суғурта қилиш борасида қўлланиши лозим бўлган қоидалари татбиқ этилади. Қайта суғурта қилиш шартномасини тузган суғурта шартномаси (асосий шартнома) бўйича суғурталовчи кейинги шартномада суғурта қилдирувчи ҳисобланади.

Қайта суғурта қилишда суғурта товонини ёки суғурта пулини тўлаш учун асосий суғурта шартномаси бўйича суғурта қилдирувчи олдида ушбу шартнома бўйича суғурталовчи жавобгар бўлиб қолаверади.

Бироқ асосий суғурта шартномаси бўйича суғурталанувчи ҳисобланган суғурта ташкилоти суғурта ҳодисаси юз беришидан олдин тугатилган тақдирда, унинг ушбу шартнома бўйича ҳуқуқ ва мажбуриятларининг қайта суғурта қилинган қисми қайта суғурта қилиш шартномаси бўйича суғурталовчига ўтади.

Икки ёки бир нечта қайта суғурта қилиш шартномаларини кетма-кет тузишга йўл қўйилади. Бундай шартномаларнинг ҳар бири кейинги қайта суғурта қилиш шартномасига нисбатан асосий суғурта шартномаси деб ҳисобланади.

960-модда. Икки томонлама суғурта

Фуқаролар ва юридик шахслар ўз мол-мулкларини ҳамда ушбу Кодекс 915-моддасининг иккинчи қисмида кўрсатилган бошқа мулкый манфаатларини икки тарафлама асосда, бунинг учун икки томонлама суғурта қилиш жамиятларида зарур маблағларни бирлаштириш йўли билан суғурта қилишлари мумкин.

Икки томонлама суғурта қилиш жамиятлари ўз аъзоларининг мол-мулки ҳамда бошқа мулкый манфаатларини суғурта қилишни амалга оширади ва тижоратчи бўлмаган ташкилот ҳисобланади.

Икки томонлама суғурта қилиш ташкилотлари томонидан ўз аъзоларининг мол-мулки ва мулкый манфаатларини суғурта қилиш, агар жамиятнинг таъсис ҳужжатларида бундай ҳолларда суғурта шартномалари тузиш назарда тутилмаган бўлса, бевосита аъзолик асосида амалга оширилади.

Ушбу бобнинг қоидалари, агар қонунда, тегишли жамиятнинг таъсис ҳужжатларида ёки жамият белгилаган суғурта қилиш қоидаларида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, икки томонлама суғурта қилиш жамияти билан унинг аъзолари ўртасидаги суғуртага доир муносабатларга нисбатан қўлланилади.

Икки томонлама суғурта қилиш йўли билан мажбурий суғуртани амалга оширишга фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда йўл қўйилади.

Икки томонлама суғурта қилиш жамияти суғурталовчи сифатида, агар унинг таъсис ҳужжатларида суғурта фаолиятини амалга ошириш назарда тутилган, жамиятнинг ўзи тижорат ташкилоти шаклида тузилган, тегишли турдаги суғуртани амалга ошириш учун лицензияга эга бўлса ва қонунда белгиланган бошқа талабларга жавоб берса, жамиятнинг аъзолари бўлмаган шахсларнинг манфаатларини суғурта қилишни амалга ошириши мумкин.

Икки томонлама суғурта қилиш жамиятининг аъзоси бўлмаган шахсларнинг манфаатларини суғурта қилиш жамият томонидан суғурта

шартномалари асосида ушбу бобнинг қоидаларига мувофиқ амалга оширилади.

Икки томонлама суғурта қилиш жамиятлари ҳуқуқий ҳолатининг хусусиятлари ва уларнинг фаолият юритиш шартлари қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

961-модда. Мажбурий давлат суғуртаси

Фуқароларнинг ижтимоий манфаатларини ва давлатнинг манфаатларини таъминлаш мақсадида қонунда ҳаёт, соғлиқ ва мол-мулкнинг мажбурий давлат суғуртаси белгилаб қўйилиши мумкин.

Мажбурий давлат суғуртаси ана шу мақсадлар учун давлат бюджетидан ажратиладиган маблағлар ҳисобига амалга оширилади.

Мажбурий давлат суғуртаси бевосита суғурта тўғрисидаги қонун ҳужжатлари асосида унда кўрсатилган давлат суғурта ташкилотлари ёки давлатнинг бошқа ташкилотлари (суғурталовчилар) томонидан амалга оширилади.

Ушбу бобнинг қоидалари, агар суғурта тўғрисидаги қонун ҳужжатларида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса ва суғурта бўйича мавжуд муносабатлар моҳиятидан келиб чиқмаса, мажбурий давлат суғуртасига нисбатан қўлланилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва асарлари ҳамда меъёрий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 1994.
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси - Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2003.-496 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни «Суғурта фаолияти тўғрисида». Т.: 2002 й., 5 апрел. «Халқ сўзи» газетаси, 2002 йил 28 май.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 31 январдаги «Суғурта бозорини янада эркинлаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-3022-сон Фармони. «Халқ сўзи» газетаси, 2002 йил 1 феврал.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Суғурта фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 286-сонли Қарори. 1998 йил 8 июл. Ўзбекистон Республикаси молиявий қонунлари, 4-илова, - Т.: 2000.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекинвест» экспорт-импорт миллий суғурта компаниясини ташкил этиш тўғрисида»ги 113-сонли Қарори. 1997 йил 28 феврал. Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг Қарорлар тўплами, 1997, 2-сон.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 27 ноябрдаги 413-сонли «Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 10 апрелдаги “Суғурта хизматлари бозорини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 618-сонли Қарори. “Банк ахборотномаси” 2007 йил 6 июн.
9. Ўзбекистон Республикасининг “Транспорт воситалари егаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Қонуни. – Халқ сўзи, 2008 йил 21 апрел.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 майдаги “Суғурта хизматлари бозорини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида эркинлаштириш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. Халқ сўзи, 2008 йил 22 май.
11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисининг Қарори. “2008 йилда Республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2009 йилда иқтисодиётни барқарор ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисида”, 2009 йил 13 феврал.
12. Ўзбекистон Республикасининг “Иш берувчиларнинг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Қонуни. – Халқ сўзи, 2009 йил 17 апрел.
13. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш-давр талаби. Президент Ислом Каримовнинг 2008 йилда

мамлақтимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг енг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2009 йил 14 феврал.

14. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Т.: Ўзбекистон, 2010.- 67 б.

15. Каримов И. А. Президентининг 2011-2015 йилларда республикмолия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига еришишнинг устувор йўналишлари тўғрисидаги қарори. //Халқ сўзи, 2010 йил 26 ноябр ПҚ-1438-сонли

16. Каримов И. А. “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонуннинг 15-18-моддасига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги қонуни. //Халқ сўзи, 2010 йил 16 ноябр, 33-сонли.

17. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. “Транспорт воситалари егаларининг фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида.// Халқ сўзи, 2011 йил 16 апрел №ЎРҚ-283.

II. Дарсликлар

15. Гушченко Н.Б. Основы страховой деятельности: Учебное пособие.-М.: Финансы и статистика, 2007.

16. Рябикин В.И. Страхование и актуарные расчеты. Учебник. - М.: Економистъ, 2007 г.

17. Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика.-М.; Волстер Клувер, 2007.

18. Под редакцией проф.Т.А.Федоровой, Страхование. Учебник.-М.:Магистр.2008 г.

19. Гвозденко А.А. Страхование. Учебник для вузов. - М.: Проспект, 2008 г.

20. Чернова Г.В., Базанов А.Н. Страхование. Учебник для студентов. - М.: Проспект, 2008 г.

21. Годин А.М., Фрумина С.В. Страхование. Учебник для вузов. - М.: Дашков и К., 2009.

22. Галаганов В.П. Страховое дело. – М.: Академия, 2009 г.

23. Ермасов С.В., Ермасова Н.Б. Страхование, 2-е издание. Учебник для вузов. - М.: Висшее образование, 2009.

24. Под.ред. В.В.Шахова, Ю.Т.Ахвледиани. Страхование 3-е издание. Учебник для студентов вузов. - М.: Юнити, 2009 г.

25. Гомеля В.Б. Страхование. Учебник. Маркет ДС-2010.

26. Годин А.М. Страхование. Учебник. Маркет ДС-2010.

27. Нор-Аревян О. Социальное страхование. Учебник. Дашков и К., 2011.

28. Ермасов С.В. Страхование. Учебник. Юрайт, 2011.

29. Л.А.Орланюк-Малицкой. . Страхование. Учебник. Юрайт, 2011.

III. Ўқув қўлланмалари

30. Шеннаев Х.М. Суғурта агентлари учун қўлланма. Т. инфоСОМ.УЗ МЧЖ.- 2010 й.

- 31.Архипов А.П. Андеррайтинг в страховании. Теоретический курс и практикум. Учебное пособие.-М.: Юнити, 2009г
- 32.Зайцева М.А., Болибока В.Д. Страхование ва внешнеэкономической деятельности. Учебное пособие для вузов.-БГЕУ, 2009г.
33. Просветов Г.И. Страхование: задачи и решения. -М.: Алфа-пресс, 2009г.
- 34.Андреев Ю.И. Имущественное страхование. Учебное пособие - М.: Ос-89, 2009г.
35. Хейдема Джеймс М.Увлеченный агент: практическое пособие для страховых агентов. -М.: Волтерс-Клувер, 2009г.
- 36.Ю.Т.Ахвледиани. Страхование внешнеэкономической деятельности. Учебное пособие для вузов.- М.: Юнити, 2010г.
37. Адамчук Н.Г. Международная практика страхования жизни. Учебное пособие.- М.: АНКЛ, 2009 г.
38. Аникин П.В., Русецкая Е.А. Учебное пособие для вузов.- М.: Финанси и статистика, 2008г.
39. Малкова О.В. Страхование в системе международных экономических отношений. Учебное пособие для экономических специальностей. - М.: Феникс, 2009г.
40. Кузнецова И.А. Страхование жизни и имущества граждан. Практическое пособие. - М.: Дашков и К., 2009.
41. Дюжиков Е.Ф., Сплетухов Ю.А. Страхование. Учебное пособие. - М.: Инфра-М., 2009г.
- 42.Ивасенко А.Г. Страхование. Учебное пособие. - М.: КноРус, 2009г.
- 43.Самаров Е.К. Страховая математика: практический курс. Учебное пособие. - М.: Алфа, 2009 г.
44. Веселовский М.Я. Страховой сервис. Учебное пособие для студентов вузов - М.: Алфа, 2009 г.
45. Шихов А.К. Страхование право (пер.). 6-е издание. Учебное пособие для студентов вузов - М.: Юриспруденция, 2009 г.
46. Пименва Е.Н. Страхование право. Учебное пособие. - М.: Форум, 2009 г.
47. Игошин Н.А. Страхование право. Учебное пособие. - М.: Юнити. 2010 г.
- 48.Под редакцией Л.А.Орланюк-Малийкой, С.Ю.Яновой. Страхование. - М.: Юрайт, 2010г.
49. Ермасов С.В. Страхование. Учебник. 3–е издание, перераб. и доп - М.: Юрайт, 2010г.
50. Худяков А.И. Теория страхования, М.: Статус, 2010 г.
51. Никулина Н.Н.. Страховой менеджмент. Учебное пособие. ЮНИТИ, 2011

V. Докторлик, номзодлик ва магистрлик диссертациялари

- 52.Нуриллаев А.С. Ўзбекистонда фрмер ва дехкон хўжалклари фаолиятини суғурталаш. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Т.: 2007.
- 53.Қобилова Умида. Суғурта ва ижтимоий суғурта ўртасидаги муносабатларни такомиллаштириш. Иқтисод магистри даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Т.: 2010 г.

- 54.Халилов Санжар. Жахон молиявий иқтисодий инқирози шароитида суғурта хизматларини такомиллаштириш. Иқтисод магистри даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Т.: 2010 г.
- 55.Абдуллаева Шаҳзода. Аҳолини ижтимоий ҳимоялашда мажбурий суғуртанинг роли. . Иқтисод магистри даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Т.: 2011.
- 56.Расулова Ирода. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалик суғуртасини самарали ташкил етиш йўллари. . Иқтисод магистри даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Т.: 2011.
- 57.Дадажонов Жаҳонгир. Замонавий шароитда суғурта менежментини такомиллаштириш масалалари. . Иқтисод магистри даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Т.: 2011.
- 58.Ғайратов Жаҳонгир. Суғурта ташкилотлари фаолиятини солиқлар орқали тартибга солиш масалари. . Иқтисод магистри даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Т.: 2011.

VI. Илмий-амалий анжуманлар маърузалари тўпламлари

- 59.Шеннаев Х.М. «Ўзбекистонда аҳолининг банкдаги жамғармаларини суғурталаш хусусида». Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. 2007 йил 30 май.-Тошкент, ТМИ («Банк иши» кафедраси), 30 апрел.
- 60.Шеннаев Х.М. “Миллий иқтисодиёт ўсишини рағбатлантиришда суғуртанинг роли”. “Ўзбекистон Республикасида барқарор иқтисодий ўсишни рағбатлантириш механизмлари” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси. ТДИУ. 2008 йил 6 апрел.-Т.: ТДИУ, апрел 2008 й.
- 61.Тезиси и доклади международной научно-практической конференции на тему: «Трансформация экономических отношений в условиях преодоления последствий глобального финансово-экономического кризиса», Москва.2010г.
- 62.Баркамол авлоднинг иқтисодиётни ривожлантиришдаги ўрни. Республика илмий амалий анжуманининг тезислар тўплами. Тошкент-2010.
- 63.Иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида бюджет-солиқ сиёсатини такомиллаштириш муаммолари. Республика илмий амалий конференция материаллари. Тошкент-2010.
- 64.Солиқ тизимини такомиллаштириш йўналишлари. Республика илмий-амалий конференциясининг тезислар тўплами. Тошкент-2011.
- 65.Мамлакатимизни янгилаш ва модернизация қилиш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда солиқ тизимининг ролини ошириш масалалари. Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами. Тошкент-2011.
- 66.Иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялашда солиқ сиёсатининг ўрни ва аҳамияти. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Тошкент-2011.

VII. Интернет сайтлари

www.allinsurance.ru.

www.expert.ru.

www.ankil.ru.

www.znay.ru.

www.strahovka.ru.

www.agros.uz.

www.sig-insurance.uz.

www.kafolatdask.uz.

www.aig.com.

www.alskom.uz.

www.UzReport.com.